

XX. ROČENKA
KRUHU MODERNÍCH FILOLOGŮ

Praha 1994

85. NAROZENINY PROF. DR. JOSEFA VACHKA

Jan Firbas

Úvodní pozdravný příspěvek na večeru uspořádaném 3. března 1994 na Filozofické fakultě UK Pražským lingvistickým kroužkem, Jazykovědným sdružením a Kruhem moderních filologů k uctění pětadesátin univ. prof. dr. h. c. Josefa Vachka, DrSc., FBA

Vážená paní předsedkyně, dámy a pánové, kolegyně a kolegové, a "last but certainly not least" vážený a milý pane profesore Vachku, amice carissime!

Snad při příležitosti jako je tato není nevhodné si trochu zavzpomínat. Vzpomínám na září 1945. Byl jsem tehdy jedním z čtyř knihovníků našeho brněnského anglického semináře. Odpoledne 4. září jsem seděl v naší knihovně a četl - velmi dobře se na to pamatuji - Keatsovu báseň *The Eve of St. Agnes*. Ze čtení mě vytrhl telefon. Ozval se v něm z děkanství - jak se tehdy říkalo - pedel pan Bodeček. Sděloval, že se právě habilitoval anglista dr. Vachek z Prahy a že by se rád podíval do knihovny anglického semináře. V doprovodu tuším tehdy už docenta dr. Leopolda Zatočila pak dr. Vachek do knihovny skutečně přišel. Dodnes jsem pyšný na to, že jsem byl první, kdo profesora Vachka uvítal na půdě brněnské anglistiky. Tak vstoupil profesor Vachek do mého života. O tom, jakou před důležitou úlohu v něm hrál, vím nejenom já, ale i moji blízcí a vzdálení kolegové.

Důležitější ovšem je, že v ten den vstoupil profesor Vachek do dějin brněnské anglistiky. Profesor Vachek nejednou řekl, že si člověk nemůže vybrat své rodiče a zpravidla ani své učitele. Pro nás brněnské anglisty nemohl být vybrán lepší učitel než on.

Dovolte mi tu zavzpomínat na profesora Vachka jako na učitele. V profesoru Vachkovi jsme poznali učitele znamenitého. He never talked over the heads of his students. Nedomáhal nám, abychom ztráceli niť jeho vzorně uspořádaného logického výkladu. A dovedl zaujmout. Zřejmě dovedl nejenom svěže a spolehlivě angličtině učit, ale dovedl jako vysokoškolský profesor o angličtině - a nejenom o angličtině, vždyť Vachek je i bohemista a obecný lingvista - i svěže a spolehlivě přednášet. Obdivovali jsme se jeho úspěšné sna-

ze citlivě a nezkresleně předkládat názory druhých a přidávat promyšlená stanoviska vlastní. Učil hledat problémy a řešit je. Imponovalo nám, že v konzultacích nejednou varoval před tím, co Horatius nazval "iurare in verba magistri". Profesor Vachek byl vpravdě učitel znamenitý.

Profesor Vachek byl přesný. Přesně své přednášky a semináře začínal a přesně je končil. O profesorech se vyprávějí pravdivé i nepravdivé historky. O profesoru Vachkovi znám jen jednu, ale je to - jak by řekli Angličané - "a little delicious story", historka rozverně milá. Odvážím se ji tu povědět. Podle ní se prý jednou stalo, že se pan profesor bez své viny opozdil. Svou přednášku pak zahájil takto: "Dámy a pánové, je mi líto, že jsem dnes nepřišel včas. Přijel jsem taxíkem, ale přesto jsem se zpozdil o dvě minuty. Napravím to tak, že dnes přidám jednu minutu a příště druhou." Přesnost profesora Vachka se stala příslovečnou.

Pan profesor však měl sám vzácný smysl pro humor, rys u profesora anglického jazyka jistě vítaný. Vzpomínám na to, jak jsme se jednou spolu u nás na brněnské filozofické fakultě museli povinně účastnit ateistické konference. Jak asi mnozí víte, ani pan profesor ani já mezi ateisty nepatříme. Měli jsme proto také různé potíže. Zcela objektivně řečeno byla ona ateistická konference úrovně nevalné. Pan profesor se pak na mne v přestávce obrátil s tímto komentářem: "Víte, pane kolego, člověk se diví, čemu ti nevěřící musí věřit".

Než svůj pozdravný příspěvek ukončím, rád bych se zmínil o dvou věcech. K věci první: přednáška profesora Vachka, na kterou se těšíme, bude o zakladatelské generaci PLK; v této souvislosti bych chtěl připomenout, že i profesor Vachek je v mnohém ohledu zakladatel a obnovovatel. Založil lingvistickou sekci brněnské anglistiky. Založil řadu *Brno Studies in English*. Vyšlo v ní už devatenáct svazků. V tisku je svazek dvacátý. Za svého působení v Ústavu pro jazyk český se zasloužil o znovuoživení řady *Travaux*. V Bratislavě založil anglistickou sekci v bratislavské části Univerzity 17. listopadu. Především díky jemu tato sekce skutečně prospívala. V Bratislavě také po odchodu dvou habilitovaných anglistů-lingvistů obnovil plné fungování lingvistické sekce na bratislavské anglistice. Zasloužil se také o založení lingvistické sekce na anglistice na nově založené prešovské

filozofické fakultě. Tedy nejenom Masarykova univerzita, která udělila profesoru Vachkovi čestný doktorát, ale i jiné univerzity a také Ústav pro jazyk český jsou mu hluboce zavázány.

Jako druhou věc musím ještě připomenout, že profesor Vachek je badatel neobyčejně skromný. Svým dílem se zařadil mezi vedoucí lingvisty druhé poloviny dvacátého století. Svědčí o tom i mnohá zahraniční uznání. Profesor Vachek však nikdy tato uznání nepřipomínal a nepřipomíná. Není mi příliš známo, že staroslavná Leidenská univerzita, jejímž řádným profesorem náš jubilant po jeden rok byl, velmi vážně usilovala o to, aby jejím řádným profesorem zůstal natrvalo. Profesor Vachek nevedl ani ve známost, že se před lety stal členem Královské nizozemské akademie věd. Myslím, že není ani známo, že byl nedávno jmenován členem Britské akademie, a že se tedy stal tím, čemu Angličané říkají "A fellow of the British Academy" (FBA), pro českého anglistu a pro českou anglistiku uznání vskutku cenné a vyznamenávající.

Závěrem slovo o životním krédu profesora Vachka. Jsem rád, že zde dnes mohu opakovat to, co jsem o profesoru Vachkovi před dvacetipěti lety napsal u příležitosti jeho šedesátých narozenin. Napsal jsem tehdy v *Brno Studies in English* toto: "Let us add that from the very outset all his work has been permeated by a keen sense of the hierarchy of linguistic values. But it is by placing the ethical values above all others in the general structure of life that he has come to be respected by his pupils, colleagues and friends not only as an eminent teacher and scholar of world-wide reputation, but as a man of character and heart." V poznámce pak bylo dodáno toto: "An attitude, faithfully shared by his wife, Mrs Pavla Vachková, a pupil of Antonín Beer, Bohuslav Havránek and Roman Jakobson."

Libuše Dušková

10. června bylo prof. Jiřímu Noskovi, čestnému předsedovi Kruhu moderních filologů, sedmdesát pět let. Toto významné životní jubileum oslavil způsobem pro něho typickým, přednáškou - na společném zasedání Kruhu moderních filologů a Jazykovědného sdružení. Tématem přednášky byly některé základní otázky stylistiky, která zaujímá již řadu let přední místo mezi jeho badatelskými zájmy.

Profesionální dráha prof. Noska je od samého počátku spojena s anglistikou na pražské filozofické fakultě. Působil zde skoro čtyři desetiletí, během nichž vchoval několik set anglistů a školil vědecké aspiranty, mezi nimi některé významné představitele naší mladší anglistické generace. Úzká spolupráce s Ústavem anglistiky a amerikanistiky FF UK pokračuje i v posledních deseti letech, která uplynula od jeho odchodu do důchodu. Nadále je editorem *Prague Studies in English* (XX. svazek vyšel v r. 1994 a další svazek už prof. Nosek připravuje), aktivním členem komise pro obhajoby kandidátských a doktorských prací a členem zkušebních komisí pro vyšší vědecké hodnosti.

Prof. Nosek byl vždy stoupencem zásad Pražské školy, které ve svém badatelském díle tvořivě rozvíjel v duchu svého velkého učitele, prof. Bohumila Trnky. Funkčně strukturní přístup aplikoval na vyšší roviny jazykového systému, syntax a stylistiku, a to nejen v souvislosti s výzkumem angličtiny, nýbrž též z hlediska obecně lingvistického. V poslední době pak od kontrastivního pohledu na některé jazykové jevy přechází k hledisku typologickému.

Vědecké dílo prof. Noska, jakož i jeho ostatní činnost, bylo zhodnoceno při příležitosti jeho šedesátin a sedmdesátin (viz *Philologica Pragensia* 22. 1979, s. 160-167, a 32, 1989, s. 202-205; zde vyšla i bibliografie jeho prací). Tento doplněk k jeho životní dráze se soustřeďuje na výsledky jeho práce za posledních pět let.

K oblastem vědeckého zájmu prof. Noska v posledních letech patří především stylistika, jazyková typologie, funkční a pomocná slova a kategorie určenosti.

Dlouholetý trvalý zájem prof. Noska o jazykovou stylistiku se v poslední době opět obrátil k metafoře. Připomeňme si, že v šedesátých letech jí věnoval šest studií, v nichž se zabývá především metaforou v běžně mluveném jazyce, jejím místem mezi ostatními trópy a její vnitřní strukturou. Jeho stylistické studie z posledních let se soustřeďují na stylistickou charakteristiku jazyka Winstona Churchilla, v níž opět věnuje pozornost metafoře a nejnověji též aliteraci.

Také příspěvky k jazykové typologii navazují na studii z osmdesátých let o typologii syntaktických a lexikálních jednotek. Nejnovější výzkum se soustřeďuje na problémy jazykových univerzálií z hlediska vztahů mezi lexikálními a pomocnými slovy. U pomocných slov prof. Nosek zjišťuje rezistenci k významové změně a neschopnost, pokud jde o metaforické nebo jiné figurativní užití. Na základě svého rozboru dospívá k jazykové univerzálii, již je stálý protiklad mezi gramatikou a lexikem a trvalá opozice mezi pomocnými a lexikálními slovy.

Na příbuznou problematiku slovních druhů se soustřeďuje jeho studie v *Prague Studies in English* XX. zabývající se anglickými adjektivy a adverbii, zejména slovy začínajícími a-, a částicemi, jejichž charakteristiku autor dotváří především z hlediska jejich vztahu k adverbii.

K svému zájmu o grafiku měl prof. Nosek příležitost se vrátit ve svém příspěvku na konferenci *Writing vs. Speaking* (ÚJČ 1992), v němž se zabýval vztahem mezi grafikou a fonologií.

Další téma, kategorie určenosti, je zpracováno na základě rozsáhlého přehledu nejnovější literatury, který spolu s autorovými pronikavými postřehy přináší zájemcům o tento jev řadu cenných poznatků.

Jak jsme tomu u prof. Noska zvyklí, závěry, k nimž ve svých nejnovějších studiích dochází, nejsou výsledkem spekulací, nýbrž se zakládají na důkladném empirickém výzkumu.

Zmíněné práce vědeckou činnost prof. Noska v posledních pěti letech ovšem zdaleka nevyčerpávají. Skoro stejný počet článků je odevzdán nebo připraven do tisku. Autor v nich navazuje na ústřední témata svého badatelského zájmu z poslední i dřívější doby, především z oblasti stylistiky a problematiky funkčních slov.

Jakkákoli stručná charakteristika činnosti prof. Noska nemůže opominout jeho činnost ediční. V r. 1990 vyšel jeho editorskou péčí posmrtný svazek neuveřejněných prací prof. Bohumila Trnky *Studies in Functional Linguistics*. Většina z nich byla přednesena v Kruhu moderních filologů nebo na skupině pro funkční jazykozpyt. Bez iniciativy prof. Noska a jeho pečlivé ediční práce (prof. Nosek mimo jiné napsal ke všem příspěvkům anglická resumé) by tyto práce prof. Trnky zůstaly pro odbornou veřejnost nedostupné. Prof. Nosek nadále pokračuje ve vydávání periodika *Acta Universitatis Carolinae Prague Studies in English*, je členem redakční rady časopisu *Poetica*, vydávaného v Tokiu, a dále pokračuje v dlouholeté ediční a bibliografické práci pro mezinárodní *Annual Bibliography of the English Language and Literature*.

Kromě čestného předsednictví a členství v Kruhu moderních filologů je prof. Nosek členem dalších vědeckých společností. Je členem výboru Pražského lingvistického kroužku, členem Jazykovědného sdružení, Societas Linguistica Europaea a Philological Society v Oxfordu.

V stručném nástinu vědecké a ostatní činnosti prof. Noska v posledních pěti letech bylo možno uvést jen nejdůležitější výsledky a aspekty. Nicméně i tak je zřejmé, jak bohatá a plodná je veškerá jeho profesionální činnost. Do dalších let vědecké práce, jakož i ostatních aktivit, mu přeje trvalou svěžest a hodně tvůrčích sil.

K 75. NAROZENINÁM PROFESORA JIŘÍHO NOSKA

Zuzana Jettmarová

Profesor Nosek oslavil letos v červnu své 75. narozeniny, což je jistě příležitost k malému ohlédnutí za jeho činností.

Po 45 letech působení prof. Noska na FF UK v Praze je počet studentů, kteří vzpomínají na tohoto učitele se zvláštním kouzlem osobnosti, jistě úctyhodný. Osobitý humor, přísná zásadovost a lidské porozumění jsou vlastnosti, které i studenty tělocviku dovedly přivést ke staroanglickým textům a jiným studentům dokonce odhalit dříve netušenou hloubku a souvislosti, skryté za zdánlivou jednoduchostí dnešní angličtiny.

Svým specifickým humorem vychovával profesor Nosek své žáky i ke skromnosti a pokoře před nekonečným poznáním. Kdykoliv student propadl pocitu samolibosti ze zvládnutého úkolu či správné odpovědi na, občas, "zákeřnou" otázku, následovala zpravidla otázka další, a tu již nezvládl. Vzpomínám si, když celá třída doslova zkameněla při jeho nečekané otázce "A thistle. What is it?" Po chvíli trapného ticha se nám dostalo odpovědi s dobře míněnou poznámkou o našich nedostatecích, neboť bodlák je symbolem Skotska.

V době své aspirantury jsem v diskusích se svým školitelem odhalila dalšího člověka - věcného a čínorodého vědce, přísně se držícího zásad pražského strukturalismu, se smyslem pro zdánlivě okrajové detaily a s téměř podezřívavým přístupem k věcem, přijímaným jako hotová fakta.

Snad právě proto, že tak zásadově trval na všem i ve svém osobním životě a svá stanoviska podřídil svobodě rozhodování a volby, byl řádným profesorem jmenován až v červnu 1992, tedy po více než dvaceti letech od doby, kdy byl původní návrh na jeho profesuru oficiálně podán.

Oohlédneme-li se za jeho činností v posledních pěti letech, pak snad neméně důležitou událostí byla publikace Trnkových *Kapitol z funkční jazykovědy - Studies in Functional Linguistics* (1990), jejichž důkladné redakci věnoval profesor Nosek nemálo času a energie. Šlo totiž o nepublikované články a statě, které Trnka většinou přednesl na zasedáních

Klubu moderních filologů a které představují důležitý článek ve vývoji poválečného pražského strukturalismu. Kniha je přístupná i zahraničním odborníkům, neboť je publikována dvojjazyčně.

Ve svých dlouholetých redakčních zkušenostech pokračuje profesor Nosek jako redaktor japonského časopisu *POETICA* (Shubun International:Tokyo) a redaktor řady *AUC - Prague Studies in English*. Jeho současná redakční a bibliografická práce by však nebyla úplná bez již dlouholeté činnosti pro mezinárodní ročenku *Annual Bibliography of English Language and Literature* (Modern Humanities Research Assoc.: Cambridge), do níž přispívá svými každoročními bibliografickými výběry našich anglistických prací.

K české anglistice přispěl profesor Nosek i řadou historiografických článků o předních anglistech jako jsou B. Trnka, I. Poldauf, L. Dušková aj., nemluvě o řadě recenzí českých a zahraničních prací v oblasti anglistiky a obecné lingvistiky.

V letech 1989-94 vystoupil se zajímavými referáty a proslovil řadu přednášek na jazykovědných konferencích a zasedáních v Praze a Brně (*Conference on Linguistics and Phonetics* 1990, *Conference on Speaking and Writing* 1992, *The Brno Conference of English Studies* 1992), dále v Klubu moderních filologů, Jazykovědném sdružení a Pražském lingvistickém kroužku. U příležitosti svých 75. narozenin proslovil přednášku na téma *Metody a cíle lingvistické stylistiky* na společném zasedání Pražského lingvistického kroužku a Jazykovědného sdružení na FF UK v Praze.

Práce publikované v období uplynulých pěti let odrážejí zájem profesora Noska o dvě velké oblasti: (1) o jazykovou typologii, kategorii určenosti a pomocná slova v angličtině a jiných jazycích (1989, 1990, 1991) a (2) o lingvostylistiku. Vedle obecněji zaměřených prací se zabýval stylistickými prostředky jako je metafora a aliterace (92, 94), přičemž se opírá o empirickou analýzu Churchillových projevů. Kromě toho se profesor Nosek vrací k tématům syntaxe, lexikální sémantiky a grafiky (1993) a v poslední době k otázce slovních druhů v angličtině, k funkčním slovům a k jazykovým funkcím všeobecně.

Jeho přínos k anglistice a lingvistice je významný

a příznačný především proto, že se drží zásad pražského funkčního strukturalismu a že dává přednost výlučně kontrastivnímu pohledu při zkoumání jazykových jevů. Kontrastivní přístup má v pražské anglistice pevnou tradici (Mathesius, Vachek, Trnka, Poldauf, Bareš, Dušková aj.) a v jeho spojení s principy funkčního strukturalismu tak pražská anglistika získala specifický profil ve světovém kontextu, k čemuž nemalou měrou přispěl i profesor Nosek.

Vedle svého členství v Jazykovědném sdružení, Pražském lingvistickém kroužku, Philological Society (Oxford) a Societas Linguistica Europea je profesor Nosek stále aktivním členem výboru Kruhu moderních filologů a předsedou jeho skupiny pro funkční jazykozpyt.

Bývalí studenti a kolegové přejí profesoru Noskovi u příležitosti jeho 75. narozenin hodně zdraví a neutuchajícího pracovního elánu.

Bibliografie za léta 1989-1994

- NOSEK, Nosek, J. (1989) *Jazyková typologie a kategorie určenosti* (Linguistic typology and the category of determination). Abstracts of the Brno Conference of English Studies, MU Brno, str. 31.
- NOSEK, Nosek, J. (1990) *Životní jubileum doc. PhDr. Libuše Duškové, CSc.* Cizí jazyky 34 (41), str. 44-45.
- TRNKA, Trnka, B. (1990) *Kapitoly z funkční jazykovědy. Studies in Functional Linguistics*, (Red.) J. Nosek, AUC Philologica Monographia CIII, Karolinum: Praha, str. 212.
- NOSEK, Nosek, J. (1990) *The Category of Determination and Auxiliary Word in Language*. Philologica Pragensia 33, str. 177-189.
- NOSEK, Nosek, J. (1990) *Významné výročí české anglistiky doc. Libuše Duškové 18. Ročenka KMF při ČSAV*, str. 36-37.
- NOSEK, Nosek, J. (1990) *Meaning and Function in Language*. Proceedings of the Fourteenth International Congress of Linguists, August 1987, V. Bahner et al./eds.), Akademie-Verlag: Berlin, 3 vols, str. 1011-1013.
- NOSEK, Nosek, J. (1991) *Publications of Associated Professor PhDr. Libuše Dušková, DrSc. (1954/1990)*. Linguistica Pragensia 34, str. 40-45.
- NOSEK, Nosek, J. (1991) *Nejnovější bádání o kategorii určenosti členu v jazyce*. Časopis pro moderní filologii 73, str. 38-43.
- NOSEK, Nosek, J. (1991) *Auxiliary Words in Modern English and Other Languages*. Prague Studies in English XIX, AUC Philologica 1, Karolinum: Praha, str. 89-100.
- NOSEK, Nosek, J. (1991) *An Anniversary of Dr. Libuše Dušková, CSc.* Prague Studies in English XIX. AUC Philologica 1, Karolinum: Praha, str. 103-105.
- NOSEK, Nosek, J. (1991) *Linguistic Typology and Auxiliary Words*. Proceedings of LP 90. Linguistics and Phonetics: Prospects and Applications, (eds.) B. Palek and P. Janota, AUC Philologica, Linguistica Generalia, Karolinum: Praha, str. 255-260.
- NOSEK, Nosek, J. (1992) *Stylistický rozbor jazyka W. S. Churchilla*. Abstrakta 3. Anglisticko-amerikanistické konference, 1.-3. září 1992, Masarykova Univerzita: Brno, str. 26-28.
- NOSEK, Nosek, J. (1993) *Graphics and Phonology: Correlation and Assymetry*. Slovo a slovesnost 54, str. 206-208.
- NOSEK, Nosek, J. (1993) *Synonyma a paronyma: jejich využití v jazykovém stylu W. S. Churchilla*. Cizí jazyky (1993-94) 37, str. 21-24.
- NOSEK, Nosek, J. (1993) *Adverbs, Adjectives and Particles in Modern English: A Semantic and Syntactic Postscript*. Prague Studies in English 20, AUC Philologica 1., Karolinum: Praha, str. 141-147.
- NOSEK, Nosek, J. (1994) *Linguistic Function and Related Terms*. Bamberg (v tisku).
- NOSEK, Nosek, J. (1994) *Winston Churchill's Use of Metaphors*. Poznaň (v tisku).
- NOSEK, Nosek, J. (1994) *A Characterology of the Style of Winston S. Churchill* Tokyo (v tisku).
- NOSEK, Nosek, J. (1994) *English Binominals as a Stylistic Device*. Linguistica Pragensia (v tisku).
- NOSEK, Nosek, J. (1994) *Winston S. Churchill's Use of Alliteration*. Travaux de Circle Linguistique du Prague, J. Benjamins: Amsterdam (v tisku).
- NOSEK, Nosek, (1994) *Functions Words and Full Words*. Budapest (v tisku).

Zuzana Jettmarová

Jiří Nosek

Lingvistická stylistika je zvláštní odrůda, odnož jazykovědy. Spojuje vlastnosti jazykovědy a literární vědy. Obě tyto vlastnosti se v ní překrývají, avšak tak, že jedna nemůže nahradit, zastoupit druhou. Rovněž není jen mechanickým, aritmetickým součtem obou těchto disciplín.

Styl je zvláštní druh organizace jazykového textu, který poznáváme a zkoumáme na podkladě jazykových promluv, tj. relativně ucelených úseků, jež mají zvláštní nápadnou stylistickou funkci.

Podle jiných badatelů (*Enkvist: 47*) je styl oblastí, v níž se pohotově překrývá nejen lingvistika a pragmatika, ale i estetika. To odhalili už jiní estetikové, u nás např. Jan Mukařovský.

Je přínosem Pražské lingvistické školy, zvláště Mukařovského, F. Vodičky a jiných, že estetično neomezovali jen na básnický, umělecký jazyk, nýbrž je zkoumali širše než jen v krásné literatuře. Estetično hledali i v širše pojaté slovesnosti a rozebírali veškeré útvary psaného i mluveného jazyka.

V tomto pojednání se především zaměřujeme na výrazové prostředky stylu. Lingvistika, jak jí rozumíme zde, nezkoumá jen odchylky jazykových prvků od stávající normy, ale i útvary, jež od spisovné normy nevybočují. Nicméně svým zapojením do textu, zvláštní konfigurací slov a jejich významů naznačují, že jazyka je zde použito zvláštním a charakteristickým způsobem. *Crystal-Davy* (1969-21) soudí, že v jazyce relevantní stylistické rysy se /a/ vyskytují v dané jazykové varietě častěji než jiné, /b/ vyskytují se méně v jiných varietách, a /c/ dokonce některá slova jsou jevy jedinečné a tedy vysoce relevantní pro daný text a nejsou v žádném jiném stylu. Ve velmi vyhraněné podobě je tomu tak např. v právnických textech, v jazyce kultovním, náboženském, vojenském apod.

Oblast jazykového stylu je rozsáhlá a tedy i její jazykové prostředky jsou četné, rozmanité, a často zdánlivě tvarem a funkcí nesourodé a protichůdné. Jedním ze základních

rysů stylu je, že nesourodé prvky organicky zapojuje do promluvy a vytváří tak nové, ucelené a složité celky. Prvky stylisticky relevantní a platné jsou vzaty ze všech dílčích plánů (rovín) jazyka. Stylistika tak prostupuje všechny dílčí roviny jazyka, nevyjímaje ani plán zvukový. Stylistika je svou povahou selektivní. Připomeňme zde výskyt a shluků souhlásek na jistých místech slov, úlohu aliterace a rýmu nebo posuny fonologických jednotek ve struktuře postupujících slabik a vůbec úlohu prozodického plánu. (Srv. *Spencer - Gregory*). Samozřejmě to platí o psaném jazyce i o útvarech grafických, výběru, tvaru a sestavách písmen a jejich konfiguracích.

Z hlediska Pražské jazykovědné školy je sloh soubor prostředků, jimiž se z jazykových entit různých dílčích rovin budují stylisticky orientované promluvy. Stylistické zaměření však neznamená, že by je mluvčí vědomě nutně a vždy záměrně vybíral ke svým cílům. Činí tak intuitivně. Záměrnost není příznakem celé stylistiky, nýbrž jen jejích jistých projevů. V každém případě nám zde jde o výběr jazykových entit z domácích jazykových zdrojů.

Myšlenka, že sloh je organizace vybraných jazykových jednotek, je již stará. Viz např. *R. Jakobson* (1966 : 358) nebo *Jozef Mistrík* (1977 : 34). Zde je možno připomenout, že jazyk a jeho část, styl, je mimo jiné také institucí fungující ve společnosti. Je to v souladu s tezí *J. R. Firthe a Darbyshirea* (1971:42).

Od jiných jazykovědných disciplín se však stylistika liší: nemá samostatný aparát jazykových prvků, entit, jednotek systémově do sebe zapadajících (*Mistrík, Štylistika* 1977 : 4), jež by samy o sobě tvořily uvnitř stylistiky souvislou řadu. Stylistice chybí jediná, pevně definovaná pracovní operační jednotka na rozdíl od fonologie a gramatiky. Z toho ovšem vyplývají obtíže a přesnými teoreticky vymezenými postupy jejího lingvistického aparátu.

Jazykový sloh je součástí jazykového textu v nejširším smyslu toho slova. K podobným závěrům došel i *B. Fowler* (1966 : 158). Fowler se právem domnívá, že lingvista se ve svém rozboru zaměřuje na části textu a na jejím základě v nich odhaluje určité pravidelnosti, šablony, (patterns) a jejich významy.

Podle některých badatelů (*Darbyshire 11, R. Posner 1963 : 11*) je sloh soubor intuicí. Autoři chtěli asi říci, že relevantní slohové prostředky (postupy, útvary) poznáváme v jazykovém textu intuitivně. Podle nás je však nutno intuice ověřovat mnohostrannou a hlubší analýzou textu na všech dílčích jazykových plánech. Uvážili jsme, že jazykový styl je složitá, mnohdimenzní entita - viz *Jenkins (1966: 308)*. Zde navazujeme na strukturální poučku širšího dosahu, že totiž jazykové entity -- a ne nutně jen slovotvorné útvary --- jsou ve vzájemných vztazích. To znamená, že jednu jazykovou entitu poznáme na pozadí jiné entity, o níž se opírá a od níž se liší některými (více) svými rysy nebo jedním rysem.

Poněvadž jsme na půdě Pražské jazykové školy, odhalujeme a potvrzujeme binarismus, jak jej známe z jiných částí jazykové stavby. Např. jeden foném je na pozadí jiného fonému, že jeden foném v protikladu k jiné hlásce, jež ovšem může být jen pouhou variantou, alofonem nikoli však fonémem. Sledováním metody protikladů a kontrastů dosahujeme analyticky přesnějšího poznávání a vymezení jazykových složek a v nich složek stylistických. Podle učení Pražské lingvistické školy protikladovost a kontrastivnost platí i o vztahu jednoho jazykového plánu k druhému, např. fonologického protiplánu morfológickému s uvážením toho, že jde o srovnávání složitých celků. Upozornil na to *Enkvist (26, 30)*, že styl je výsledek více než jedné jazykové roviny, a že tedy každý text a každý úsek (passage) se účastní více kontextů.

Rovněž *Jenkins (1966 : 308)* považuje jazykový sloh za mnohdimenzní složitou entitu. Tak soudí i *Darbyshire (1971 : 18)* a dodává, že ve stylu se formální jazykové distinkce kříží a i rysy a vztahy uvnitř jednotlivých rovin.

Protože jazyk je složitým znakem mimojazykové skutečnosti, tato vnější mimojazyková skutečnost bez jazyka není znakem. Nicméně však jazyk velmi často je utvářen (strukturován) jinak než mimojazyková skutečnost a naopak. Obě oblasti jsou sice souvztažné a jsou navzájem v asymetrickém vztahu, ale jejich dílčí složky zdaleka nejsou ve vztahu jedna ku jedné.

Stylistika jako součást jazykového textu je také oblastí, v níž se projevuje i protiklad variabilnosti a stálosti. Oba pojmy nutně patří do stylistiky, i když je nalezneme

i v jiných jazykových rovinách, případně i v jiných znakových soustavách, např. v malířství, v sochách, architektuře, hudbě apod. Uvažme, že obě kategorie ve slohu souvisí s jazykem a jeho podstatou. Oba pojmy se navzájem doplňují.

V jazyce nalézáme prvky a kategorie, stálé, pevné opakující se šablony invariantní proti variantám měnlivým (*Darbyshire 1971 : 56*). Obě kategorie musí jazyková promluva obsahovat, zvláště ve stylistice. Invariantnost zaručuje jazykovou stálost v podobě prvků, které se vracejí. Variantnost však obsahuje také nepravidelnosti všeho druhu, dokonce i těch, které vybočují z jazykové normy. Invariantnost stylistických složek (prostředků) je také potřebná k dorozumění mezi lidmi a jejich promluvami. Kdyby se jazyk sestával jen z měnlivých variací, mohla by nastat situace, že by si mluvčí nerozuměli, kdyby neznali souvislosti. Chyběla by jim mimo jiné strukturální souvislost mezi promluvami. Připomeňme ovšem, že to, co je různým promluvám společné, je mimojazyková skutečnost včetně 'shared knowledge' i celý jazykový systém.

Na druhé straně styl sestávající jen z invariant by byl monotónní a nudný. *J. Esser (1990 : 23)* mluví o měnlivém stylu jako o chameleonu.

Stabilita slohu ovšem neznamená, že styl jako celek tvoří jednoduché paradigma jako třeba v morfologii nebo syntaxi. Takové paradigma by bylo možno odhalit. Bylo by však příliš složité a těžko ovladatelné.

Je nutno se zatím spokojit s tím, že jazykový styl je soubor často nespojitých paradigmat a syntagmat, v nichž převládají menší, dílčí paradigmata. Naopak převládají vztahy konfigurační, syntagmatické, po vodorovné ose. Sloh jsou složité, rozvětvená paradigmata. Použijeme-li metafory, pak je sloh síť dílčích gramatických a lexikálních paradigmat a syntagmat. Stylistických syntagmat a paradigmat je takřka nekonečné množství, uvážíme-li např. rozsah slovní zásoby a jeho struktury. Obecně se uznává, že jazyk sám jako celek je postupující, nekonečný text, systém částečně neuzavřený, (viz *Ronald Carter 1987, Vocabulary : 8*).

Styl je otevřený systém, který obsahuje takřka nekonečný počet lexikálních jednotek, jejich sestav a významů. Tyto jednotky se kombinují v dílčí syntagmata, více méně pevná,

jež *Bolinger* (Weapon 1980 : 27) nazývá patterns of combinations. Musíme také počítat se sémantikou slov, jež často tvoří více vrstev významů a účastní se metaforiky a ambiguitaty.

Lingvistická složitost lexika je daná překrýváním sémantických kategorií, polysémií, pružností rozsahu, který se může roztahovat i zužovat, nepředvídatelností významů jazykového textu, koexistencí variant pozitivních i negativních znaků, např. apeziopézi a proziopézi.

Jazykový sloh využívá rovněž sémantické hyponymie a podřazenosti formy a významu, i zdánlivě formální složky textu, např. aliterace, rýmu apod., jež mají sémantický dosah.

Do stylistiky jazyka zasahuje také estetika a estetické normy. V tomto ohledu má jazyková promluva tvůrčí ráz: jazyk může pojednávat o všem, i o jazyce. Má schopnost organizovat své složky v samostatné celky podle estetických norem. Spolupracují v něm významy denotativní i konotativní, vztahy paradigmatické i syntagmatické.

Významová stylistická výstavba textu není dána aritmetickým součtem slov obsažených v textu, nýbrž jejich vzájemnými funkčními vztahy, významy nadřazenými nižším prvkům (složkám).

Složitost lingvistické stylistiky je dána také tím, že jeden a týž výraz může současně mít i vícere stylistické funkce. Tak např. totéž sousloví může být současně binomiálem a navíc může mít zvláštní rytmickou úlohu: může členit text pomocí přízvuků, podle rozložení slabik.

Stylistické funkce se mohou kumulovat v tomtéž jazykovém exponentu. Složitost lingvistické stylistiky je dána více rovínami jazykové stavby (viz *Darbyshire* 18, *Jenkins* 1966 : 308), podobně i *Crystal - Davy* (1969 : 20). Styl je ve svých projevech mnohotvárný, ale přitom ucelený, unitární, sjednocený (*Darbyshire* : 42). Sloh je dán také tím, že je výsledkem více než jedné jazykové entity (*Enkvist* 28-30). Nelze se omezovat jen na pozorování fonologické, ale je nutný rozbor více rovin. Každý text i úsek se účastní několika kontextů.

Některé stylistické útvary mají malou (někdy i žádnou) autonomii. Jsou to satelity, např. proziopéze a apeziopéze,

jež jsou nulové znaky závislé na ostatním pozitivním textu. Nutně však patří do stylu. Svědčí také o kohezi jazykového textu. Nulové jazykové prostředky mají tedy rovněž význam.

Složitost lingvistické stylistiky je dána také její závislostí na kultuře toho kterého národa a jazykového společenství. Některé stylistické útvary se nemusí vyskytovat ve všech jazycích / kulturách.

Pochybuji, že např. vnitřní monolog se vyskytuje v jazycích azijských (indických) nebo afrických. Závislost slohu je také dána měrou, jako do něj vstupuje estetika svými normami.

Toto pojednání je vedeno touhou odhalit systém v jazyce, snahou prozkoumat a zaplňovat mezery v našem lingvistickém poznání, odhalit jazykové jevy málo zpracované nebo vůbec nezpracované.

Jako empirický lingvista vycházím z jazykové zkušenosti a respektuji názory jiných, pohledy nezdědka protichůdné, avšak vzájemně se doplňující. Nechtěl jsem upadat do nebezpečí považovat jazyky a jejich srovnávání za myšlenky mající platnost obecně jazykovědnou. Jazykové jevy jsou složitější než tyto myšlenky.

LITERATURA:

- BOLINGER, Bolinger, D. 1980. *Language, the loaded weapon*. London-New York: Longman
- DARBYSHIRE, Darbyshire, A. E. 1971. *A grammar of style*. London: A. Deutsch. The Language Library.
- ENKVIST, Enkvist, N. E. 1973. *Linguistic stylistics*. Hague - Paris: Mouton. *Janua linguarum, series critica* (5)
 - - *On defining style*, s. 3-6 v: John Spencer - Michal Gregory. An approach to the study of style. s. 59.
- ESSER, Esser, J. 1990. *Noun und Differential bei linguistischen Stilvergleichen*. *Folia linguistica* (26) 23 - 43.
- FIRTH, Firth, J. R. 1964. *Papers in linguistics 1934-1951*. London etc.: Oxford U. P.
- FOWLER, Fowler, J. R. 1971. *The language of literature*. London: Routledge and Kegan Paul.
- GREGORY Gregory, M. - viz Spencer - Gregory, viz Enkvist
- JACOBSON, Jakobson, R. 1966. *Concluding statement: linguistics and poetics*. pp. 350 - 77. In: T. A. Sebeok ed. *Style in language*.
- JENKINS, Jenkins, J. 1966. *Commonality of association as an indicator of more general patterns of verbal behaviour*. Pp. 307 - 329 in: Jakobson, R.
- MISTRÍK, Mistrík, J. 1977. *Štylistika slovenského jazyka*. Bratislava SPN.
- POSNER, Posner, R. 1963. *The use and abuse of stylistic statistics*. *Archivum linguisticum* (15) 111-39.
- SEBEOK, Sebeok, T. A. ed. 1964. *Style in language*. s. 307-329 Cambridge, Mass. MIT Press.
- SPENCER, Spencer, J. ed. 1971. *Linguistics and style*. London: Oxford UP.
- CARTER, Carter, R. 1987. *Vocabulary*. 8. Applied linguistic perspectives. London: Unwin Hyman.
- CRYSTAL, D. Crystal, D. - Davy, D. 1969. *Investigating English Style*. London: Longmans, Green.
- VODIČKA, F. et al. 1992. *K obecným otázkám stylu*. Svět literatury (1) Praha, SPN.

Zdeňka Stavinohová

Bohuslav Reynek (1892-1971), rodák z Petrkova u Havlíčkova Brodu, měl neobyčejně rozsáhlou uměleckou činnost. Byl básník, překladatel, malíř, grafik i editor. Překládal z francouzštiny a němčiny a jeho překlady vycházely v časopisech, ale i knižně. První knižní vydání vyšlo již v r. 1915 a svými překlady přinesl Reynek našim čtenářům řadu objevů. Z francouzštiny první překládal například Péguyho, O. V. Milosze, G. Bernanose, J. Giona a další. O jeho neobvyklém nadání pochopit originál a o jeho překladatelské intuici svědčí například slova Dr. Gottfrieda Stixe v katalogu k Reynkově výstavě v Římě v r. 1967. Italské znění Stixova textu přeložil v r. 1981 O. F. Babler. Text se týká Reynkova překladu Básni Georga Trakla v r. 1917, kdy Reynkovi bylo teprve 25 let. Stix píše, že na jednom jazykovém obratu ztroskotali němečtí komentátoři i cizí překladatelé, s výjimkou Reynka, který pochopil Traklovo poselství.

Z francouzských autorů se Reynek osobně seznámil s G. Bernanosem a J. Gionem, korespondoval s Maxem Jacobem a Henri Pourratem. Svými překlady uváděl k nám i autory málo známé nebo zcela neznámé. Sledujeme-li, které francouzské autory Reynek volil k překládání, vidíme, že ze starších období jsou to pouze tři autoři. Je to básník z 15. stol. a představitel lyrické poezie Charles d'Orléans (1394-1465). Reynek v r. 1957 přeložil jeho báseň *Modlitba o pokoj*.

Ze 17. stol. je to Jean Lafontaine (1621-1695) - jeho *Bajky*. Z 19. stol. je to něco málo z díla V. Huga (1802-1885). Dále Básnická sbírka Sagesse (1881) Paula Verlaine a básně předčasně zemřelého Tristana Corbièra (1857-1861). Další autoři, které Reynek překládal, jsou z přelomu 19. a 20. stol. Jednoho dne upoutala Reynkovu pozornost básnická sbírka Suzanne Renaudové *Ta vie est là*. Požádal autorku o svolení přeložit sbírku. Došlo k osobnímu setkání v Grenoblu, kde Renaudová žila a o něco později se básnička stala Reynkovou ženou.

Po vydání jediné básně *Maxe Jacoba Jezulátka* (1967) se Reynek věnoval výhradně činnosti básnické a tvorbě grafické.

Od r. 1915 vycházely jeho překlady několik let každoročně. Překlady některých básní vydával i samostatně jako bibliofilie a obvykle je provázel vlastní grafickou výzdobou nebo grafikou některého jiného výtvarníka. V některém roce vyšlo několik překladů. Například v r. 1928 vyšly dva překlady z díla G. Bernanose: povídka *Noc* a román *Pod sluncem Satanovým*. Vyšly však také Lafontainovy *Bajky*, na nichž pracoval několik let, *Verlainova* sbírka *Moudrost*, a další překlady. Také v r. 1930 vyšlo několik jeho překladů z francouzštiny, i když to nebyla díla rozsáhlá. Byla to například od Bernanose *Paní Dargentová*, od Giona *Preludium Panovo*, od Jouhandeua příběh *Astaroth* a další.

Překladatelsky se odmlčel v letech 1943-45. Po válce vyšlo jen znovu *Sedm bajek Lafontaine* (1951), v r. 1965, tedy již po smrti S. Renaudové dvě její básně a v r. 1967 již zmíněná báseň *Maxe Jacoba*. Mezi autory najdeme i jména, která se nevyskytují ani v dějinách literatury. Podrobněji pojednáme jen o překladech, u nichž jsem měla k dispozici originál i překlad. Prvním autorem, kterého Reynek přeložil a vydal knižně byl Charles Peguy (1873-1914), jehož křesťanská mystéria, psaná volným veršem, se stala básnickou událostí a Reynek byl jeho prvním překladatelem. Báseň litanického rázu *La tapisserie de sainte Genevieve et de Jeanne d'Arc* (1912) Reynek přeložil pod názvem *Koberec vyšíváný svatě Jenovéfě a Johance z Arc* a vydal ho v r. 1915. Reynkovi se podařilo vystihnout zpěvný rytmus volného verše. Jen o rok později vyšel jeho překlad *Péguyho Le Mystère de la charité de Jeanne d Arc* (1910), který nazval *Mystériem lásky a útrpnosti Johanny d Arc*. Vidíme, že v převodu jmen vlastních v těchto překladech kolísá. Neobvykle zní některé tvary jmen měst a řek: v *Nanteře* (= místo Nanterre), *Orléans*, *město Loiřino* (= Orléans na řece Loire). Reynek dokázal najít pro rétorické konstrukce i pro rytmus vhodné ekvivalenty a překlad zní velice působivě.

Reynek byl první, kdo u nás přeložil jedno dílo litevského básníka Milosze, žijícího ve Francii a píšícího francouzsky *Oscar Venceslas de Lubic - Milosz* (1877-1939) psal mystickou a symbolistní poezii. Děj přeložené hry se odehrává v Jeruzalémě na dvoře krále Davida (1010-970 př. n. l.). Drama je z r. 1913 a překlad *Mefiboseth* vyšel již v r.

1919. Reynek znamenitě vystihl biblický tón rozhovorů. Neobvyklé přechodníky, jmenné tvary adjektiv, vynechávání samohlásky e mezi dvěma souhláskami (například i mezi dvěma s), zastaralé nebo zřídka se vyskytující výrazy, výrazy historické i básnické, řečnické konstrukce, to všechno přispívá k biblickému ladění dramatu.

Básník a prozaik *Francis Jammes* (1868-1958) byl vůbec první autor, kterého Reynek překládal, neboť několik básní publikoval časopisecky již v r. 1914. Jammes, žijící na venkově v jihozápadní Francii, vyjadřoval ve svém díle okouzlení přírodou a prostým životem obyvatel. Tím byl Reynkovi blízký. Jeho slavné dílo *Le Romand de lievre* (1904) byl přeložen do češtiny již v r. 1914. Reynek ho přeložil v r. 1920 pod názvem *Román zajčův* a dal mu ekvivalentní básnickou podobu. V r. 1947 přeložil toto dílo Jiří Svoboda pod názvem *Román zajíce*. Srovnáváme-li jejich překlady, vidíme například, že Reynek jména obcí skloňuje: mezi Castétisem a Balansunem. Svoboda se tomu řešení vyhýbá a překládá: mezi obcemi Castétis a Balansun. U Reynka se opět setkáváme s málo obvyklými jmennými tary adjektiv. Občas užití zastaralé výrazy přispívají k rozmanitosti výrazů: Pojmenování zajíce Reynek přeložil doslovně a ne právě šťastně: *Puis s'adressant au Museau-fendu.. - Načež obraceje se k Rozpoltěnému Čumáku..* Svoboda zde volil vtipné pojmenování: *Pojednou se otočil ke Čmuhálkovi..* Naopak v další ukázce básnický duch Reynka inspiroval ke šťastnějšímu řešení než jaké nalzáme u Svobody: *Livre fit un bond dans l azur, d'où il ne retomba point.* Svoboda obraz rozvádí: *Zajíc..odrazil se pojednou od země a skočil do modré oblohy, odkud již nedopadl zpět.*

Reynek přeložil tuto pasáž volně, ale užil krásného básnického obrazu: *Zajíc se skokem vyhouplnul do andělského prázdna.*

V r. 1941 vyšel jako samostatný bibliografický svazek Reynkův překlad Jammesovy básně *Poustevník*. Reynek v této lyrické vzpomínce na mládí uplatnil ve svém přebohatém slovníku například i zastaralý výraz "zrází": *však zrází kurníky jich písně pýcha*, když se mluví o kohoutech. Stejně tak neruší například knižní výraz *rzivění* (= rezivění): *A nyní v potrhané jeseni / se ubírá po mechu rzivění.*

V 1. svazku *Poezie* (Petrkov, 1921), kterým Reynek zahájil sedm svazků svých vydání poezie, v 1. sešitu, až na jeden překlad z němčiny jsou všechny ostatní překlady děl francouzských autorů. Nalzáme zde autory: Maxe Jacoba, Rachildovou, Tristana Corbièra a další.

Od *Paula Claudela* (1868-1955) Reynek přeložil *Cinq grandes Odes* z r. 1910. Překlad vyšel v r. 1920 pod názvem *Patero velkých ód*. Reynka přitahovala jejich lyrická rétorika a stejně tak biblický verš - verset.

Zatímco v 2. svazku Sešitů poezie vyšla Reynkova vlastní básnická sbírka, je 3. svazek věnován jeho překladu básní *Tristana Corbièra* (1845-1875). Autorem linorytů v překladu je Josef Čapek. Reynek svůj soubor přeložených básní nazval *Armor* (1922). Výraz je keltského původu a znamená přímořský kraj. Pro překlad Corbièrových veršů Reynek volil jadrný slovník, vlastní bretonskému lidu. Překlad povídky *Rachildové Dcera vlčákova* vyšel knižně v r. 1922. Autorem leptu a kreseb byl T. F. Šimon. Užitím některých zastaralých, nebo zase málo běžných výrazů Reynek dokázal vyvolat atmosféru starého příběhu. Nalzáme zde i výrazy z mysliveckého prostředí. Pro francouzskou starou měnu ponechává francouzský výraz, ale do závorky připojuje přibližný český ekvivalent: *za dva écus (tolary)*. Prosté děvče se snaží mluvit pateticky. U jmen vlastních Reynek opět kolísá mezi užitím českého znění a ponecháním znění francouzského. U jména Francois Hémerac dokonce jednou v rozhovoru užívá oslovení *Hemeráčku*.

Znameníť informovanost Reynkova o současných představitelích francouzské literatury (Reynek spolu se svou ženou sledoval všechny dostupné literární noviny (mu dovolila poznat i poezii Paula Valéryho (1871-1945), který se stal v meziválečném období nejvlivnějším básníkem. Z jeho sbírky *Charmes* (1922) Reynek přeložil tři básně: *Hřbitov u moře*, *Palma* a *Píseň sloupů*. *Hřbitov u moře* (1927) má dřevorytovou výzdobu, kterou připravila přítelkyně manželů Reynkových paní R. S. Bechetoillová. Ve zpěvných verších této básně jsou četná patetická zvolání i četné básnické výrazy. Nechybí ani málo obvyklé knižní výrazy. Slovosled přispívá k vyvolání rytmu a překlad je velice působivý.

Také *Georges Bernanos* (1888-1948) našel svého prvního českého překladatele v Reynkovi. Jeho překlad románu *Pod*

sluncem Satanovým vyšel v r. 1928. Osobně se Reynek seznámil s Bernanosem v Grenoblu, kde měl Bernanos přednášku *Ďábel v literatuře*. Z jejich setkání vzešly tři Reynkovy překlady, o nichž O. F. Babler napsal článek pro *Bulletin de la Société des amis de G. Bernanos* (1966). V r. 1928 vyšel Reynkův překlad Bernanosovy povídky *Noc*. V překladu románu *Pod sluncem Satanovým* Reynek užívá mnoho výrazů expresivních, v nichž tíhne k výrazům lidovým.

V r. 1928, který byl nejbohatším v Reynkově překladatelské činnosti, vyšel například také *Jean Lafontaine: Bajky*. Jejich klasický volný verš je založen na hovorové řeči. Reynek je přeložil všechny. Jsou utříděny do 12 oddílů. Poněvadž některé bajky přeložil také *Gustav Franci* (1959) a rovněž *Jiří Pelán* (1983), bylo možné porovnat některá překladatelská řešení. Například v bajce *Lišák a hrozny* u Reynka čteme: *Ferina by hody býval měl z nich rád*. Tentýž verš u Franci zní: *Rád by je chytráček spořádal k snídani*. Pelán překládá: *Hned by se do nich dal: tak dlouho kudlu plskal*. Druhou polovinu verše, která není v originále, Pelán volně připojuje. V bajce *Zajíc a želva* verš: *Etes-vous sage?* jsou slov zajíce k želvě, která myslí, že ho předhoní. Franci je překládá ne právě šťastně: *Iste zdráva, paní?* - Naproti tomu Reynek vtipně překládá: *Máte v mozku štíry?* A bylo by možné uvést další zdařilá řešení Reynkova. I když Reynkův překlad je časově starší než Franciův a Pelánův, nestojí v jejich stínu. Reynek někdy volí dokonce expresivnější výraz než je v originálu, aby tak vykompenzoval pasáž, kde se musel uchýlit k neutrálnějšímu řešení. Překladem Bajek podal obdivuhodný překladatelský výkon.

Paul Verlaine (1844-1896) pochopitelně přitahoval Reynka svým lyrismem, hudebností verše a sugestivním kouzlem poezie. Přeložil Verlainovu sbírku náboženských meditací *Sagesse* z r. 1881. Překlad *Moudrost* vyšel v r. 1929. Autorkou dřevorytů byla opět R. S. Bechetoillová. V originálu se vyskytující knižní tvary subjunctivu imparfait Reynek vykompenzovává užitím neobvyklých slovesných tvarů. Neobyčejně zpěvný je například překlad básně VI.

Spisovatel katolické orientace *Marcel Jouhandeau* (1888 - ?) ve svých románech a povídkách líčí sugestivně příběhy plné tajemna a děsu. Byl autorem úzkého okruhu čtenářů. Ori-

ginál povídky *Astaroth* je z r. 1929 a Reynkův překlad vyšel již v r. 1930 pod názvem *Astaroth aneb noční návštěvník*. K reedici došlo v r. 1990. Překlad byl jazykově náročný. Originál má znaky knižního jazyka, neboť se často vyskytují subjunctivy imparfait a plus-que=parfait i otázky tvořené knižní formou. Při překládání sloves v plus-que=parfait Reynek jim v češtině dává až příliš úzkostlivě předminulé ekvivalenty, ať už jde o francouzské indicativy nebo subjunctivy. Například: *Comme si la dernière visite qu'il lui avait faite n'avait pas été interrompu...jako kdyby poslední návštěva, již mu byl učinil, nebyla bývala přerušena*. Aby docílil knižního rázu vyprávění, užívá Reynek také málo užívaných přechodníků: *Ne dormant jamais et ne se nourrissant que de ce qu'il y a de moins substantiel. - Nikdy nespě a neživě se než potravou nejméně hutnou, jež toliko mohla...nítiti život jeho nervů...Pro občas se vyskytující dlouhé větné konstrukce Reynek dává obdobné ekvivalenty. Např. na s. 52 v originálu má konstrukce 8 řádků a v překladu 7 řádků. Na s. 38 má v originálu větná konstrukce dokonce 14 řádků a její české znění má 13 řádků. Francouzskou knižní konstrukci otázky Reynek vykompenzovává užitím knižních výrazů *Sans doute le tuerait-elle enfin? Je možno pochybovat, že jej posléze usmrtí?* Jindy zase užitím výrazů řidčeji se vyskytující: *L'étonnant d ailleurs, ce n'est pas que j'ai pu admettre... - Údivným ostatně nebylo to, že jsem mohl připustiti...* Nechybí ani výrazy hovorové, například *zašantročil...* Reynkovi se podařilo navodit i sugestivní atmosféru originálu.*

Důležitým úsekem Reynkova překladatelského díla jsou jeho překlady děl *Jean Giona* (1895-1971), který žil v Provence v městečku Manosque, kde ho Reynek v r. 1934 navštívil a stal se u nás jeho prvním překladatelem. Překládal Gionova díla z doby předválečné. Nakreslil také *Městečko Manosque* a v Camargue se seznámil i s felibristy. Gionův patriarchálně pojatý venkov a hlásání návratu k přírodě v těchto dílech byly Reynkovi blízké. Kompozice je v nich prostá a vyskytují se i četné regionalismy. *Preludium Panovo*, jehož originál je z r. 1929, vyšlo v Reynkově překladu již v r. 1930. Originál vyprávění *Pahorek* je z r. 1929 a jeho překlad vyšel již v r. 1932. Některé provensálské výrazy Reynek zde nepřekládá: *Ac*

má escudé (= peníze) a *odvar brutíku* (= léčivá rostina), *Marie stáně*. Občasným užitím zastaralých výrazů Reynek navozuje ráz mluvy venkovanů. Například: *Ah ben oui, répond Gontran en riant. "Ba, žet, ba, žet... odpovídá Gontran se smíchem. Maintenant, moi, je vous dis - Ted', jářku, dejte pozor.* Reynek má smysl i pro rytmické vytváření věty: *Il (=kanec) mord la source - Hryže a žvýká proud.*

V užívání expresivních výrazů je opět Reynek vynalézacivý: *Il s'esseuie l'oseraí de ses moustaches. - utírá si rokytí knírů.* Volí působivé básnické výrazy) *Torrent de fumée écrase le ciel. - Ručej (=proud) dýmu drtí nebesa.* Básnický znamenitě vystihl obraz požáru lesa: v originále s. 159-161, v překladu s. 161-162.

Dvakrát Reynek přikročil k překladu z díla *Victora Huga* (1802-1885), představitele revolučního romantismu. Jeho překlad *Geniové* vyšel v r. 1933 a v reedici v r. 1951. Toto vydání je vyzdobeno lacinovými dřevoryty. Je to soubor portrétů osobností ze světa biblického, antického i literárního. V překladu se jen zřídka vyskytují výrazy zastaralé. Reynek v překladu projevil velkou obeznamenost s epochami, do nichž jednotlivé postavy patří.

V r. 1933 vyšel Reynkův překlad básně *Spící Booz*. Báseň je z monumentálního souboru *La légende des si siècles*. Námět básně *Spící Booz* je z biblické knihy Ruth. Ve verši *Dech noci se nesl nad Galgala* - učinil Reynek pravděpodobně ústupek z důvodu rýmu, neboť bychom čekali nad Galgalu (podle starozákonního mýtu první tábořiště izraelských kmenů na pouti do Palestiny). Občasné užití zastaralých nebo i nářečních tvarů zde neruší: *na mládce* (mládence), *měštěnin, nářeční: robil ve stodole* apod.

Tuto báseň přeložil také *O. F. Babler* a byla publikována v *Židovské ročence* 1981. Poznámky, které Babler k rukopisu připojil, bohužel nebyly publikovány. Babler v nich připomíná překlad básně od *Vrchlického* (v antologii *Poezie francouzské nové doby*, 1877), dále Reynkův překlad. Nepřipojil však závěr ze srovnání. I z jediné strofy obou překladů a překladu básně Bablerem vidíme, že Babler i Reynek si počínali daleko volněji než Vrchlický a vystihli dobře biblický ráz.

Z nejstaršího období upoutala Reynkovu pozornost poezie

vévody Charlese d'Orléans (1391-1465). Vévoda po návratu na zámek Blois podporoval umění a literaturu a Reynek přeložil jeho báseň *Modlitby a pokoj*. Překlad vyšel v r. 1937. Nežvykle zní užití předložky: *O pokoj*. Ale jen ojedinele se v překladu vyskytnou zastaralé výrazy. Báseň přeložil také *O. F. Babler*. Z jeho překladu se však uchoval pouze novinový výstřižek, z něhož není jasné, kdy a kde byl publikován, ani proč je otištěn pouze část básně. Babler užívá nadpisu *Modlitba za mír*. Srovnáním obou překladů zjišťujeme, že oba překladatelé překládali volně a překlad obou zní vzletně. U Bablera poslední verš zní: *Proste za mír, ten blaha pokoj pravý.*

V poválečných letech vyšly Reynkovy překlady dvou básní *Jehana Rictuse* (1867-1933), básníka pařížského proletariátu. Překlad básně *Nevděčníci* (povídka *Dítkám...jiných*) je vydán jako bibliofilie a štedrovečerní motiv je v básni přenášen do skutečného života a Reynek znamenitě vystihl poetické ladění básně. V překladu se setkáme i s neobvyklými výrazy sloves: *Vyšel nedbaje, že tma jest, že se věje* (= že je vánice). Básnické výrazy přispívají k poetičnosti veršů: *kde ledný foukal vítr*. Nebo jinde: *Mračná byla noc, mráz ukrutný.*

Po vydání v r. 1967 překladu básně Maxe Jacoba *Jezulátko*, bibliofilie, vyzdobené suchou jehlou, se Reynek věnoval výhradně činnosti básnické a grafice.

Zvláštní pozornost však zasluhují Reynkovy překlady poezie *Suzanne Renaudové* (1889-1964), která se v r. 1926 stala jeho ženou. Její první a jediná sbírka poezie, která vyšla ve Francii v r. 1922, má název *Ta vie est là*. Reynek objevil tuto sbírku v Topičově knihkupectví v Praze a byl jí nadšen. V tu dobu byl již autorem několika vlastních básnických sbírek i několika překladů. V r. 1923 navštívil Renaudovou v Grenoblu a s jejím svolením přeložil sbírku pod názvem *Zde tvůj život*. Vydal ji 1926. Například její báseň *Pastýřko prší*, připomíná svou zpěvností francouzskou lidovou píseň *Il pleut bergère*. Reynkovy překlady poezie Renaudové byly vydávány jednak v časopisech, jednak jako bibliofilie v soukromých edicích. V r. 1932 vyšla česko-francouzsky jako sukromý tisk báseň *Křídla z popele - Ailes de cendre* a Reynek ji vyzdobil svými kresbami. Znovu byla vydána v r. 1941. Tu

a tam se setkáme v překladech s Reynkovým překladatelským rukopisem. Například v této básni pasáž un bref sanglot Reynek překládá *rozryvný vzlyk*.

Česky i francouzsky byl vydán Reynkův překlad 5 básní pod názvem *Poésies*. Pod dojmem dramatických událostí u nás v r. 1938 Renaudová napsala sbírku *Victimae laudes*, která byla věnována zrazené české zemi. Francouzské znění vyšlo u V. Vokolka v Pardubicích 1939. V r. 1948 byl vydán český překlad této sbírky pod názvem *Chvála oběti* a vyzdoben byl Foltýnovým leptem. Francouzská verze vzbudila obdiv Henri Pourrata. Verše jsou naplněny bolestnou horoucností, neboť Renaudová velice těžce nesla zradu francouzské vlády spáchanou na naší zemi. Mluví o tom například báseň *Ils on parlé de toi - V dalekých novinách*. Báseň *Ce grand pays d'hiver - Ta širá zimní krajina* je zase vzpomínkou na dobu, kdy Němci přinutili manžele Reynkovy opustit statek v Petrkově, kam se manželé mohli vrátit teprve po válce.

Soukromě byly vydány i některé ojedinělé básně, například v r. 1939 báseň *Noël - Vánoce*, vydána francouzsky i česky a Reynkem vyzdobena třemi suchými jehlami. V r. 1947 byla vydána opět oboujazyčně sbírka *La porte grise - Dveře v přízmi*, vyzdobená Reynkem suchou jehlou. Některé básně v ní jsou inspirovány událostmi u nás. Například: báseň *Dušiček, Ukolébavka 1939, Září 1940*. Pro básnické obrazy Reynek našel v překladu vhodné ekvivalenty. Například v básni *Můj kraj: palouk v hazuce šedých travin: dům oděný reznou kutnou*. Přírodou je inspirována také báseň v próze *Čas kopretin*. V překladech se jen zcela ojediněle objeví zastaralý výraz, například: *sloňová brána* = brána ze slonoviny. Renaudová se obdivuhodně sžila s životem u nás a sdílela osudy naší země. Rok po smrti Renaudové Reynek přeložil a vyzdobil svým leptem báseň *Les champignons - Houby*, báseň je vydána opět dvoujazyčně. A stejně tak báseň *Entre chien et loup*, již dal Reynek v překladu název *Mezi psem a vlkem*.

V r. 1970 nakladatelství Blok v Brně vydalo sbírku poezie Renaudové pod názvem *Čas kopretin*. Uspořádala ji Zdena Zábranská a ve svém překladu zařadila báseň *Můj kraj (Mon pays)*. Autorem ostatních překladů je Reynek. Po smrti Reynkové v r. 1982 vydal Památník písemnictví a Spolek českých bibliofilů výbor z poezie Renaudové pod názvem *Tušený úsvit*

- *L'Aurore invisible*. Básně přeložil a doslov napsal Jan M. Tomeš. Ale v r. 1983 vyšel další Výběr z tvorby S. Renaudové, v překladech B. Reynka. Soubor uspořádal Jaroslav Šerých, který je také autorem pěti berevných leptů. Vedle básní z sbírek I. *Chvála oběti*, II. *Dveře v přízmi* je do sbírky zařazena i báseň *Mezi psem a vlkem*. Renaudová psala pouze svou mateřštinou. Ve Francii uveřejnila jedinou sbírku poezie, neboť brzy potom odešla do Československa. Proto se v antologiích novodobé poezie francouzské nesetkáváme s jejím jménem. Věkově patřila generaci Marie de Noël, Anne de Noailles, ale debutovala poměrně pozdě. Její verše jsou vlastně deníkem její duše. Svou hudebností jsou příbuzné veršům Verlaina a Maeterlincka.

Reynek překladatel má velkou zásluhu na uvedení řady autorů k nám. Mnoho jeho drobných překladů bylo vydáno jako bibliofilie a jsou vyzdobeny jeho vlastními kresbami, ale i kresbami Stanislava Menšíka, T. F. Šimona a Francouzky Bechetoillové. Nevýhodou bibliofilii je ovšem omezená dostupnost širšímu okruhu čtenářů. Svým básnickým citem Reynek dovedl ve svých překladech vystihnout různorodé ladění, odpovídající originálu. Jazyk nese pochopitelně znaky vývojového období češtiny. Výrazová bohatost jeho překladů je obdivuhodná. Dovedně využíval výrazů archaických, někdy i regionálních. Stejně se mu dařilo navodit patetičnost projevů. Setkáváme se u něho i s výrazy zřídka se vyskytujícími a knižními. Tam, kde nemá vhodný český ekvivalent například pro subjunctif imparfait nebo plus-que-parfait, vykompenzuje to jiným způsobem, zpravidla užitím neobvyklých výrazů. Pro básnické obrazy nalézá výborné ekvivalenty. Ve využívání expresivních výrazů je neobyčejně vynalézavý a čato využívá i lidových výrazů. Svými překlady se Reynek zasloužil o rozšiřování literární informovanosti českých čtenářů.

BIBLIOGRAFIE PRACÍ Doc. PhDr. ZDENĚKY STAVINHOVÉ

Od r. 1952

Jan Šabršula

Vysvětlivky:

/č/ původní článek, časopisecká studie

/př/ překlad

/r/ recenze

/s/ monografická studie

/z/ zpráva

/dr/ dramaturgie

/u/ učebnice, učební text

/m/ monografie

- 1952 1 /r/ *Metodika vyučování cizím jazykům v časopise Innostrannyje jazyky v škole, 1951: Franc. jazyk. Sovětská věda. Jazykověda, 1952, II.*
- 1956 2 /s/ *K teoretickým předpokladům vyučování cizím jazykům na jedenáctiletých všeob. vzděl. školách. Sborník VŠP. Olomouc, 1956. s. 193-196.*
- 1959 3 /u/ *Praktická cvičení z franc. mluvnice, Praha, SPN, 1959. 171 s.*
- 4 /u/ *Čítanka franc. odb. textů pro posluchače přírod. fakulty. I. Matematika, fyzika, chemie. Praha. SPN, 1959, 83 s. Přeprac. vyd. Praha, SPN, 1964. 3. vyd. Praha SPN, 1969.*
- 5 /u/ *Čítanka franc. odb. textů pro posluchače přírod. fakulty. II. Biologie, zeměpis, geologie. Praha, SPN, 1959. 111 s.*
- 6 /př./
/6 - 12/ *A. de Saint-Exupéry: Malý princ. SNDK, Praha 1959. 2. vyd. SNDK, Praha 1966. 3. vyd. Praha Albatros 1972, 4. vyd. Praha, Albatros 1977, 5. vyd. Praha, Albatros 1984. 6. vyd. Albatros 1989. 7. vyd. 1994*
A. de Saint-Exupéry: Moje planeta, Odeon, Praha 1976: v tomto svazku zařazen rovněž
- Malý princ.
- 1960 7 /s/ *Th. Gautier - critique de Delacroix. Lódz, Zagiadnienia rodzajów literackich 1960. s. 77-93.*
- 1961 8 /č/ *Několik slov o 3. dílu pokusné učebnice Francouzština pro SVVŠ. Cizí jazyky ve škole, 1961/62, č. 5. s. 260-263.*
- 9 /u/ *Čítanka franc. odb. textů pro posluchače filoz. fakulty, Praha SPN 1961. 195 s.*
- 10 /dr/ *dramaturgie pro rozhlas: A. de Saint-Exupéry: Malý princ.*
- 1962 11 /č/ *Je těžké naučit ve škole cizím jazykům? Učit. noviny, 24. IV. 1962.*
- 12 /č/ *Učme se cudzím rečiam. Rodina a škola, Bratislava, 1962.*
- 13 /dr/ *dramaturgie pro rozhlas: Ch. Andersen: Malá mořská víla.*
- 1963 14 /č/ *Rodič, dítě a cudzí jazyk. Rodina a škola. Bratislava, 1963.*
- 15 /r/ *Pro učitele cizích jazyků (I. Rochowanská: Metodika vyučování angličtině.) Učit. noviny, 12. XII. 1963*
- 16 /př/ *Ita Gassel: Alfonsina, SNKLU, Praha 1963.*
- 1964 17 /r/ *Několik slov o skriptu Metodika vyučování angličtině. Vysoká škola 1964.*
- 18 /př/ *Ch. Voldrac: Kozlíček Kaštánek. Praha, SNDK 1964.*
- 1965 19 /s/ *En marge des traductions tchèques des oeuvres d'Antoine de Saint-Exupéry. Etudes romanes de Brno, Brno, UJEP. s. 65 - 84.*
- 20 /př/ *A. Salacrou: Souostroví Lenoir. Dilia 1965.*
- 21 /u/ *Francouzština v elektrotechnice /učebnice pro průmyslové školy elektrotechnické/. Praha, SPN 1965. 2. vyd. 1969.*

- 1966 22 /s/ *Quelques notes à propos de l'imparfait. Etudes romanes de Brno. II. Brno, UJEP. 1966. s. 79-81.*
- 23 /č/ (MERTA-STAVINHOVÁ-TICHÝ-HORNÁTOVÁ): *Zkušenosti z přijímacích zkoušek cizích jazyků na filosof. fakultách universit v Brně a v Praze. CJ. 1966/67, 5. X.*
- 24 /dr/ *Sestřelený Ikaros. /Rozhlasové pásmo o A. de Saint-Exupéry/. 1966.*
- 1967 25 /r/ *Několik slov o učebnici: Šabršula - Janovcová: Francouzština. CJ, 1967/68, XI. 10. Praha, SPN.*
- 26 /r/ A. Doppagne: *Trois aspects du français contemporain.* SPFFBU A 15, 1967. s. 206-207.
- 27 /ruk/ *Sémantické varianty franc. imperfekta /dizertační práce k doktorátu, v rukopise/. s. 120*
- 1968 28 /r/ N. A. Borodina: *Istoričeskaja morfologija francuzskogo jazyka /Ot sintezy k analizu/, SPFFBU, A 16, 1968. s. 153-154.*
- 29 /Z/ *Za Rudolfem Mertou. Nekrolog. CJ. 1968/69. XII.*
- 30 /č/ *Hospitace na škole s rozšířeným vyučováním francouzštině. CJ, 1968/69. XII.*
- 31/ruk./ *Funkce a stylistické využití některých franc. min. časů. Dizertační práce kandidátská. (v rukopise) 291 s.*
- 1969 32 /s/ *Sur les "mélanges" du passé simple et du passé composé. Etudes romanes de Brno, Brno, UJEP. IV. s. 195-210.*
- 33 /r/ G. Galichet: *Grammaire structurale du français moderne,* SPFF BU A 17, 1968. s. 184-186.
- 34 /r/ Jean Dubois: *Grammaire structurale du français: le verbe.* SPFFBU. A 17. 1969. s. 184-186.
- 35 /č/ *Matka básníková /Marie de Saint-Exupéry/. LD. 20. 8. 1969.*
- 36 /č/ *Zdařilá soutěž ve franc. recitaci a písni. CJ, 1969/70, XIII. s. 120-121.*
- 1970 37 /č/ *Audioorální nahrávky pro franc. jazyk. CJ. 1970/71, XIV. 4.*
- 38 /r/ *Quelques réflexions à propos de "La grammaire du français parlé", SPFFBU A 18, 1970, s. 132-134.*
- 39 /r/ *Deux recueils d'exercices de français pour le laboratoire de langues. SPFFBU, A 18, 1970. s. 147-149.*
- 1971 40 /s/ *Le rôle du plus-que-parfait dans les pièces de théâtre contemporaines. Etudes romanes de Brno. V. Brno. UJEP 1971. s. 89-103.*
- 41 /s/ *Doslov k překladu knihy M. de Saint-Exupéry: Já a můj syn. Vyšehrad, 1971. s. 127-134.*
- 42 /př/ *Nicole Lesueurová: Tajemství žlutého balónku. Praha, Albatros 1971.*
- 43 /př/ *Marie de Saint-Exupéry: Já a můj syn. Praha, Vyšehrad 1971.*
- 44 /č/ *Odras dovednosti poslechu cizojazyčného projevu při diktátu: Cizí jazyky, 1971/72, XV. 4. s. 171-174.*
- 45 /č/ *Význam audioorálních cvičení pro jazykovou výuku. Sborník Komenského trienále, Bratislava, MDKO. 1971. s. 168-171.*
- 1970 46 /z/ *Komenského trienále. Sborník Kom. trienále. Bratislava, MDKO, s. 171-174.*
- 47 /z/ *Mezinárodní konference "Moderní lingvistika a moderní vyučování jazykům". Sborník Komenského trienále, Bratislava, MDKO, 1971. s. 175-177.*
- 48 /s/ *Le problème de l'imparfait dans l'enseignement du français. Sborník Komenského trienále, Bratislava, MDKO, 1971, s. 290-296.*
- 49 /r/ *Jean Dubois: Grammaire structurale du français. La phrase et les transformations. SPFFBU. A 19, 1971, 230 - 232.*

- 50 /r/ *Langue française. Nový jazykovědný časopis. ČMF* 2, 1971. s. 103-104.
- 51 /r/ J. Larochette: *Problèmes de grammaire transformationnelle. L'imparfait et le passé simple.* SPFFBU A 19. 1971. s. 251-255.
- 52 /r/ *Quoi de neuf - ještě jeden francouzský časopis. Cizí jazyky ve škole, 1971/72. XV. 3.*
- 1972 53 /č/ *Několik poznámek o testu v jazykové výuce (Zborník z konferencie o psycholog. základoch vyučovania cudzích jazykov), Bratislava, MDKO, 1972, s. 424 - 431.*
- 54 /r/ *Apprentissage du français langue étrangère. La revue Langue française. SPFFBU, A 20. 1972. s. 251-253.*
- 55 /ruk./ *Indikativní minulé časy ve francouzštině. /Habilitační práce v rukopise./*
- 1973 56 /s/ *L'emploi parallèle du passé simple et du passé composé dans la langue littéraire. SPFFBU. A 21, 1973, s. 41-56.*
- 57 /s/ *Quelques réflexions à propos du français scientifique et technique. Sborník VTEI. 1973. s. 78-93.*
- 58 /r/ Marcel Cohen: *Une fois du plus des regards sur la langue française. SPFFBU, A 21. 1973. s. 114-115.*
- 59 /r/ S. Moirand - R. Porquier: *Le français actuel. SPFFBU, A 21. 1973. s. 116-117.*
- 60 /r/ J. Peytard - E. Genouvrier: *Linguistique et enseignement du français. SPFFBU. A 21, 1973. s. 139-140.*
- 61 /r/ Jean Dubois et Françoise Dubois- Charlier: *Éléments de linguistique française. Philologica Pragensia, 1973. 4. s. 253-255.*
- 62 /r/ J. Masselin - A. Delsol - R. Duchaigne: *Le français scientifique et technique. Cizí jazyky ve škole, 1973/74, XVII. 3. s. 142-144.*
- 63 /r/ *Prepodavanije inostrannyh jazykov i jego lingvističeskije osnovy. Cizí jazyky ve škole, 1973/74, XVII, 9. s. 422-423.*

- 64 /r/ *Sborník statí o jazyce a překládání. SPFFBU, A 21, 1973. s. 136-138.*
- 65 /r/ *Le langage. SPFFBU. A 21, 1973. s. 140-141.*
- 66 /r/ *Exégèse et traduction. SPFFBU, A 21, 1973. s. 142-144.*
- 1974 67 /s/ *Les temps passés dans le français littéraire. Etudes romanes de Brno. VII. 1974. s. 23-33.*
- 68 /z/ *Konference Komenského trienále 1974. Cizí jazyky ve škole, 1974/75, XVIII. 4. s. 182-183.*
- 69 /č/ *Co daly rozhovory s absolventy. Rovnost. 6. 8. 1974.*
- 70 /č/ *Několik poznámek k výuce francouzštiny na středních školách. Cizí jazyky ve škole. 1974-1975. XVIII. 1. s. 39-40.*
- 71 /r/ N. A. Šigarevskaja: *Očerki po sintaksisu sovremennoj francuzskoj razgovornoj reči. Philologica Pragensia. A 17, N. 3. 1974. s. 159-161.*
- 72 /r/ E. Roulet: *Théories grammaticales, descriptives et enseignement des langues. Philologica Pragensia, N. 4. 1974. s. 217 - 220.*
- 1975 73 /s/ *Les fonctions du présent de l'indicatif dans les oeuvres littéraires contemporaines. Etudes romanes de Brno, VIII, 1975. s. 31 - 43.*
- 74 /č/ *Vzpomínka na prof. PhDr. Vlad. Helferta. SPFFBU H 9. 1975. s. 69 - 70.*
- 75 /r/ *Práce o sémantické struktuře věty. SPFFBU. A 22-23. 1974/75. s. 272 - 273.*
- 76 /r/ Denis Girard: *Linguistique appliquée et didactique des langues. SPFFBU, A 22-23. 1974/75. s. 261 - 262.*
- 77 /r/ Enrico Arcaini: *Principes de linguistique appliquée. SPFFBU. A 22-23. 1974/75. s. 282 - 283.*
- 78 /r/ *Méthodologie d'incitation à l'expression française. SPFFBU. A 22-23. 1974/75.*

- s. 279 - 280.
- 79 /r/ *Principes et méthodologie des techniques d'expression*. SPFFBU, A 22-23, 1974/75.
- s. 281 - 282.
- 1976 80 /s/ *Le futur "proche" et le futur simple dans la langue littéraire contemporaine*. Etudes romanes de Brno, IX. 1977. s. 115-126.
- 81 /s/ *Les constructions infinitives*. Sborník přednášek odb. franc. překladu. ČVST. Turnov 1976. s. 64 - 84.
- 82 /s/ *O možnostech procvičování francouzských samohlásek*. Cizí jazyky ve škole, 1976/77, XX. 3. s. 107 - 114.
- 83 /č/ *Vyjadřování logických vztahů v odborné francouzštině*. Acta polytechnica, VI. Praha 1974. č. 4. s. 141 - 144.
- 84 /r/ N. A. Šigarevskaja: *Osnovy francouzské punctuationii*. Cizí jazyky ve škole, 1976/77. XX, č. . s. 333 - 335.
- 85 /z/ *Jubileum Zdeňky Kolářové*. Universitas, č. 6. 1976.
- 1977 86 /č/ *M. Cohen dans nos souvenirs*. Philologica Pragensia. N. 2. 1977. Academia. Praha. s. 107 - 109.
- 87 /r/ *Miscellanea Philologica, I*. Universitas 1977, č. 3.
- 88 /č/ *Několik poznámek o gramatických zvláštlostech francouzského odborného textu*. Sborník Preklad odborného textu. Bratislava, SPN, 1977. s. 135 - 137.
- 1978 89 /č/ *M. Cohen*. SPFFBU. A 25-26. 1978. s. 149-151.
- 90 /r/ N. A. Chigarevskaja: *Précis d'histoire de la langue française*. SPFFBU. A 25-26. s. 191 - 193.
- 91 /r/ N. A. Chigarevskaja: *Anthologie des textes français du IXe au XVe s.* SPFFBU. A 25-26. s. 191 - 193.
- 92 /M/ *Les temps passés de l'indicatif dans le fran-*

- çais contemporain*. Brno, UJEP, 1978. 158s.
- 93 /r/ *Etudes romanes de Brno IX*. Universitas 1978, č. 3.
- 94 /z/ *Kongres mezinárodní federace profesorů cizích jazyků*. Universitas 1978, č. 5.
- 95 /č/ *Poznámky k problematice výuky indikativních minulých časů ve francouzštině*. Sborník Universitas Comeniana, Bratislava, SPN, s. 113 - 117. 1978.
- 96 /r/ N. A. Chigarevskaja: *Anthologie des textes français du IXe au XVe siècle*. Cizí jazyky, 1978/79, XXII, č. 1. s. 45-46.
- 97 /r/ *Précis d'histoire de la langue française*. Cizí jazyky, 1978/79. XXII, č. 2. s. 95 - 96.
- 1979 98 /z/ *Odešla Nina A. Šigarevská*. Cizí jazyky, 1978/79, XXII. č. 7, s. 328 - 329.
- 99 /č/ *Několik poznámek k výuce minulých časů ve francouzštině*. Cizí jazyky, 1978/79, XXII, č. 9, s. 405 - 408.
- 100 /r/ O. Ducháček - J. Bartoš: *Grammaire du français contemporain*, Cizí jazyky, XXII, č. 9 s. 431 - 432.
- 101 /z/ *Životní jubileum prof. PhDr. J. Šabršuly, DrSc.* Ročenka Kruhu moderních filologů při ČSAV. Praha, 1979. s. 21 - 22.
- 102 /č/ *In memoriam N. A. Chigarevskaja*, Philologica Pragensis. A. 22. Praha, Academia, N. 2. 1979. s. 87 - 88.
- 103 /s/ *A. de Saint-Exupéry*. in: *Dějiny franc. literatury 19. a 20. stol.* Praha. Academia, 1979, s. 78 - 87.
- 104 /r/ *Dictionnaire de didactique des langues*. Cizí jazyky, 1979/80, XXIII, č. 3
- 105 /U/ *Sbírka cvičení z franc. gramatiky, I*, Praha, SPN, 1979, 216 s.
- 106 /s/ *Quelques remarques à propos de l'emploi du conditionnel-temps et du futur*. Etudes romanes de Brno X. 1979. s. 21 - 29.

107 /r/ O. Ducháček - J. Bartoš: *Grammaire du français contemporain*. ERB X. 1979, s. 96 - 97.

1980 108 /r/ *Bulletin de linguistique appliquée et générale*, Philologica Pragensia, Praha, Academia, 1980, 1.

109 /r/ *Dictionnaire de didactique des langues*. ERB. I, 1980.

110 /s/ *L'expression des rapports concessifs dans les pièces de théâtres contemporaines*. ERB XI, 1980, s. 59 - 67.

111 /r/ Albert Henry: *Etudes de syntaxe expressive*. ERB XI, s. 91 - 1980.

112 /r/ L. I. Gavrilova-N. A. Šigarevskaja: *Sočetatelnije svjazi francuzskich glagolov*. CJ 1980/81, č. 5 - s. 239-40.

113 /U/ *Sbírka cvičení z francouzské gramatiky. II*. Praha, SPN 1980. s. 54 - 55.

114 /př/ G. Grée: *Tomíkovy objevy*, Praha, Albatros, 1980.

1981 115 /r/ *Sborník statí o jazyce a překládání. II*. Philologica Pragensia. A 24, No 1, 1981. Academia Praha. s. 54 - 55.

116 /č/ *K problematice odborné francouzštiny*. CJ. č. 8. 1980/81, s. 352 - 258.

117 /s/ *L'expression de l'hypothèse dans les pièces de théâtre contemporaines*. ERB, XII. 1981. s. 51 - 62.

118 /r/ Brigitta Jonare: *L'inversion dans la principale non-interrogative en français contemporain*. ERB XII. 1981. s. 1-92.

119 /z/ *Životní jubileum O. Ducháčka*. Ročenka KMF při ČSAV, 1979-80, Praha 1981, s. 26 - 27.

120 /z/ *Doc. dr. V. Stupka, CSc.* Ročenka KMF při ČSAV, 1979-1980. Praha 1981. s. 31 - 32.

121 /č/ *K problematice překládání děl A. de Saint-Exupéryho*. Acta Universitatis Carolinae, Philologica 4-5, Slavica Pragensia XXIV, 1981, s. 181 - 186.

1982 122 /r/ N. A. Šigarevskaja: *Novoje v sovremennom francuzskom sintaksise*. CJ. XXVI, č. 3, 1982/83, s. 137 - 138.

123 /s/ *Quelques remarques à propos des expressions de renforcement*. ERB, XIII. 1982, s. 47-53.

124 /r/ *Bulletin du centre de Recherches Linguistiques de Paris X*, Nanterre. 1980. ERB, XIII. 1982. s. 83 - 84.

125 /č/ *Dvacet let časopisu Le Français dans le Monde*. CJ, XXVI. 1982/83. s. 32 - 36.

1983 126 /př/ G. Grée - A. Grée: *Tomík objevuje přírodu*. Albatros, 1983

127 /r/ R. Galisson: *Lexicologie et l'enseignement des langues*. Paris, Hachette, 1979. ERB XIV, 1983. s. 105 - 107.

128 /s/ *Remarques sur différents types de dislocation dans les oeuvres littéraires du 20e siècle*. ERB XIV, s. 9 - 15.

129 /r/ Svobodová-Chmelová J. *Problèmes de traduction*. Cizí jazyky ve škole. XXVII. 1983/84, č. 4, s. 186 - 188.

130 /č/ *Vzpomínka na dirigenta Jana Šoupala*. Kulturní měsíčník severomoravského kraje, 1983, č. 4, s. 42 - 43.

131 /z/ *Činnost KMF v Brně*. Ročenka KMF XV, 1983, s. 181 - 182.

1984 132 /z/ H. Portine: *Éléments pour une grammaire de l'énonciation*. CJ XXVII, 1983/84, č. 8, s. 380 - 382.

133 /r/ *Issledovanija po romanskoj filologii*. Phil. Prag. A 27, No.1. 1984. s. 54 - 56.

134 /č/ *Tragický konec spisovatele. Poslední let A. de Saint-Exupéry*. Kult. měsíčník severomor. kraje. č. 7 - 8. 1984, s. 74 - 75.

135 /č/ *Výročí tragické smrti. Světová literatura*, 1984, sv. 5. s. 249 - 251.

136 /r/ Fr. Réguedat: *Les constructions verbales avec l'infinif*. Paris, Hachette. ERB XV,

- 1984, s. 80 - 81.
- 137 /z/ *La dislocation dans les oeuvres littéraires du 17e au 19e siècles.* ERB XV, 1984, s. 45 - 53.
- 1985 138 /z/ *In memoriam /PhDr. D. Foršt - D. Forštová/,* CJ, XXIII, 1984/85. s. 235 - 36.
- 139 /r/ J. Svobodová: *Problèmes de traduction.* Phil. Prag. 1985, s. 110 - 111.
- 140 /s/ *Quelques remarques à propos des fonction de la dislocation.* ERB, XVI, 1985, s. 17-21.
- 141 /r/ M. Berral: *L'imparfait du subjonctif.* ERB XVI, 1985, s. 94 - 96.
- 1986 142 /č/ *Vzpomínka na Marii de Saint-Exupéry.* Svět. lit. č. 1., 1986. s. 250 - 252.
- 143 /č/ *Vzpomínka na spisovatelku Jarmilu Glazarovou.* Středisko. Sborník Vlastivědné společnosti muzejní v Olomouci, VSM, 1986, s. 57 - 87.
- 144 /č/ *Vzpomínka na překladatele O. F. Bablera.* Jubilejní ročenka Kruhu moderních filologů, 1986, s. 57 - 87.
- 145 /r/ *Dictionnaire de termes nouveaux des sciences et des techniques.* Phil. Prag. N. 4. 1986, s. 219 - 221.
- 146 /s/ *Quelques remarques à propos de la cohésion du texte spécialisé.* ERB, XVII, 1986, s. 65 - 71.
- 147 /r/ Jacques Cellard: *Ça ne mange pas de pain.* ERB, XVII. 1986. s. 88 - 89.
- 148 /r/ Henri Maloux: *Dictionnaire de l'humour et du libertinage.* ERB XVII. 1986. s. 88.
- 149 /č/ *Setkání s matkou spisovatele Antoina de Saint-Exupéry.* Středisko. Sborník VSM v Olomouci, č. 10. 1986, s. 123 - 130.
- 1987 150 /r/ J. P. Colignon et P. V. Berthelot: *La pratique du style,* CJ, 1986/87, č. 8. s. 381 - 382.
- 151 /r/ V. Křečková: *Francouzský jazyk. Cizí jazyky*
- ve škole, 1986/87, č. 10, s. 467 - 68.
- 152 /č/ *Quelques remarques à propos de la grammaire du français scientifique et technique.* Actes du 1er colloque franco-tchécoslovaque sur le français scientifique et technique. Praha, KU, 1987. s. 192 - 208.
- 153 /př/ *Řekni proč.* Encyklopedie pro děti. Praha, Albatros 1987.
- 154 /č/ *Oldřich Menhart. K výročí nedožitého devadesátých narozenin písmáře, kaligrafa a úpravce knihy.* Panorama č. 2, 1987, s. 9 - 10.
- 155 /s/ *À propos de la mise en relief dans les textes de spécialité.* ERB, XVIII. Brno, 1987. s. 19 - 25.
- 156 /r/ *Dictionnaire des néologismes officiels,* ERB, XVIII, Brno, 1987, s. 77 - 78.
- 1988 157 /r/ Arrivé-Gadet-Galmiche: *La grammaire d'aujourd'hui.* Phil. Prag. č. 1. 1988. s. 59 - 61.
- 158 /r/ Maurice Grevisse: *Le bon usage.* Cizí jazyky ve škole, č. 10. 1987/1988, s. 467 - 468.
- 159 /r/ Albert Doppagne: *La bonne ponctuation.* Cizí jazyky ve škole, č. 1, 1988/89, s. 36 - 38.
- 160 /r/ Maurice Grevisse, *Le bon usage.* Phil. Prag. 1988, č. 3, s. 177 - 179.
- 161 /s/ *Les constructions impersonnelles dans le français de spécialité.* ERB XIX. 1988, s. 21 - 26.
- 162 /r/ Henri B. du Chazaud: *Dictionnaire de synonymes.* ERB, XIX, 1988, s. 71 - 72.
- 163 /r/ *Cahiers de linguistique française* (Genve). ERB, 1988, s. 72 - 73.
- 164 /č/ *Oldřich Menhart, písmář, kaligraf a úpravce knihy.* Středisko, sborník VSM, Olomouc, č. 12. 1988. s. 41 - 43.
- 1989 165 /př/ *Úvahy a názory Julesa Renarda.* Světová literatura, č. 6, 1989.
- 166 /č/ *Otto František Babler a výtvarné umění.* Středisko, sborník VSM, Olomouc, č. 12, s. 49 - 51. 1989.
- 1990 167 /r/ *Lingvodidaktická problematika cizojazyčné výuky*

- dospělých se zřetelem k postgraduální přípravě expertů II. Cizí jazyky ve škole, č. 7. 1989/1990. s. 333 - 335. 183 /r/
- 168 /r/ C. Hagège: *Le français et les siècles*. Phil. Prag., 2/1990. s. 107 - 110.
- 169 /č/ *Překladatel O. F. Babler*. Acta Universitatis Carolinae, Translatologica Pragensia, III/2, s. 251 - 257. 184 /z/
- 170 /z/ *Životní jubileum profesora PhDr. O. Ducháčka, Dr. Sc.* XVII. ročenka Kruhu mod. filologů, 1990. s. 27 - 28. 185 /č/
- 171 /r/ Jean Delacour: *Tout l'esprit de Jules Renard*. Phil. Prag. č. 3, 1990. s. 175 - 176. 186 /č/
- 172 /r/ *Retour à la traduction*. ERB, IX. s. 83 - 84. 187 /z/
- 1991 173 /č/ *Umělecké přátelství /J. B. Foerster a O. F. Babler/*. Opus musicum, 1991, 2, s. 56 - 58. 188 /r/
- 174 /č/ A. de Saint-Exupéry: *Dopisy Marii Lucii De-courové*, Svět. lit. 2, 1991, s. 130 - 140. 189 /č/
- 175 /č/ O. F. Babler - bibliofil a editor. Zprávy SČB 1, 1991, s. 1 - 4. 1994 190 /r/
- 176 /s/ *Les contructions participiales dans les textes de spécialité*. ERB, XXI, 1991, s. 29 - 41. "Textová gramatika francouzštiny" (Harald Wein- rich, Grammaire textuelle du francais, 1989, Paris: Didier-Hachette, 672 s.) - IN: Cizí ja- zyky 1993/94, č. 7, 306 - 307.
- 177 /r/ Pierre-Valentin Berthier, Jean-Pierre Coli- gnon: *Le français écorché*. Linguistica Pra- gensia 34/I. 1991 s. 47 - 51.
- 1992 178 /r/ *Dvě publikace o dnešním postavení francouzšti- ny ve světě*. Cizí jazyky, 1991 - 1992. č. 4 s. 191 - 192.
- 179 /r/ P. V. Berthier - J. P. Colignon: *Le français écorché*. Cizí jazyky, 1991 - 1992, č. 5 s. 191 - 192.
- 180 /č/ Oldřich Menhart. *písmář, kaligraf a úpravce knihy*. Zprávy Spolku českých bibliofilů v Praze, 1 - 2, 1992, s. 11 - 13.
- 181 /s/ *Quelques remarques à propos du gérondif dans le français écrit*. Etudes romanes de Brno, XXII, 1992, s. 33 - 40.
- 182 /č/ Jan Šabršula - Z. Stavínohová: *À l'occasion*

K ŽIVOTNÍMU JUBILEU PhDr. JIŘINY SMRČKOVÉ

Zdeňka Stavínková

Životní dráha dr. Smrčkové (narozené 9.9. 1922) nebyla snadná. Již gymnazijní studium, započaté v Zábřeze v r. 1933, musela v období protektorátu dokončit v Litovli v r. 1941. Potom prošla několika zaměstnáními a teprve v r. 1949 mohla začít studovat na univerzitě v Olomouci filologii (češtinu, francouzštinu a němčinu). Později za velmi těžkých podmínek pokračovala ve studiu v Bukurešti. Tam se u akademika Alexandra Rosettiho orientovala na studium slovansko-rumunských vztahů a prvních rumunských překladů.

V letech 1956-1973 působila na katedře romanistiky FF UK v Praze, potom na katedře slavistiky a také v její knihovně a dokumentačním středisku. Ačkoliv již v r. 1979 byla dána do důchodu, nedala se odradit od další práce badatelské. Od r. 1957, kdy začala uveřejňovat své práce, setkáváme se s jejími publikacemi v odborných a vědeckých časopisech obvykle každoročně. Její publikační činnost je obdivuhodně bohatá. Je zaměřena jednak na význam současné rumunštiny, jednak na průzkum rumunského písemnictví, ale také na rumunskou dialektologii a folkloristiku. Její studie najdeme v časopisech našich i zahraničních. Jsou psány česky, francouzsky, rumunsky i německy. Všechny se vyznačují podrobnou propracovaností a bohatou dokumentací, svědčící o velké sčítlosti jejich autorky. Vysloveně průkopnické jsou její studie, věnované rumunsko-slovanským vztahům. Přednášela v četných vědeckých společnostech i na kongresech a její přednášková činnost je nesmírně bohatá.

Připomeňme aspoň některé z jejích studií. Významný je například článek *A propos de la valeur linguistique des premières traductions roumaines* (AUC Philologica 1961), v němž se dr. Smrčková zamýšlí nad otázkou, zda je správné dělit staroromunské památky na původní a na překlady. V průzkumu vychází z Voroneckého žaltáře. V překladech totiž nalézala nejen jevy známé z textů původních, ale i jazykové tendence, které jinde doloženy nejsou.

Ve studii *Quelques observations concernant l'origine du roumain littéraire* (AUC Philologica 1963) srovnávala dvě z nejstarších dochovaných památek: Voronecký žaltář z 1.

pol. 16. stol. a tištěný žaltář z r. 1977 a na základě svého průzkumu posunuje počátky spisovné rumunštiny do doby prvních památek rukopisných.

V příspěvku *Au sujet de la méthode des recherches de l'influence slave sur le roumain* (Philologica Pragensia 1966) autorka doporučuje zkoumat souvislosti mezi prvními rumunskými překlady rukopisnými a tištěnými. Na mezinárodním kongresu v Sofii přednesla dr. Smrčková příspěvek *Note sur la dation des premiers textes roumains* (v *Actes du congrès international des études balkaniques et sud-est européennes*, Sofia 1968) a v něm vymezila perspektivy dalšího bádání v této oblasti.

Ve sborníku *Actes du Xe congrès international de linguistes* (1970, obsahujícím přednášky z kongresu v Bukurešti 1967), v příspěvku *Remarques sur l'interpénétration des systèmes grammaticaux roumain et slave dans les premiers monuments roumains traduits* dr. Smrčková analyzuje první překlady Voroneckého žaltáře, jehož staroromunskou verzi provází text církevněslovanský.

Ve sborníku *Z tradic slovanské kultury v Čechách* (1975), který redakčně připravila, najdeme její studii *K charakteru církevně slovanského písemnictví u Rumunů*, v níž autorka podává přehlednou charakteristiku současného stavu bádání na tomto úseku v rumunské oblasti.

Naše připomínky několika publikací dr. Smrčkové zdaleka nepostihují šíři jejího badatelského přínosu. Portréty jazykovědců J. Smrčková vykresluje na základě podrobného seznámení se s jejich dílem. Pozoruhodný je například její článek *Z romanistických výročí: J. U. Jarník, H. Jarník a P. Trost* (Philologica Pragensia 1978), v němž výstižně hodnotí vědecký přínos všech tří jazykovědců. Nekrology, kterými vzpomíná úmrtí některých lingvistů, se vyznačují nejen podrobnou znalostí jejich díla, ale také vřelým lidským vztahem k zemřelým. Připomeňme aspoň nekrolog věnovaný *Bohumilu Trnkovi* (Slavia, 1956) nebo *P. Trostovi* (Slavia, 1989).

Četné recenze důležitých publikací svědčí o tom, jak podrobně prostudovala každé recenzované dílo. Například její posouzení knihy *H. W. Schallera: Die Balkansprechen* a téhož autora *Bibliographie zur Balkanphilologie* (Slavia, 1970) svědčí o znamenité informovanosti dr. Smrčkové v této oblas-

ti. Svě zkušnosti v balkanistice uplatňovala i v redakční přípravě pěti svazků *Etudes balkaniques tchécoslovaques*.

Každý příspěvek provázejí také četné poznámky, které svědčí o velké erudici jejich autorky a o jejím velkém přehledu o příslušné literatuře. Její pozornosti neujdou ani některá nedopatření, pokud se v publikacích objeví. Z průvodních poznámek se dovídáme také o dalších pracích zmíněných odborníků a někdy i o dalších pracích dr. Smrčkové.

Skromné a nesmírně pilné jubilantce přejeme do dalších let, aby ve zdraví mohla pokračovat ve své badatelské činnosti a tím přispívat k obohacení naší i zahraniční jazykovědy.

PROFESOR PhDr. OTTO DUCHÁČEK, DrSc.

In memoriam

Zdeňka Stavínohová

Když jsme v r. 1990 vzpomínali osmdesátin profesora Ducháčka, které jubilatant tehdy oslavil v intenzivní vědecké práci, netušili jsme, že za necelé tři roky románská jazykověda ztratí tohoto neúnavného pracovníka a laskavého člověka.

Romanistika Masarykovy univerzity v Brně mu vděčí za mnoho. Za své dlouholeté pedagogické činnosti na filozofické fakultě v Brně vypracoval mimo jiné i devět skript, která se stala nejen nutným studijním materiálem pro posluchače, ale i důležitou pracovní pomůckou pro tehdy začínající odborníky. Pro pedagogickou a také vědeckou druhá vyškolicil řadu pracovníků. Také jeho dvě vysokoškolské učebnice *Francouzská mluvnice a cvičebnice* a *Grammaire du français contemporain* se staly důležitými pomůckami ve výuce.

Spolu s profesorem PhDr. Otakarem Novákem založili v r. 1965 na filozofické fakultě v Brně časopis *Études romanes de Brno*. Od té doby mají pracovníci romanistiky možnost uveřejňovat v časopise výsledky své badatelské činnosti.

Vlastní badatelský zájem profesor Ducháček zaměřoval především na lexikologii a na problematiku francouzské sémantiky. Jeho publikace budily zaslouženou pozornost i v zahraničí. Například jeho monografie *Précis de sémantique* (1967) se stala výchozí pomůckou pro mnohé jeho pokračovatele v tomto oboru. Pozornost v zahraničí vzbudila například jeho kniha *Évolution de l'articulation linguistique du domaine esthétique du latin au français contemporain* (Brno, 1937).

Své četné studie publikoval profesor Ducháček u nás i v zahraničí. Připomeňme aspoň jeho *L'Etude diachronique des champs conceptuels. Le champ de la beauté en français des XIe au XXe siècles*. *Folia linguistica historica*, II. 2.

Velikou šíří informovanosti profesora Ducháčka o jazykovědných publikacích ilustrují jeho četné recenze, z nichž řada jich vyšla také v zahraničních časopisech. Např.: Mounin: *Introduction à la sémiologie*. ZFSL 1, 1984; C. Germain: *La sémantique fonctionnelle*, Ph.P. 1987; ; Antoine et Martin: *Histoire de la langue française 1880-1914*. ZFSL

XCV111, I, 1988 a mnoho dalších.

Profesor Ducháček přednášel také na mnoha zahraničních univerzitách a kongresech (např. v Paříži, v Bruselu, Amsterdamu, Quebecu a řadě dalších. U nás často přednášel v odbočkách Kruhu moderních filologů.

Bývalí jeho žáci budou s vděčností vzpomínat na jeho obětavé vedení ve studiu a jeho spolupracovníci na neobyčejnou ochotu poradit nebo zapojit je do spolupráce. A všichni, kdo ho znali, uchovají profesora Ducháčka v trvalé vzpomínce.

K STÉMU VÝROČÍ NAROZENÍ PROFESORA L. V. KOPECKÉHO

Miloslav Dlouhý

Dne 22. srpna 1994 uplynulo sto let od narození prof. dr. L. V. Kopeckého, DrSc., dlouholetého člena vědecké rady pedagogické fakulty a zakladatele katedry ruského jazyka a literatury.

K tomuto výročí uspořádala dne 20. září t. r. katedra rusistiky a lingvodidaktiky vzpomínkové setkání, jehož se zúčastnili pracovníci pedagogických a filozofických fakult, České akademie věd, Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy, České asociace rusistů, Kruhu moderních filologů, Domu ruské vědy a kultury a dalších institucí a vysokých škol. V hlavním referátu i v dílčích příspěvcích bylo s vděčností vzpomenuo dílo prof. Kopeckého a jeho přínosu pro rozvoj rusistiky a filologie vůbec. Ze setkání vplynuly i cenné podněty pro prohloubení další spolupráce rusistů s jinými filologickými obory a pro modernizaci výuky jazyků. Kromě rusistů zde vystoupil se zajímavým příspěvkem i představitel Kruhu moderních filologů doc. Dr. Josef Hendrich, CSc., šéfredaktor časopisu *Cizí jazyky*.

Prof. Kopecký patřil k významným představitelům ruské emigrace, kteří našli útočiště v předválečném Československu. Vyučuje na Vysoké škole obchodní a stává se jejím docentem (1930), píše řadu odborných statí a vynikajících učebnic a pomůcek ruského jazyka (*Ruština pro Čechy*, *Střední rusko-český slovník aj.*), je členem proslulého Pražského lingvistického kroužku. Po 2. světové válce se stává čelným pracovníkem v rusistice, je jmenován profesorem Vysoké školy obchodní (1945) a Karlovy univerzity (1959), je zakladatelem a organizátorem četných rusistických pracovišť. Kromě své rozsáhlé vědecké činnosti (odborné studie, příspěvky na slavistických sjezdech a na sympoziích, šestidílný *Velký rusko-český slovník*, vysokoškolské učebnice) přednáší a vychovává bezpočet rusistů, kterým se jako vědec, zkušený pedagog a člověk vzácného charakteru stává bezvadným vzorem. Teprve neúprosná smrt 4. dubna 1976 ukončí jeho práci, přísloucnou vytrvalost a energii.

Česká akademie věd vzpomněla tohoto výročí prof. Kopeckého

kého udělením zlaté plakety J. Dobrovského in memoriam. Rovněž Ruská akademie věd mu udělila čestnou medaili, která byla na vzpomínkové slavnosti předána dceři prof. Kopeckého kulturním atašé velvyslanectví Ruské federace.

OTTO FRANTIŠEK BABLER 1901-1984

Leoš Houska

Dvacátýčtvrtý únor roku tisícíhodevítistéhoosmdesátéhočtvrtého byl den velice pochmurný a pro mnohé přátele a ctitele básníka a překladatele Otto F. Bablera den zármutku, neboť se přišli s tímto vzácným, neobvykle vzdělaným a laskavým člověkem rozloučit do chrámu Panny Marie na Svatém Kopečku u Olomouce.

Jak bylo napsáno v úmrtním oznámení, Otto F. Babler byl "literárně činný od roku 1919 až do své smrti. Jako "dělník knihy" usiloval o její obsahovou i formální dokonalost. Svými překlady naší i cizí krásné literatury přispíval k dorozumění mezi národy." Snad právě pro tuto vlastnost jej mocipáni bdící nad čistotou socialistického realismu neměli právě v lásce. Zřejmě i pro jeho náboženské založení, které se projevovalo ve volbě autorů a jeho všeobjímající lásce k člověku bez rozdílu vyznání.

Již v "Přehledných dějinách literatury české" J. V. Nováka a Arne Nováka (1936-1939) se můžeme dočíst: "Nevyčerpatelný polyglot Otto Frant. Babler (*1901) staví svůj pěkný slovesný rozhled i svou pohotovost formální do služby náboženského spiritualismu a něžné humanity, překládá z němčiny, franštiny a jihoslovanských literatur nejčastěji práce legendární, apokryfické a modlitebně rozjímavé..."

Je to možná charakteristika příliš jednostranná; paleta jazyků, z kterých a do kterých O. F. Babler překládal a jimž vštěpoval svoji osobitost, byla ovšem mnohem bohatší. O tom podává svědectví i Ladislav Nezdařil ve své publikaci "Česká poezie v německých překladech" (Praha 1985). V "Průvodci po dějinách české literatury" (Praha 1976) Bablerovo jméno marně hledáme. V té souvislosti budiž uvedeno, že se Bablerovi podařilo dílo, které většina teoretiků překladařů považovala za nerealizovatelné: přeložil do němčiny Máchův Máj společně s Waltherem Schamschulou. Tato dvojjazyčná publikace bohužel nevyšla u nás a je málo známa, vydalo ji nakladatelství Böhlau (Köln-Wien 1983) pod titulem *K. H. Mácha: Máj. Zweisprachige Ausgabe...Hrsg. von H. Rothe*.

Otto F. Babler vystoupil na obou "liblických" konferen-

cích v šedesátých letech. R. 1963 na kafkovské konferenci s příspěvkem *Rané české překlady z Franze Kafky*, roku 1965 pak na konferenci o pražské německé literatuře k tématu *Rudolf Fuchs als Bezruč-Übersetzer*. Od té doby se datuje spřízněnost autora této stati s Otto F. Bablerem a jeho dílem, i když jen - až na jedinou výjimku - v písemné formě. Od té doby také nacházíme sotva veřejně publikované práce Otto F. Bablera, zato však řadu soukromých tisků, které vydával zpravidla ke svým životním jubileím. V úctě a vděčnosti, která je i vyjádřením díky za duchovní podporu mladých lidí při studiích v Olomouci, připojujeme bibliografii těchto tisků v příloze této vzpomínkové stati, pokud jsou - zpravidla - s věnováním v našem vlastnictví.

Právě proto, že Otto F. Babler pocházel z bosenské Zenice, je nejvýš aktuální jeho vyznání z knižčky *Krajina mého srdce* z roku 1971, kde mj. píše: "*Narodil jsem se na Balkánském poloostrově, ve středu oné Bosny, která je křižovatkou cest od orientu k okcidentu a od poledne k půlnoci... O lidech tohoto kraje praví Andrič, že "to jsou lidé z pohraničí, duchovního i tělesného, z černé a krvavé čáry, která byla v důsledku jakéhosi těžkého a absurdního nedorozumění tažena mezi lidmi, mezi nimiž by nemělo být hranic..." Bosna, kterou po staletích vlády Osmanské říše, na jejíž nejseverozápadnější periférii ležela, podle mezinárodní dohody velmocí okupovalo Rakousko-Uhersko, byla odevždy zemí mnoha národů a mnoha jazyků... Když jsem pak vyrůstal v Sarajevě, městě přesně na rozhraní dvou světů, Východu a Západu, Asie a Evropy, přicházel jsem už jako dítě do styku s představiteli mnoha národů a slyšel jsem slova mnoha jazyků, a to předurčovalo, aniž jsem to tehdy mohl tušit, mou životní dráhu... Dostat se z bosenského Sarajeva do hanácké Olomouce znamenalo duševní otřes. Dítě, vyrostlé ve vířivě vzrušujícím prostředí balkánské nacionální polychromie a jazykové polyfonie, nemůže jen tak snadno zdomácnět v prostředí pouhých dvou národů, Čechů a Němců, s jejich tehdy už nesmyslným, plytkým, měšťácky statickým a už jen od pivních stolů řízeným a živeným konfliktem..."*

K nedožitým pětadesátinám O. F. Bablera uspořádal Josef Suchý knihu *Lyrické konfrontace. Výbor z překladů O. F. Bablera ze světové poezie 20. století*" (Odeon 1986)

provázenou kresbami Jiřího Johna. Je to rozsáhlý materiál - zejména šíří svého multinacionálního záběru - , který Babler shromažďoval v posledních letech svého života, ale nebylo mu umožněno jej vydat. Tragiku osudu tohoto básníka nepochybně umlčovaného kulturními neznabohy dokumentují řádky, které vepsal O. F. Babler autorovi této stati do soukromého tisku ke svým osmdesátinám s datem Samotišky 26. ledna 1981: "*...V české literatuře teď mnoho úspěchů nemám, česká nakladatelství o mou spolupráci nestojí, a tak píše a publikuji teď více německy než česky: přeložil jsem v posledních letech do němčiny Máchův MÁJ, Langerovu BRONZOVOU RAPSODII i Smetanovu HUBIČKU a nyní spolupracuji s Ludvíkem Kunderou na jeho monumentální trojsvazkové antologii české poezie, kterou vydá Reclam Verlag v Lipsku. Zdá se tedy, že zemřu jako německý spisovatel, jsa jako český už nyní mrtev..."*

Velikým odkazem Bablerovým zůstal jeho překlad Dantovy *Božské komedie*", která mohla vyjít díky péči Bablerovy rodiny v nakladatelství Odeon roku 1989 s výtvarným doprovodem Jiřího Anderle. (Původní Bablerův překlad je ovšem z roku 1952.)

Pozn.: Souborné pojednání o díle O. F. Bablera "*Polyglot českého překladatelského umění*" od Josefa Suchého viz in: "*Lyrické konfrontace*", l.c., str. 7 - 12.

Seznam soukromých "jubilejních" tisků O. F. Bablera vztahujících se k této stati:

BABLER, O.F.:

Otto F. Babler: *Hrst básní*. Jako soukromý tisk k 26. lednu 1961, to jest k dni svých šedesátin, pro své přátele vydal... Kopeček u Olomouce. 9 s.

Otto F. Babler: *Ještě hrst básní*. Jako soukromý tisk k 26. lednu 1966, to jest ke dni svých pětadesátin, pro své přátele vydal... Kopeček u Olomouce. 13 s.

Otto F. Babler: *Krajina mého srdce*. Jako svůj druhý soukromý tisk v roce autorových sedmdesátin vydali olomoučtí členové Spolku českých bibliofilů v Praze k vánocům 1971. Kresby zasloužilý umělec Bohumír Dvorský. 21 stran, 300 výtisků.

Otto F. Babler: *Ještě další hrst básní*. Jako soukromý tisk k 26. lednu 1976, to jest ke dni svých pětasedmdesátin, pro své přátele vydal...

Otto F. Babler: ...a přece ještě hrst básní. Ilustrace Oldřich Harok. Sazbu a tisk provedli učni Mor. tiskařských závodů... závod Ostrava... pod vedením J. Mazurka, B. Halese a J. Perglera při učňovských zkouškách 1979-1980 jako závěrečnou práci. 17. s.

TRVALÉ HODNOTY DÍLA JANA URBANA JARNÍKA

K 70. výročí úmrtí

Jiřina Smrčková

V období proměn, jimiž naše národní společenství prochází, hledáme hodnoty a osobnosti, na nichž je možno stavět jako na pevných základech. Nepochybně mezi ně patří první český romanista J. U. Jarník; narozen 25. 5. 1848 v Potštýně v severových. Čechách, po maturitě v Hradci Králové studuje v letech 1870-1874 ve Vídni románskou a slovanskou filologii (hlavně u A. Mussafii a Fr. Miklošice). Během ročního studijního pobytu v Paříži prohlubuje, díky svému rumunskému spolužákovi, poznání současné rumunštiny a vedle toho naváže trvalé přátelství se svým učitelem, světově proslulým romanistou Gastonem Parisem. R. 1878 se stává docentem vídeňské univerzity a r. 1882 profesorem romanistiky na nově založené české univerzitě v Praze, kde působí do svého úmrtí 12. 1. 1923.

Jeho romanistické dílo je především rumunistické. Připomeňme stručně hlavní práce: *Sprachliches aus rumänischen Volksmärchen* (1877) je průkopnická studie o lexikálním a frazeologickém bohatství jazyka rumunských pohádek, z něhož doporučuje čerpat při vytváření moderní rumunštiny, příliš závislé na francouzském vzoru i na latinizujících tendencích. Sbíрка sedmihradských lidových lyrických písní i žertovných popěveků *Doine si strigaturi din Ardeal* (1885, 1968⁴), kterou vydal se svým rumunským spolupracovníkem A. Barseanem, patří k základnímu fondu rumunské lidové slovesnosti. Charakteristika této sbírky by přesáhla rámec stručné úvahy, upozorníme zde jen na rumunsko-francouzský asi 40tistránkový glosář, nesmírně pracný a pečlivý. Sestavování takovýchto slovníků patřilo vůbec k Jarníkovým oblíbeným činnostem. Oblasti slovansko-románských jazykových vztahů patří Jarník mezi půkopníky svou studií *Přípona -eala v rumunštině* (LF 1883), v níž na základě dokladů z latiny a románských i slovanských jazyků prokázal slovanský původ tohoto sufixu.

Jarník se stal vynikajícím znalcem nejen dákorumunštiny, ale i východorománských jihodunajských dialektů, hlavně arumunštiny. S tím úzce souvisí i skutečnost, že se stal

u nás prvním, mezinárodně uznávaným albanologem; ve stati *Zur albanesischen Sprachkunde* (1881) a v rozpravě *Příspěvky ku poznání nářečí albánských* (1883) vydal albánské pohádky, bajky a anekdoty, doprovázené paralelním překladem, pečlivým glosářem a také nástinem mluvnice severoalbánského glického dialektu.

Hlavním Jarníkovým dílem obecně romanistickým je *Index zu Diez Etymologischen Wörterbuch der romanischen Sprachen* (1878, 1889²), jímž se stal známým mezi jazykovědci - nejen romanisty - celé Evropy; portrét Etymologického slovníku a zakladatele romanistických studií *Fr. Dieze* uveřejnil v Ottově slovníku naučném. Jarníkův přehled vývoje české romanistiky 19. stol. najdeme v Památníku na oslavu 50tiletého panování císaře Františka Josefa (1898). Pokud jde o francouzskou filologii, je hlavní jeho prací rozprava *Dvě verze starofrancouzské legendy o sv. Kateřině Alexandrinské* (1894), vydaná z podnětu G. Parise; obsahuje paralelní vydání obou stfr. textů i latinského znění, všechny textové varianty, podrobnou charakteristiku hláskoslovnou i mluvnickou, rozbor prozodický a úplný lexikální materiál obou stfr. legend; podle Jarníkova nástupce *M. Křepinského* je tato práce především spolehlivým základem pro řešení jakékoliv otázky z historické mluvnice francouzštiny. Dodejme ještě, že prvním lektorem francouzštiny se nepochybně Jarníkovou zásluhou u nás stal velmi nadaný, předčasně zemřelý jazykovědec *F. G. Mohl*.

V době bojů o Rukopisy patřil Jarník mezi stoupence T. G. Masaryka. Nemůžeme se dále nezmínit o rozsáhlé a účinné jeho činnosti sociální a osvětové: účastnil se zakládání studentských svazů a spolků (např. pro podporu nemajetných studentů), budování Masarykovy koleje i Menzy akademické aj. Už počátkem století se jako starosta Svazu pro okrašlování a ochranu domoviny zabýval ekologií; ze svého rodného Potštýna pomohl vytvořit známé místo pro letní rekreaci. Uvedme však i kritický hlas *V. Mathesia*, Jarníkova posluchače z prvních let 20. stol.: je až kupodivu, jak málo pedagogického a vědeckého vztahu měl k svým fakultním posluchačům profesor, který se tolik staral o sociální pomoc. *M. Křepinský*, který Jarníkovi vytýkal často preferování praktické činnosti před teoretickou prací, na samém sklonku života

(1968) oceňuje právě praktickou aktivitu svého profesora. Je tedy nemálo důvodů k tomu, abychom si jarníkovské výročí připomenuli.

ACCEPTANCE SPEECH ON THE AWARD OF THE HONORARY DEGREE OF
DOCTOR OF PEDAGOGICAL SCIENCES BY THE CHARLES UNIVERSITY IN
PRAGUE - 7 April 1994

J.L.M. Trim

I am deeply gratified by the decision to award me an honorary Doctorate of Pedagogical Sciences. Though as an individual I feel scarcely worthy to receive this honour, I willingly accept it as a symbol recognising the contribution to international understanding, communication and cooperation made by applied linguists and particularly by the thousands of devoted members of the language teaching profession who have worked together in the successive Modern Language Projects of the Council of Europe. The honour is all the more satisfying for being bestowed by your distinguished and historic university in the heart of Europe, at a time when it is once more fully free to restore and and develop its great humanistic tradition in free and equal communion with the world of science and scholarship, taking up once more in the language field the Czech heritage from Comenius through to the Cercle linguistique de Prague. This heritage, in which scholarly and scientific work of a high order feeds and is fed by educational application, continues to be a source of direct inspiration to those of us who attempt to continue that noble tradition into the contemporary world.

We share with Comenius not only a complex of approaches, attitudes, values and beliefs with respect to didactics, pedagogics and methodics, but also a firm belief that language teaching (as indeed education itself) is not an end in itself but serves a broader aim - the establishment of peace on earth. The rediscovery, editing and publication of his works in the current century, still under way, has revived interest in, and respect for, his philosophical work. It seems at present unlikely, however that it will again exert a major influence.

Otherwise with his educational writings. Though largely epigrammatic and polemic, they remain fresh, vital, innovative and challenging. He was claimed as a precursor of the structuro-global audio-visual method based on the strength of the picture books *Janua Linguarum Reserata* and *Orbis*

Sensualium Pictus and on his advocacy of whole-sentence repetition - ignoring his insistence upon reflection and understanding, without which memorisation is ineffective, even impossible. Of course the very success of those works became a source of irritation to him, when his central scholarly work was coolly received, whilst the picture books, which he saw as a poor substitute for sensory experience and direct manipulation, established his European reputation. Yet they were more than didactic pot-boilers. They did take children on a carefully planned journey, starting and ending with God's creation and worship, passing successively through the heavens and the earth with its mineral, vegetable and animal riches to human life. As such, they directly represented to the young mind the divinely ordered world and must, being translated to so many plurilingual versions over more than a century, have been influential in establishing the sense of pre-ordained order and harmony we associate with the classical temper of the late seventeenth and eighteenth centuries. Certainly, *Orbis Pictus* was among Goethe's strongest and earliest impressions, as reported in *Dichtung und Wahrheit*. I cannot read Goethe's own last testament *Vermächtnis* without projecting onto it the vision of Comenius. The ancient wisdom, linking the lineage of intellect, faith in the inner light, trust in the senses, enjoyment tempered by reason and restraint, a sense of the all-pervasive rule of God and at the last:

Und wie von alters her im Stillen
Ein Meisterwerk nach eignem Willen
Der Philosoph, der Dichter schuf,
So wirst Du höchste Kunst erzielen,
Denn edlen Seelen vorzu fühlen
Ist wünschenswertester Beruf.

The approach of the Council of Europe Modern Language Projects, which I have directed and advised since 1971, has strong affinities with that of Comenius. Our fundamental aim is not directly linked to any one religious belief, but is clearly rooted in the 2000-year-old Christian traditions received, enriched and transmitted by Comenius. That aim is to effect permanent reconciliation among the divided nations of a fragmented continent and to ensure that war becomes in-

creasingly unthinkable. For this reason, central importance is attached to the strengthening of truly democratic practices and respect for human rights, especially, perhaps, for minorities. A nation at peace with itself is the more likely to be at peace with its neighbours. Hence also the Social Charter.

Our aim is not to produce an European monoculture expressed through a single language, but to encourage communication through all languages as appropriate, so that more and more Europeans are able to move to varying extents in a multilingual and multicultural universe, respecting each other's identity, but developing through interaction an enriched intellectual identity. While these are major goals for the whole educational system, members of the language teaching profession at all levels have a leading part to play in translating these aims from polemic into reality. This has meant profound changes in the aims, objectives, methods and evaluation of language learning. Classrooms have to become crucibles of communication, in which under the stimulation and guidance of interculturally skilled teachers, pupils become steadily more competent and confident in reaching out across the limiting barriers of their monolingual and monocultural experience.

In successive Council Projects, we first sought clarity on our fundamental aims, then developed a methodological model relating together needs, aims, objectives, materials and methods of language learning, teaching and assessment. The keystone became the *Threshold Level* model for the specification of objectives in terms of expected situations of use and learner roles in those situations, the notions both general and situation-specific to be expressed and understood, and the corresponding language requirements for successful communication. This work took us along a path reminiscent of that of Comenius in *Orbis Pictus*, namely the systematic exploration of the situations of daily life and also the general semantico/grammatical categories, elements and structures which enable us to embed the words in meaningful utterances.

In one crucial respect our intentions were quite different from those of Comenius. Since we were concerned to fa-

cilitate face-to-face communication rather than to use language to induct the learner into an ordered universe, we were most concerned, as he was not, with functional aspects of language. This brings us more closely in tune with the work of the Cercle Linguistique de Prague in the 1920's and 30's. Coming into phonetics and linguistics as I did in the late 40's, the *Publications, TCLP*, were vital to my development, largely through N.S.Trubetzkoy's brilliant realisation of the Saussurian programme, but also, most relevant to our later work, the functional perspective developed by V.Mathesius in the 1920's and developed by many scholars in this university, such as Professors Trnka, Vachek. In a key citation from 1929, Novák and Sgall (1968) quote Mathesius: "*Modern linguistics, based on its experience with the present-day language, starts from the needs of communication and expression and asks by what means these needs are satisfied in the analyzed language. Thus it proceeds from function to form.*" This was precisely our intention, which we carried out first by assembling all known attempts to categorise language functions. This material was then brilliantly organised by Dr.J.A.van Ek under the general headings of: imparting and seeking factual information, expressing and eliciting intellectual, moral and emotional attitudes, suasion and socialising. The power of this approach was such that within a decade most West European syllabuses, courses and examinations were planned in these terms. The number of national and regional languages for which learning objectives have been specified according to this model has now risen to 13, with three other projects currently in progress and others planned.

In recent years we have concentrated partly on mass-media based courses, which reach massive numbers of learners directly, but mainly on an intensive programme in support of language teacher training for different languages educational sectors and key themes. This programme has been organised mainly in workshops, involving over the past ten years over 2,500 participants with teacher training functions, led by over 300 animators. It is a source of particular pleasure to us that at Jíloviště in June the Czech Republic will be the first of the New Member States to host

a workshop to initiate a two-year programme of international cooperation on the methodology of language teacher training.

Indeed the accession to the Council of Europe and/or its Cultural Convention by the states, old and new, of Central and Eastern Europe, has presented us with a great challenge and opportunity. The end of the enforced division of Europe reveals that the countries concerned are at very different levels of development. At this point I should like to say that there is universal admiration for the Czech democratic spirit, which has reasserted itself as though the previous fifty years of oppression had been blown aside, with the Republic showing great maturity, self-awareness and reliability as a partner in the European Community. I should also like to express the gratitude all Europeans feel for those, many of them in this university, who kept alive the European democratic spirit throughout those long years since 1938, preserved the Prague heritage and prepared the ground for the rebirth we see around us. They are so many - what has happened could not be the work of a few individuals - that it would be invidious to list names.

The path ahead is full of promise, but also of dangers, which have recently been recognised by the Heads of State and Government of the Council of Europe in the Vienna Declaration. Prejudice, intolerance, aggressive nationalism and xenophobia are all too easy a response to intractable economic and social problems throughout our continent. Human rights, including those of minorities, have to be protected. Democratic institutions and practices have to be watchfully defended at all times and where possible strengthened. Co-operation among language teachers in all countries has, I believe, an essential part to play in meeting these challenges by giving young people across Europe the ability and confidence to talk problems through and work out solutions together face-to-face.

Once again, I thank the Rector, the Council and the Faculties of Charles University for recognising in this way the efforts and achievements so far of applied linguists and the whole language teaching profession as well as the role of the Council of Europe in strengthening international co-operation among free and equal partners. I trust that the

development of this cooperation in future will justify your confidence.

ÚVOD DO STARÉ PROVENŠÁLŠTINY*)

Jiří Straka

V jižní třetině Francie, na jih od hranice vycházející od ústí Garonny, obcházející ve formě oblouku na severu francouzské Středohoří (Massif Central) a dosahující Alpy na jih od Savojska, prvním jazykem, jazykem mateřským nějakých desetí až dvanácti milionů francouzských občanů, jmenovitě na venkově, ale i ve městech, není francouzština, nýbrž jazyk jiný, třebaš spřízněný: provenšálština čili okcitanština, *lingua di oc* podle Danta. Dnes se před názvem provenšálština dává přednost názvu okcitanština (Okcitanie podle Aquitanie) z důvodů jasnosti: provenšálština znamená především jazyk bývalé Provincie římské z konce II. století př. Kr., to jest jazyk, nebo lépe nářečí francouzské Provence, čtyřúhelníku mezi Rhónou a Alpami, a mezi Středozemním mořem a řekou Durance.

Okcitanština, kterou František Raynouard, zakladatel románských studií ve Francii na počátku XIX. století, pokládal nesprávně za matku všech ostatních románských jazyků - italštiny, španělštiny, francouzštiny -, zachovala si ráz velmi archaický a, kromě sardštiny a italštiny, je nejbližší k latině ze všech jazyků novolatinských. Naopak francouzština, už středověká, se co nejvíce oddálila od latiny, a v mé přednášce v minulém listopadu jsem se snažil to vysvětlit.

Vzhledem k středověkému jazyku se dnešní francouzština rovněž podstatně změnila, kdežto moderní okcitanština, jakož i moderní italština a moderní španělština zůstaly mnohem bližší jazyku středověkých textů.

Až dosud existuje skvělá literatura okcitanšská, jmenovitě provenšálšská v užším slova smyslu. Literární činnost Felibrů, seskupených v polovině minulého století okolo Roumanille a Mistrala, a z nichž největší byl nepochybně lyrik Theodor Aubanel, je všeobecně známa, ale i mladší básníci z XX. století, jako Josef d'Arbaud, básník Camargy, nebo mystik krajiny La Crau, na levém břehu ústí Rhóny, Max-Felipe Delavouët, jsou hodni pozornosti a já nejednou

*) Přednáška proslovená na společném zasedání Jazykovědného sdružení a Kruhu moderních filologů v pondělí 26. dubna 1993 na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy.

vykládal ve Štrasburku jejich překrásné básně jazykově a literárně. Všichni tito básníci, kteří psali ostatně též prózou, psali jazykem, jehož podstatou je nářečí Rouminillovo a Mistralovo ze Saint-Rémy, Arles, Avignonu na dolní Rhôně.

Jižní část Galloromanie se však už ve středověku trvale zapsala do světové literatury. Je pravda, že ve staré okcitanštině byly též psány listiny, počínajíc už rokem 1030, a tak jako ve staré francouzštině, i rozsáhlé básně hagiografické (o sv. Věře, *sainte Foy*, v polovině XI. století, atd.), básně rytířské, jako *Girart de Roussillon*, nebo arturovský román *Jaufré*, nebo různé "chansons de geste", *Roland v Saragosse*, *Roncesvals* a jiné, ano i dobrodružné romány jako *Daurel a Beton* (ca. 1200), a v XIII. století neobyčejný román žárlivosti *Flamenca*; ale je to hlavně okcitanšská lyrika, která zaujala pozornost světa a stala se zdrojem veškeré světové lyriky. Od římských lyriků Catulla, Propertia, Horáce to byly opět první lyrické tvorby a ty se staly rychle vzorem lyrikům jihoitalským, francouzským, německým, a i našim. Krásně o tom o všem psal největší český medievalista Václav Černý.

Nejstarší známý troubadour - *tropator* "qui trouve, kdo nalézá, tvoří verš" - byl okolo roku 1100, tj. krátce před *Chanson de Roland*, Guillaume IX d'Aquitaine, po česku Vilém IX., kníže aquitánský a sedmý hrabě toho jména v Poitiers, kde dosud lze navštívit uprostřed města jeho obrovský hrad, byť později několikrát přestavěný; byl to mocný pán rozlehlé země od Pyrenejí až k Loire, mocnější než tehdejší král francouzský, jehož vasalem se přece jen prohlásil. Krátce potom jiný šlechtic, Jaufre Rudel, princ z Blaye na pravém břehu Girondy, opěvoval lásku z dálky (*amor de lonh* "amour lointain") a dal tak podnět k legendě o "Princesse lointaine", milované dřív než byla spatřena a zbásněné v nové době Edmondem Rostandem. Další troubadouři, jejichž počet lze odhadnout asi na 400, byli z různých sociálních vrstev a z různých krajů, ale nejčetnější byli z kraje limousinského (Haute-Vienne, Correze, Dordogne), takže základem spisovného jazyka staré doby byl dialekt poitevino-limousinský, který zůstal vcelku jednotný, bez nářečního roztržštění. Tato troubadourská literatura, jejíž hlavní složkou jsou přirozeně milostné písně, vždy nebo skoro vždy s hudebním do-

provodem, ale která obsahuje též jiné skladby: pastorely (pastýřské zpěvy), nebo tzv. *sirventes*, tj. oslavné básně atd., trvala po dvě staletí, až do konce XIII. století, a potom se vyčerpala thematicky - stálé opěvování lásky, jejího štěstí a jejích nehod, po případě opěvování významných osob krajových, se stalo jednotvárným - a mimoto knížecí a hraběcí dvory jihofrancouzské, nezbytná opora a rámec života a tvorby troubadourské lyriky, správně zvané "*courtoise*", "*dvorní*", postupně, po křížové výpravě proti Albigenským (1209-1229), mizely nebo tratily na hmotné důležitosti, a tak na možnosti vydržovat básníky a pořádat okázalé slavnosti nebo básnické soutěže.

Z této široké produkce literární jsem vybral dnes pro ilustraci staré provensálštiny jednu z nejproslulejších, nejkrásnějších milostných písní jednoho z nejslavnějších troubadourů, Bernarda z Ventadorn, rodáka z Limousinska (Corrèze), ze třetí čtvrtiny XII. století - tedy současníka francouzských básníků Kristiana z Troie, Marie de France, Beroula. Tentokrát nejde o šlechtice, ale o syna z chudé služebnické rodiny pracující na zámku Ventadorn, kterého si však pán zámku, sám básník, Eble II., oblíbil a dal vychovat. Tato píseň, kterou běžně nazýváme "píseň o skřivánku", *chanson de l'alouette*, je jako celá produkce Bernardova, písní melancholickou. Byla známa už ve středověku: Dante byl jí inspirován v *Božské komedii*, *Ráj XX*, 73-75, když psal:

Quale allodetta che 'n aere si spazie
prima cantando, e poi tace contenta
dell' ultima dolcezza che la sazia,

tal mi sembio l' imago della' mprenta
dell' eterno piacere...

(jako skřivánek, který vzlétá do vzduchu nejprve zpívaje, a potom se zamlčí, šťastný nesmírnou sladkostí, která jej uchvátí, tak se mi jeví obraz stopy věčného štěstí...)

Čtème tedy, zatím jako pouhou ukázkou hudebnosti provensálských veršů a jejich výslovnosti, tuto píseň Bernardovu o sedmi slokách (*coblas*), které jsou unissonans, tj. všechny mají tytéž rýmy, a z nichž každá má 8 veršů, a každý verš je osmislabičný s rýmy vesměs mužskými a střídavými

a b a b v první polovici sloky, c d c d v druhé, jakož přirozeně i v tornádě (*envoi*), *poslání*, na konci textu. Rým a je na -er, b na -ai, c na -e, samohlásky polozavřené, střední tonality, kdežto d je na -on s hlubokou, temnou tonalitou vyjadřující na konci každé "*cobla*" básníkův smutek.

I.

Can vei la lauzeta mover
de joi sas alas contra.l rai,
que s'oblid'e.s laissa chazer
per la doussor c al cor li vai, 4
ai! tan grans enveya m'en ve
de cui qu'eu veyá jauzion,
meravilhas ai, car desse
lo cor de dezirer no.m fon. 8

II.

Ai! las! tan cuidava saber
d'amor, e tan petit en sai,
car eu d'amar no.m pose tener
celeis, don ja pro non aurai. 12
Tout m a mo cor, e tout m'a me,
e se mezeis e tot lo mon;
e can se.m tolç, no.m laisset re
mas dezirer e cor volon. 16

III.

Anc non agui de me poder
ni no fui meus de l'or'en sai
que.m laisset en sos olhs vezer,
en un miralh que mout me plai. 20
Miralhs, pus me mirei en te,
m'an mort li sospir de preon,
c'aissi.m perdei com perdet se
lo bels Narcisus en la fon. 24

IV.

De las domnas me desesper,
ja mais en lor no.m fiarai;

c'aissi com las solh chaptener,
 enaissi las deschaptenerai. 28
 Pois vei c'una pro no m'en te
 vas leis que.m destrui e.m cofon,
 totas las dopt e las mescre,
 car be sai c'atretals se son. 32

V.

D'aisso. s fa be femna parer
 ma domna - per qu'e.lh o retrai -,
 car no vol so c'om deu voler,
 e so c'om li deveda, fai. 36
 Chazutz sui en mala merce,
 e ai faih co.l fols en pon;
 e no sai per que m'esdeve,
 mas car trop puyei contra mon. 40

VI.

Merces es perduda, per ver
 - e eu non o saubi anc mai - ,
 car cilh qui plus en degr'aver
 no.n a ges, e on la querrai? 44
 A! can mal sembla, qui la ve,
 qued aquest chaitiu deziron
 que ja ses leis non aura be,
 lais se morir, que no l'aon! 48

VII.

Pus ab midons no.m pot valer
 precis ni merces ni.l dreihz qu'eu ai,
 ni a leis no ven a plazer
 qu'eu l'am, ja mais no.lh dirai. 52
 Aissi.m part de leis e.m recre.
 Mort m'a, e per mort li respon,
 e vau m'en, pus ilh no.m rete,
 chaitius, en eissilh, no sai on. 56

Tornada

Tristans, ges no.n auresz de me,
 qu'eu m'en vau, chaitius, no sai on.

De chantar me gic e.m recre,
 e de joi e d'amor m'escon. 60

(Text podle vydání Appelova a antologie Martina de Riquer)

Nejprve tedy několik slov o výslovnosti. Vcelku psaní je fonetické a stará provensálština se vyslovuje tak, jak se píše.

1. Poslouchající četbu textu, jistě jste si všimli, že je v něm spousta dvojhlásek (osm):

ai: *rai* 2 "paprsek", *laisa* 3 "nechá" (3. os. sg. ind. prés.), *vai* 4 "jde" (3. os. sg.; fr. *il va*), *sai* 10, 32, 56 "vím" (1. os. sg.; fr. *je sais*), jiné *sai* 18 adv. "zde" (fr. *ici*); budoucí čas na *-ai*: *aurai* 12 "budu mít", *me fiarai* 26 "budu důvěřovat, se spoléhat na někoho", *dirai* 52 "řeknu"; *fai* 36 "dělá, činí" (3.os.sg.;fr. *il fait*), *mais* 26 adv. "více" (lat. MAGIS).

ei: *vei* 1, 29 "vidím" (lat. VIDEO), *mezeis* 14 "sám, sama" (lat. MET IPSE), *leis* 30, 47, 53 "ona" (lat. dat. ILLAEI podle ILLUI), 1. os. sg. perf. - *ei* (lat. DEDI): *me perdei* "ztratil jsem se" (lat. PERDEDI), *me mirei* 21 "vzhlédl jsem se", *puyei* 40 "vystoupil jsem" lat. sloveso PODIARE)

oi v jediném slově *joi*, z lat. GAUDIUM, ve smyslu "radost lásky, radost smyslná", slovo nesmírně běžné v troubadourské lyrice, kdežto pro "radost" jakoukoli *gauch* normálním vývoje z GAUDIUM (sing.!, ve fr. naopak pl. GAUDIA - *joie*)

au: *lauzeta* nebo *alauzeta* 1 "skřivánek" (galské ALAUDA, ALOUDITTA, fr. *aloe*, *alouette*), *aura* 47 fut. 3.os. "bude mít", 1.os. *aurai* v. výše pod *ai*, *vau* 55, 58 "jdu" (1. os. sg., fr. *je vais*, du lat. VADO), *saubi* 42 "věděl jsem" (1. os. perf. du lat. SAPUI)

ou: *mout* 20 "mnoho" (lat. MULTUM), *doussor* 4 "sladkost" (fr. *douceur*), *tout* 13 "vzal(a)" (3. os. perf. slovesa lat. TOLERE, prov. *tolre*); tu jde většinou o skupinu OL před souhláskou homorganní t nebo c

eu: *eu* 6, 11, 50 "já" (lat. EGO), *meus* 18 adj. "můj" (lat. MEUS), *deu* 35 "má povinnost, musí" (3. os. sg. DEBET)

ui: *cuidava* 9 "myslil jsem" (1.sg. imperf., lat. COGITABAM), *fui* 18 "byl jsem" (1.sg. perf., lat. FUI), *sui* 37 "jsem" (fr. *je suis*; lat. SU(M)+anal.I), *destrui* 30 "ničí" (3.os.sg. DESTRUGIT), *cui que* 6 "kdokoli" (lat. CUI, fr. *qui que*)

iu: *chaitius* 58 "ubohý, nešťastný" (lat. CAPTIVUS - CACTIVUS sous l influence celtique, fr. *chétif*)

Přítomnost dvojhlásek v jazyce zvyšuje jeho zvučnost, hudebnost.

2. Jak se čte u? jako u nebo jako ü? Těžko říci. Pravděpodobně to bylo u ve starém jazyce, a teprve později ü se rozšířilo do okcitanštiny ze severu.

Příklady na tuto samohlásku:

una 29, *perduda* 41 "perdue", *chazutz* 37 "tombé" (afr. *cheü*), *plus* 43, *pus* 49 "protože" (fr. *puis que*), *puyei* 40 "vystoupil jsem" (v. výše pod ei).

3. Ve staré provensálštině nebylo nosových samohlásek a vyslovují se samohlásky orální s následující souhláskou nosovou:

a: *can* 1, 15 "když" (fr. *quand*), *tan grans* 9 "tak veliký", *anc* 17, 42 "nikdy" (UMQUAM x ANTIUS - starofr. ainz)

zavřené e: *en* 10 (lat. IN), *sembla* 45 "zdá se" (3.os.sg.)

zavřené o: *contra* 2, *mon* 14 "svět" (lat. MUNDUS), ale také "hora" 40 (lat. MONTEM), *pon* 38 "most" (lat. PONTEM), *son* 32 "jsou" (lat. SUNT), *com* 23 "jako" (lat. QUOMODO), *jauzion* 6 "šťastný, radostný" (fr. *joyeux*), deziron 46 "toužebný, žádostivý" (fr. *désireux*), *fon* 8 "rozpouští se, rozplyne se", zde o srdci "pukne" (3. os. sg. de FUNDERE - *fondre*), ale též "studna" 24 (lat. FONTEM), negace *non* 12 (no před souhláskou 56), *on* 44 "où" (lat. UNDE), *m'escon* 60 "ukrývám se" (lat. ABSCONDERE)

u: un člen neurčitý 20

4. Souhlásky.

c před a zůstalo k, aspoň v části okcitéanského území, ale často bývá psáno ch a snad se i vyslovovalo c nebo ç, výslovnost, která nepřestala se tlačit ze severu k jihu. Přesto, že je v našem textu psané ch, dávám přednost čistě okcitéanské výslovnosti k:

chazer 3 "padnouti" (lat. CADERE), *chazutz* 37 part. passé "upadl (jsem), spadl", *chaitius* 46, 56 "ubohý" (v. výše pod iu), *chaptener* 27 "vyzdvihovat, velebit" (lat. CAPUT TENEBRE).

Před e a i, c se čte jako české c: *cilh* 42 "ona, tato", *celeis* 12 "id.", *merce(s)* 37, 41 "milost" (lat. MERCEDE), ale toto c je též psáno tz na konci slov: *auretz* 57 "budete mít", *chazutz* 37.

Skupina *ih* se čte č: *faih* 38, part. FACTUS, ve složeném minulém čase *ai faih*, vysl. *fač*, "činil jsem, choval jsem se", *dreihz* vysl. *drečs* 50 "právo" (lat. DIRECTUM).

Souhlásky j a g před e a i se vyslovují jako ve staré francouzštině - dž: *joj* 2, 60, *jauzion* 6. *ja* 12, 26 "už", *ges* 44 "nic, ani trochu" (lat. GENUS), *me gic* 59 "opouštím, zříkám se", 1. os. sg. slovesa *se giquir*, stfr. *gehir*, z germ. JEHHJAN "říci".

Palatální l' se píše lh: *meravilhas* 7 "podiv, obdiv" (lat. MIRABILIA), *miralh* 20 "zrcadlo" (lat. MIRACULU), *olhs* 19 "oči" (lat. OCULOS), *solh* 27 "mám zvyk" (lat. SOLEO), *ilh* 55 "ona" (fr. *elle*), *cilh* 43 (fr. *celle-ci*), *eissilh* 56 "vyhnanství" (lat. EXILIUM).

5. Stahování jednoslabičných slov zakončených na nepřízvučné -e, -o nebo -i, s předchozím slovem zakončeným samohláskou:

zájmeno osobní me: *e.m recre* 53 "a vzdávám se", *aissi.m perdei* 23 "tak jsem se ztratil", *no.m fon* 8 "nerozpustí se mi, nepukne mi (srdce)", *no.m laisset re* 15 "nic mi nenechala", *que.m laisset* 19 "když mě nechala", *que.m des-*

trui e.m cofon 30 "která mě ničí a mě zahanbuje";

zájmeno zvratné se: *e.s laissa* 3 "a nechá se";

zájmeno osobní lhi "jí": *no.lh o dirai* 53 "neřeknu jí to", *per qu.e.lh o retrai* 34 (= *per que eu lhi o r.*) "pro to já jí to vyčítám";

člen určitý lo: *contra.l rai* 2 "proti paprsku", *co.l fols* 38 (= *com lo fols*) "jako blázen", *ni.l dreihz* 50 "ani právo".

A teď hlavní věci z historické fonetiky, hlavní fonetické charakteristiky proti latině a francouzštině. Především jak už jste si mohli toho všimnout při popisu výslovnosti, stará provensálština zachovává mnoho archaismů, mnoho latinských hlásek beze změn, kdežto ve francouzštině byly podrobeny různým změnám.

Tak latinská a románská dvojhláska AU se nemonoftongovala a zůstala au: *lauzeta l'jauz'ron* 6, *aurai* 12, atd., viz výše.

Rovněž žádná z pěti přízvučných samohlásek, které se diftongovaly ve francouzštině, se nezměnila do provensálštiny:

otevřené E zůstalo e, ale před nosovou souhláskou se zavřelo: *ve* 5 z VĚNIT, *esdeve* 39 "přichází" (EX-DE-VĚNIT), *re* 15 "nic" (RĚM), *be* 33, 38 "dobře" (BĚNE), *te* 29 "drží", zde v *una pro no m'en te* "žádná mi neposkytuje pomoc" (TĚNET), *rete* 55 "zadržuje" (fr. *retient*);

otevřené O rovněž trvá: *cor* 4, 8, 13, 16 "srdce" (COR, fr. *coeur*), *pot* 49 "může" (POTET), *olhs* 19 "oči" (OCULOS), ale o je zavřené před nosovou souhláskou v *pon* 38 "most" (PŮNTEM), *mon* 40 "hora, výška" (MONTEM); *respn* 54 "odpovím" (RESPOND (E)O), *fon* 24 "studna, pramen" (FONTEM)

zavřené E zůstává zavřené: *me* 13, 57 "mne", *te* 21 "tebe", *mover* 1 "hýbati", zde "třásti (křídly)" (MOVĚRE, fr. *mouvoir*), *chazer* 3 "padnouti" (CADĚRE, fr. *cheoir*), *saber* 9 "věděti" (SAPERE, fr. *savoir*), *valer* 49 "míti cenu" (VALĚRE, fr. *valoir*), *voler* 35 "chtěti" (vglat. VOLĚRE, fr. *vouloir*), *aver* 43 "míti" (HABĚRE, fr. *avoir*), *se tener* 11 "zdržeti se, ubránit se" (TENĚRE, fr. *tenir* analogické), *poder* 17 "moci" (vglat. POTĚRE, fr. *pooir*, *pouvoir*), *vezer* 19 "viděti, dívati se" (VIDĚRE, fr. *veoir*, *voir*), *ve* 45 "vidí"

(VIDET, fr. *voit*), *mescre* 31 "nevěřím" (MISRĚDO), *recre* 53, 59 "vzdávám se" (RECRĚDO), *ver* 41 "opravdu" (VĚRO, fr. *voir*), *per que* 39 "proč" (PER: QUID, fr. *pourquoi*); - po palatále zavřené e rovněž zůstává, zatím co ve francouzštině máme i: *merce* 37 "milost" (MERCEDE, fr. *merci*), *plazer* 51 "líbit se" (PLACERE, ster. *plaisir*);

zavřené O: *or(a)* 18 "chvíle, hodina" (HŮRA, fr. *heure*), *doussor* 4 "sladkost" (fr. *douceur*); v zavřené slabice přirozeně samohláska zůstává nezměněna, jen před nosovou souhláskou je vždy zavřená: *fon* 8 "rozpouští se, pukne" (FŮNDIT), *mon* 14 "svět" (MŮNDUM), *preon* 22 "hluboký, hloubka" (PROFŮNDUM), *son* 32 "jsou" (SŮNT), *aon v que no l'aon* "aniž mu pomůže" (ABUNDET), *on* 56, 58 "kde, kam" (ŮNDE);

samohláska A rovněž trvá: *ala* 2 "křídlo" (ALA, fr. *ele*, *aille*), *amar* 11 "milovati", *chantar* 59 "zpívati", *tals v atretals* 32 "všechny" (fr. *autreselles*); před nosovkou: *am* 52 "miluji" (AMO, fr. *aim*, *aime*);

také koncové nepřízvučné A zůstalo beze změny: *alas* 2, *contra* 2, *laissa* 3 "nechá" (fr. *laisse*), *sembla* 45 "zdá se, jeví se" (fr. *semble*), *enveya* 5 "závist" (INVIDIA).

Všechny tyto samohlásky zůstaly tedy nedotčeny, kdežto ve francouzštině se všechny změnily, Dvojhláska AU se monoftongovala též v ostatních románských jazycích, samohlásky otevřené E a O se diftongovaly též v italštině a ve španělštině. Provensálština zachovala vokalismus latinský, protože její území bylo hluboce a brzo polatinštěno.

Ale i jinde vývoj provensálský zůstal pozadu za vývojem francouzským. Tak E zavřené +j zůstalo ei *vei* (VIDEO) proti francouzskému *vei* - *voi* (s); též A + j zůstalo ai: *rai* 2 (RADIUM), *sai* 18 (ECCE HAC), fut. -aio > -ai, rovněž přít. čas. *retrai* 34 (-TRAGO), kdežto ve francouzštině všude toto ai se vyslovuje e.

Vývoj souhlásek.

Jako v celé západní Románii, neznělé souhlásky se v poloze mezisamohláskové sonorizovaly, ale proti francouzštině, kde vývoj pokračoval, zůstaly v podobě b, d, g:

-P- > -b-: *saber* 9 "věděti" (SAPERE, fr. *savoir*), perf. 1. os. sg. *saubi* 42 (SAPUI), lat. APUD - prov. *ab* 49 (fravec)

předložka "s"; - T - > -d-: *oblida* 3 (* OBLITAT, fr. *oublie*), *poder* 17 "pouvoir" (POTERE, strfr. *pooir*), *vedar* "zakázati" (VETARE), v *deveda* "zakazuje" 36, *perduda* 41 "ztracena" (part. min. na -UTA).

Též -D- mezisamohláskové se vyvíjelo, ale ne tak daleko jako ve francouzštině: zastavilo se na -z-, kdežto ve francouzštině zaniklo: ALAUDA - (a) *lauzeta* 1, fr. *alouette*; CADERE - *chazer* 3, *chazutz* 37, "tombé" (fr. *cheoir*, *cheu*); VIDERE - *vezer* 19 fr. *veoir*, *voir*).

Mezisamohlásková skupina -TR- a -DR- se vyvinula v -ir-, a tento vývoj je typický pro provensálštinu: (RE)CREDERE > *recreire* 53 "vzdáti se"; jiné příklady, které nejsou v našem textu: *paire* "père", *maire* "mère", *fraire* "frère", tedy také -TR- po sonorizování v -DR- mělo též vývoj.

Mezisamohláskové K před palatální samohláskou e a i nedospělo až k výsledku francouzskému -is-, nýbrž bez přechodného i nebo j zůstalo v podobě z: *plazer* 51 z PLACERE, fr. *plaisir*.

O souhlásce K před A v silné poloze, na počátku slova nebo po jiné souhlásce, jsme již mluvili při popisu výslovnosti: CANTARE - *cantar*, ale psáno *chantar* 58; rovněž *chazer* 3.

Jiný archaismus proti francouzštině je zachování implosivního s: *sospir* 22 "vzdech", fr. *soupir*.

Palatální l', psané lh, z lat. -LY- rovněž zůstalo, kdežto ve francouzštině v nové době se oslabilo v j: *miralh* 20, 21 (MIRACULUM) *solh* "mám zvyk" 27 (SOLEO), *eissilh* 56 "vyhnanství" (EXILIUM).

Implosivní L se vokalisovalo, ale jen před souhláskami homorgánními t, d, g: *tout* 13 "vzal(a)" part. min. (TOLTU), *mout* 20 "mnoho" (strfr. *molt* -*mout*), ale jiné L je uchováno: *bels* 24 "krásný" (BELLUS), *atretals* 32 (strfr. *autreteles*), *fols* 38 "blázen" (fr. *fou*).

Tři změny, typické pro provensálštinu, nemají obdobu ve francouzštině:

-PS- > -is: METIPSE > *mezeis* "sám, sama";
-CT- > -č psáno -it-: FACTU > *faih* 38, DIRECTU > *dreih* 50;
-MN- > -nn-, ale v našem textu -mn- je zachováno: FEMINA > *femna* 33, později *fenna*, DOMINA > *domna* 34, později *donna*.

Vývoj koncových souhlásek je podobný jako ve francouzštině, ale výjimečně jde dál a v některých případech, už od počátku doby literární, jsou tyto souhlásky oněmělé a ani se nepíší. Např.:

-T koncové po n: *fon* 24 "studna" (FONTEM), *son* 32 "jsou", *mon* 40 "výška" (MONTEM), *can* 45 "kolik" (QUANTUM);

-D lat. oněmělo rovněž po n: *can* 1, 15 "když" (QUANDO), *on* 44, 56 "kde, kam" (UNDE), *aon* 48, 3. os. sg. konj. slovesa *aondar* "pomoci" (ABUNDARE), *m'escon* 60, 3. os. sg. slovesa *escondre* "ukryti se" (ABSCONDERE).

Koncové -ET celé oněmělo, nejprve totiž zaniklo -T a potom teprve e, obráceně než ve francouzštině:

VOLET > *vol* 35, ale fr. *vuelit*, *veut*, POTET > *pot* 49, PLACET > *plai* (tvar analogický) 20, DESTRUGIT > *destrui* 30, a po oněmění této koncovky oněmělo než nosové n předcházející ve tvarech *ve* 5 (VENIT), *m'esdeve* 39, *rete* 55, v. níže; -B-, které se stalo koncovým, se vokalisuje v u: DEBET > *deu* 35 "má povinnost, musí".

Konečně typický zjev provensálský je oněmění koncového -n, ať původního nebo sekundárního:

ve > VĚNIT nebo VĚNIT 5, *re* < REM "nic" 15, *te* < TENET 29, *be* < BENE 32, 33, subst. 47, *no sai* 39 "nevím" (NON SAPIO), ale před samohláskou -n se zachovává: *ven a plazer* 51, *non o saubi* 42.

Po tomto jazykovém rozboru mohli bychom hned přistoupit k překladu. Ale pro porozumění textu bude lépe, budeme-li jej napřed parafrázovat a ptát se, co zhruba tím textem básník chtěl říci.

V první strofě (prov. *cobla*) básník vyjadřuje zármutek, který v něm vyvolává kontrast mezi jeho vnitřním smutkem a radostí přírody, personifikovanou letem skřivana. Skřivánkův vzlet vzhůru je symbolem radosti a tato radost je tak

veliká, že skřivánek zapomene na vše, i na mávání křídly, a nechá se tak spadnout z nejvyššího bodu svého vzletu. Tato vidina, která je pravdivá (stačí pozorovat na venkově, v polích, skřivánčí let), vyvolává u básníka vzpomínku na jeho neúspěch lásky a činí ho závistivým proti každému, kdo je šťastný.

Druhou a třetí sloku lze shrnout výrazem, který najdeme jinde u troubadourů: "*Miluji, aniž jsem milován*". A náš Bernart zpívá: *Myslil jsem, že vím, co je láska, a vím o ní tak málo. Ano, já se nemohu ubránit, abych nemiloval tu, od níž nikdy nedosáhnou žádné přízně. Od chvíle, kdy se básník zadíval do jejích očí, byl ztracen, jako byl ztracen Narcis, když se vzhlédl ve studni. Všechno mi vzala a potom se ode mne odvrátila.*

Čtvrtá sloka je výrazem vzpoury proti všem ženám. Žádná, křičí básník, mi nejde na pomoc u té, která mě ničí, všechny jsou stejné, a já už žádné nebudu důvěřovat.

Ve dvou následujících slokách (V a VI) básník odpovídá na dvě otázky. Za prvé: jaká je vlastně ta paní, kterou tak miluje? A odpovídá: "Je jako všechny ženy: nechce, co má chtít, a činí, co je zakázáno." A za druhé: proč vlastně u ní upadl v nemilost? A básníková odpověď vysvětluje, proč hned na začátku mluvil o letu skřivánkově: *Já mřil příliš vysoko, na dámu vysoko postavenou; hleděl jsem se příliš vysoko vyzdvihnout, jako ten skřivan. A tak jsem nedosáhl u mé paní žádné přízně. A kde hledat tu přízeň, ne-li u ní? Nezdá se bezcitná, a přece mě nechává zemřít.*

V sedmé sloce se zřiká vší lásky. "*Prosby, připomenutí mých práv*", vše je márné. *Mé paní se ani nelíbí, že ji miluji, a tak jí to už nikdy neřeknu.*" Odvracím se od ní, zřikám se všeho. Zabíla mě a já jí odpovídám jako mrtvý. Odcházím, poněvadž mě nezdržuje; odcházím do vyhnanství, nevím kam.

A v *envoi* "poslání" (prov. *tornada*), ve kterém se vždy opakují s různými variantami poslední verše poslední sloky: *Zříkám se zpěvu a vzdávám se, ukrývám se přede vší radostí a láskou.*

Ernest Hoepffner, znamenitý znalec provensálské literatury a jeden z mých předchůdců na stolici románské filologie ve Štrasburku, ve své krásné knížce o troubadourech na konci

kapitoly o našem básníkovi a o této jeho písni se ptá: "*Byl upřímný? Je dovoleno o tom pochybovat. Jediné slovo, jediné gesto by bylo stačilo, aby se básník radostně vrátil pode jeho lásky, a lze uhádnout, jak úzkostlivě čekal na to slovo nebo gesto.*"

A teď vezměme znovu text a pokusme se jej přeložit do češtiny. Je jakoby sevřen dvěma *joi*, ve verši 2. a 60. V 60. verši *joi* je spojeno s *amor*: dvě slova klíčová (*mots-clés*) troubadourské poezie. A mezi těmi dvěma extrémny, vrcholy písne, čteme: *cor*⁴, *jauzion* 6, znovu *cor* 8, spolu s *dezirer*, a potom *amor* 10, *amar* 11, *cor* opět ve verších 13 a 16, zde zase splu s *dezirer*; srdce je *volon* 16 "žízňivé"; potom pozornost je obrácena k očím, *olhs* 19, opěvované paní, ale též ke zradě všech *domnas* 25; básník kvílí nad svou *mala merce* 37; *merces es perduda* 41, a on je *chaitiu deziron* 46; ve verši 49 *midons*, tvar mužský MEUS DOMINUS, pro označení milované dámy, jak i jinde u našeho básníka i u některých jiných; a pak znovu *merces* 50 a připomínka *eu l'am*; po verši 53, který je veršem odloučení, dvakrát *mort*: *mort m'a e per mort li respon* 54; znovu *chaitius* 56 a 58, a nakonec, jak už jsme řekli, vrcholné spojení *joi* a *amor*, před nimiž básník *s'escon* "se ukrývá". To vše je typický troubadourský slovník písni melancholických.

Can vei la lauzeta mover

de joi sas alas contra.l rai...

Když vidím skřivánka třepetat / radostí svá křídla proti [slunečnímu] paprsku, / [skřivánka], který se [potom] zapomene a nechá se spustit dolů

- 4 pro sladkost, která mu vchází do srdce,
ah! tak velká závist na mě padne (doslova: mi přijde)
proti komukoliv, koho vidím (konj. *veya*) radostného,
[že] se divím, že okamžitě (*desse* < DE EX INDE)
8 mé srdce touhou [lásky] nepukne (doslova: se nerozplyne).

II.

"Ach! běda! já myslil [*cuidava*], že vím tolik

o lásce, a tak málo o ní vím,

neb nemohu (*posc* < POSSUM + C sloves *dic*, *conosc*) se

- 12 ubránit, abych nemiloval tu, od níž nikdy nedosáhnou žádné přízně (*pro non aurai*).

Vzala mi mé srdce, a vzala mi mne samého,
a sebe samou (*e se mezeis*) a celý svět;
a když se mi uloupila, nenechala mi nic
16 leda (*ne...mas* výraz limousinský) mou touhu [po ní]
a srdce žíznivé.

III.

Nikdy jsem neměl [žádnou] moc nad sebou,
ani jsem si sám nepatřil (doslova: nebyl svým) od chvíle,
kdy mě nechala do svých očí se podívat,
20 do zrcadla (na -ACULU, kdežto fr. - ATORIU, které se mi
mnoho líbí.
Zrcadlo, od chvíle (*pus*, fr. *depuis que*), kdy jsem se v tobě
zhlédl,
mé vzdechy z hloubky (*preon* "hluboký, hloubka, lat.
PROFUNDUS) mě usmrtily,
neboť byl jsem ztracen (doslova: ztratil jsem se), jako se
24 ztratil krásný Narcis ve studni.

IV.

Nade všemi ženami zoufám,
nikdy víc jim nebudu důvěřovat;
tak jako mám zvyk je velebit,
28 stejně je (napříště) opustím (pokořím? *descaptener* doklad
jedinečný).

Jelikož vidím, že žádná mi nepomáhá (doslova *pro no*
m'ent te = "není mi užitečná")
u oné, která mě ničí a v hanbu uvádí,
o všech pochybuji (*doptar* "pochybovat, obávat se") a nevěřím
žádné,

32 neboť vím dobře, že všechny jsou stejné (*se son* zvrtné).

V.

V tom se dobře jeví ženou (*se far parer* "ukázat se")
má paní - což jí vyčítám -,
neboť nechce, co se má chtít,
36 a dělá, co se jí zakazuje.
Upadl jsem v nemilost
a choval jsem se jako blázen na mostě (fr. přísloví *faire*
comme le fou sur le pont, tj. ne-
sestoupit s koně při přecházení
lávky);

a nevím, proč se mi to stalo (sloveso *esdevenir* "přijít,
stát se"),
40 leda proto, že jsem příliš vysoko vystoupil.
VI.

Soucit je vskutku ztracen
- a já to nikdy nezvěděl -,
neboť ta, která nejvíce by ho měla mít (*degra*, obvykle
deuria, kond. *DEBUERAT*),
44 nemá ho ani trochu, a kde (on, lat. UNDE, též "kam" 56,58
jej hledat?
Ah! jak těžce pochopí, kdo jí vidí,
48 že by mohla nechat zemřít (v. 48: *lais* konj. 3. os., *se mori*
zvrtné sloveso "zemřít")
bez pomoci (v. 48: *que no l' aon* konj. 3. os. sg "aniž mu
pomůže)

46 toho ubohého žíznivce,
47 který bez ní nikdy nebude mít [žádné] blaho.

VII.

Jelikož u mé paní nemůže mi nic sloužit,
ani prosby, ani soucit, ani právo, které mám,
a protože jí není (doslova: nepřijde) k libosti,
52 že jí miluji, už nikdy jí to neřeknu.
Tak odcházím od ní a vzdávám se.
Zabila mne (*morir* přechodné) a jako mrtvý jí odpovídám,
a odcházím, ježto mě nezadržuje,
56 nešťastný, do vyhnanství, nevím kam.

Poslání.

Tristane (přezdívká [senhal] některého zpěváka básníko-
vých písní, několikrát jím užitá)
nic (t.j. žádnou píseň, žádnou báseň) nebudete mít ode mne,
neboť já odcházím, nešťastný, nevím kam.
Zříkám se zpěvu a vzdávám se,
60 a před radostí a láskou se ukrývám (*m'escon*).

De chantar me gic e.m. recre,
et de JOI e d'AMOR m'escon.

Mou dnešní přednáškou jsem chtěl upozornit na krásu a kulturní důležitost staroprovensálské literatury. Je přístupná ve výborných edicích, jakož i - a to je pohodlnější - v rozsáhlých a překrásných antologiích, z nichž nejlepší a nejbohatší je od *Martina de Riquer*, vydaná v Barceloně (*Los trovadores, Historia literaria y textos*, 3 svazky, 1975). Uvidíte, jak je to snadné, pomocí latiny na jedné straně a francouzštiny na druhé, porozumět těm textům. V Riquerově antologii jsou všechny přeloženy do španělštiny; máme k dispozici i antologie francouzské, s francouzskými překlady, např. *Becovu* (1970), *Nelliho a Lavauda* (1960), nebo *Jeanroyovu* přepracovanou Boelckem (1974), ale tyto antologie jsou méně hodnotné.

Dejte se tedy do té staré provensálštiny, uvidíte, jak se vám bude líbit. Kdybych byl o dvacet let mladší, požádal bych vašeho děkana, aby mi dovolil zůstat s vámi jeden nebo dva semestry a dát vám hlouběji poznat ten lahodný a zvučný jazyk a seznámit vás podrobněji s těmi překrásnými texty, které jsem kdysi ve Štrasburku tak rád vykládal.

Stručná bibliografie

Historické mluvnice:

- ANGLADE, (Joseph), *Grammaire de l'ancien provençal ou ancienne langue d'oc*, Paris, 1921.
- CRESCINI (Vincenzo), *Manuale per l'avviamento agli studi provenzali*, Milan, 3. vyd. 1926.
- APPEL (Carl), *Provenzalische Lautlehre*, Leipzig, 1918.
- APPEL (Carl), *Abriss der Formanlehre*, in *Provenzalische Chrestomathie*, Leipzig, 6. vyd. 1930.
- BEC (Pierre), *Manuel pratique de philologie romane*, I. díl, Paříž 1970, str. 395-458.
- FERNÁNDEZ GONZÁLEZ (José Ramón), *Gramática histórica provenzal*, Oviedo, 1985.

Slovníky:

- RAYNOUARD (Francois), *Lexique roman ou Dictionnaire de la langue des troubadours...*, 6 svazků, Paříž, 1838-1845; otisk Carl Winter, Heidelberg, 1927-1929.
- LEVY (Emil), *Provenzalisches Supplement-Wörterbuch*, 8 svazků, Leipzig, 1894-1924; otisk Holdesheim, 1973.
- WARTBURG (Walter von), *Französisches Etymologisches Wörterbuch*, 25 svazků, 1922-1992.
- Nyní vychází: BALDINGER (Kurt), *Dictionnaire onomasiologique de l'ancien occitan*, Tübingen, Niemeyer, 1975 sqq.

Vydání Bernarta z Ventadorn:

- APPEL (Carl), *Bernart von Ventadorn: seine Lieder mit Einleitung und Glossar*, Halle, 1915.
- LAZAR (Moshé), *Bernard de Ventadour, Chansons d'amour*, Paříž, 1966.

Antologie:

- APPEL (Carl), *Provenzalische Chrestomathie...*, 6. vyd. 1930.
- LOMMATZSCH (Erhard), *Leben und Lieder der provenzalischen Troubadours*, 2 svazky, Mnichov, 1957, 2. vyd. 1972.
- JEANROY (Alfred), *Anthologie des troubadours*, édition refondue par J. Boelcke, Paříž, 1974.
- NELLI (René) a LAVAUD (René), *Les troubadours*, 2 svazky, Paříž, 1960 a 1966.
- BEC (Pierre), *Nouvelle anthologie de la lyrique occitane du moyen age*, Avignon, 1970.
- RIQUER (Martín de), *Los trovadores. Historia literaria y textos*, 3 svazky, Barcelona, 1975.

Jazykový atlas:

- GILLIÉRON (Jules) a EDMONT (Edmond), *Atlas linguistique de la France*, Paříž, 1902-1910.

VZPOMÍNKA NA PROFESORA PhDr. G. STRAKU

ZE ŠTRASBURSKÉ UNIVERZITY

Zdeňka Stavínková

Na jaře 1993 navštívil profesor Georges Straka Karlovu univerzitu v Praze i Masarykovu univerzitu v Brně. Na obou se mu dotalo srdečného přijetí. Přesto, že od r. 1946, kdy dostal francouzské státní občanství, udržoval až do konce života kontakt s českými kolegy. Jiří Straka se narodil 22. října 1910 v Táboře. Jeho otec, vynikající filolog, vštěpoval svému synu vědecký přístup ke studiu filologie a Jiří Straka po studiu na gymnáziu ukončil své studium na Karlově univerzitě v r. 1934 doktorátem. Pro dizertační práci zvolil téma *Contribution à l'amuïlissement de consonnes finales en ancien français*.

Již od r. 1933 byl asistentem na Fonetickém ústavě KU. Za svého studijního pobytu v Paříži upoutal svou erudicí pozornost odborníků a navázal četná přátelství. Po návratu do Prahy učil na českém i na francouzském gymnáziu. Když ho v r. 1939 zastihlo ve Francii vyhlášení války, přijal místo vedoucího sekce na Ministerstvu informací československé exilové vlády. Ale již v r. 1940 byl ustanoven lektorem češtiny na štrasburské univerzitě, která však byla tehdy přemístěna do Clermont-Ferrand. V dalším roce byl Straka pověřen přednáškami z fonetiky. V prvních válečných letech publikoval četné články z oblasti románské i obecné fonetiky. Např. v r. 1941 vyšel jeho článek *Sur la définition du phonème*, v r. 1942 článek *Notes de phonétique générale et expérimentale*. Současně se však zabýval dialektologií.

Ale 25. listopadu 1943 byl zatčen gestapem a deportován do koncentračního tábora v Buchenwaldu. Svou neobyčejnou statečností zachránil před smrtí mnoho francouzských vězňů. Osvobozen byl spolu s ostatními teprve 11. dubna 1945. V r. 1946 byl vyznamenán medailí Francouzského odboje a v r. 1948 Válečným křížem s Palmovou ratolestí. V r. 1949 byl jmenován rytířem řádu Čestné legie a v r. 1977 důstojníkem řádu Čestné legie.

Po návratu z koncentračního tábora v r. 1945 začal znovu přednášet na štrasburské univerzitě. Založil tam Ústav fonetiky, který řídil až do r. 1966. V r. 1946 byl pozván

jako mimořádný profesor na Masarykovu univerzitu, aby tam přednášel. Události v únoru 1948 ho však přiměly vrátit se do Štrasburku. V r. 1959 byl jmenován profesorem obecné i experimentální fonetiky. Od r. 1966 se však mezi jeho publikacemi objevovala i témata z románské filologie a z lingvistického zeměpisu a Straka byl jmenován také profesorem románské filologie.

Od r. 1960 řídil *Centre de Philologie et de Littératures romanes* a přivedl toto středisko na vysokou úroveň. Mladí badatelé, kteří zde byli školeni, měli možnost publikovat své práce v časopisech, které středisko vydávalo. Především to byl časopis *Bulletin de jeunes romanistes*. Ve středisku organizoval stáže pro asistenty a posluchače zahraničních univerzit. Od r. 1948-1966 řídil kurzy, pořádané pro cizince a Letní kurzy řídil od r. 1950-1981. Ani po odchodu do důchodu v r. 1979 se profesor Straka nepřestával starat o vydávání odborných časopisů. Byl to například časopis *Travaux de Linguistique et de Littérature* a časopis *Revue de linguistique romane*. Řídil je od r. 1980-1992.

Profesor Straka byl členem různých zahraničních vědeckých společností a v r. 1971 mu byl udělen čestný doktorát na univerzitě Laval v Québecu. Z jeho knižních publikací připomeňme aspoň *Album phonétique* (Québec, Les Presses de l'Université Laval, 1965). Publikaci je možné považovat za významnou příručku pro obecnou fonetiku. Velice obsáhlé je jeho dílo *Les sons et les mots. Choix d'études de phonétique et de Linguistique* Paris, 1979, 620 s.

Každoročně publikoval profesor Straka četné články i recenze a podílel se i na kolektivních pracích. Připomeňme například jeho *Remarques sur les voyelles nasales, leur origine et leur évolution en français* (Revue de Linguistique romane, 1955, s. 245-274). Rozsáhlá je studie z r. 1963: *La division des sons du langage en voyelles et consonnes peut-elle être justifiée?* (Travaux de Linguistique et de Littérature, s. 17-99). Z r. 1981 je jeho významná studie *Sur la formation de la prononciation française d'aujourd'hui*. (Travaux de Linguistique et de Littérature, s. 161-248).

I v době, kdy žil trvale ve Francii, najdeme mezi jeho publikacemi články, které svědčí o jeho sepětí s rodnou ze-

mí. Například v časopise *Československý boj*, který vycházel v letech 1939-1940 v Paříži, najdeme v r. 1940 článek *Akademik vzpomíná na Masaryka*. V témže roce v tomto časopise vyšel Strakův článek *Oslava T. G. Masaryka v pařížské synagoze*. V *Revue d'Etudes slaves* v r. 1946 uveřejnil článek *L'argot tchèque au Camp de Buchenwald* apod. Ještě v r. 1993 článkem *Deux linguistes tchèques méconnus: Karel Skála a Josef Straka* (v souboru *Florilegium historiographiae linguisticae*, Lovaň 1993). Tímto článkem chtěl uctít také památku svého otce.

Přes mnohé pocty, kterých se mu dostalo ve Francii, nikdy nezapomínal na svou rodnou vlast. Proto také po listopadu 1989 začal obnovovat styky s našimi fonetiky a romanisty a po krátkém soukromém pobytu v Praze přijal oficiální pozvání k přednáškám v Praze a v Brně, i k návštěvě rodného Tábora. Při první oficiální návštěvě Prahy v listopadu 1992 byla profesoru Strakovi udělena stříbrná pamětní medaile Univerzity Karlovy a jeho proslov při tomto slavnostním obřadu byl vydán spolu s jeho dalšími přednáškami ve zvláštní sborníku filozofické fakulty UK. Kromě přednášek pro Kruh moderních filologů, Jazykovědné sdružení a romanistiku na FF UK absolvoval prof. Straka řadu seminářů a setkání se studenty Fonetického ústavu, kde sám kdysi studoval a přednášel.

V dubnu 1993, téměř po 45 letech, profesor Straka navštívil Masarykovu univerzitu v Brně a na filozofické fakultě přednesl přednášku *Jazyky a nářečí ve Francii*. Rektor Masarykovy univerzity mu předal Zlatou medaili jako poděkování za zásluhy o tuto vysokou školu. Po odjezdu z Brna se profesor Straka zastavil také v rodném Táboře. Odtud odjel na Karlovu univerzitu v Praze, kde promluvil na téma *Úvod do staré provesálštiny*. Kruh moderních filologů v Praze ho jmenoval svým čestným členem. Profesor Straka se loučil s Českou republikou v naději, že sem znovu přijede. Ale 23. prosince 1993 podlehl těžké nemoci; nám však zanechal vzpomínku na významného vědce a ušlechtilého člověka.

Dodejme, že velikou zásluhu na několika posledních návštěvách prof. Straky v rodné vlasti měl jeho bývalý žák a spolupracovník, prof. Gilles Roques, působící dnes na Institut National de la Langue Française v Nancy.

DEFINIČNÍ A METAFORICKÁ OTEVŘENOST A EXTENZE*

Rostislav Kocourek (Dalhousie University)

1 Úvodem

Půjde mi o to nově spojit dva různorodé, ale spřízněné jevy - definici a volnou metaforu -, jež se mocně účastní fungování jazyka a jež považují za dva významné jazykové prostředky v textech i v systému.

Tento příspěvek je podstatně zkráceným, ale mnohde i rozšířeným českým zpracováním studie "*Ouverture définitive et métaphorique*", uveřejněné v jazykovědném časopise ALFA (1992, roč. 5 : 17-39), dostupném v Národní knihovně.

V Jazykovědném sdružení jsem minulý týden mluvil o lexicizovaných (pevných, uzuálních) metaforách, zejména terminologických (srv. "*Metafora v anglické jazykovědné terminologii*", *Jazykovědné aktuality*, v tisku). Pokud bude v dnešním pojednání (31. 5. 93) řeč o metafoře, půjde o metaforu volnou, aktuální, zejména básnickou. Oba náměty jsou jazykovědné, ale dnešní přednáška bude dokládat jazykové jevy řadou příkladů literárních, což snad nebude proti myšlence filologickému publiku KMF.

2 Vědeckost definice, básnickost metafory?

Definice, nástroj rozumu, a volná metafora, dcera obrazivosti. Dva odvěké termíny lidského myšlení, jejichž období obliby a váženosti se střídají s dobou skeptické kritiky.

Louis Hjelmslev chápal definici jako ústřední pojem své lingvistické teorie: "Lingvistická teorie, jejímž hlavním úkolem je učinit specifické premisy lingvistiky explicitními co možno nejdále nazpět, konstruuje za tím účelem systém definic (...). Její pojmy musí proto být definovány, definice musí spočívat na definovaných pojmech" (1969:20, zde i všude dále uvádím svůj překlad příkladů i citátů do češtiny: pokud neuvádím originál, je většinou dostupný ve výše zmíněném článku v periodiku ALFA).

* Předneseno v KMF 31.5.93

Lingvisté, kteří nacházejí inspiraci u Gustava Guillaumea, dávají přednost evokativní síle schémat. Sto prvních stran díla Bernarda Pottiera *Teorie a analýza v lingvistice* (1987) obsahuje přes sto čtyřicet obrázků a schémat různého druhu, což potvrzuje nebo alespoň doprovází omezené používání definic. Jacqueline Picochová tvrdí, hovoříc o určitém konkrétním případě polysémie, že "je zjevné, že schémata jsou definicím nadřazena" (1986:13). Někdejší generativisté rádi obcházel klasickou definici výčtem syntagmatických pravidel.

Ještě René Wellek a Austin Warren (1968:186), citující Maxe Eastmana z roku 1931, konstatují, že "dva hlavní principy poezie (...) jsou metrická výstavba (*metre*) a metafora". Dnes Eugne Guillevic kritizuje metaforizaci, dává přednost srovnávání, příměru, a Yves Bonnefoy podrobuje kritice metaforu (vlastně surrealistické obrazy) a přiklání se k metonymii (Daniel Leuwers 1990: 22-24).

Leč i guillaumovská a generativní teorie používaly definic, a poezie Guillevicova a Bonnefoyova není prosta metafor. Pro Guillevica, pocházejícího z megalitického Carnacu, kde kameny mluví, je poezie "socháním mlčení" (1980:186) a u Yvese Bonnefoy (ty, já) jsme "prstencem jasného ohně, jež vítr rozptýlí" (1975: 69).

Dochází také k jakémusi křížení zdrojů mezi texty odbornými a básnickými. Na jedné straně lingvisté, spíše racionalizující, nacházejí v klíčových zvratech své teorie inspiraci v metaforách či spíše v kognitivních analogiích, např. *příbuznost* jazyků, jazyk jako *organismus* nebo *instituce*, pojem jazykový *zákon* ap. (srv. Claudine Normand 1970: 70-119); rovněž Saussurov *systém* a analogie *hry v šachy*, Jakobsonovy *shifters*. Martinetova dvojí *artikulace a hloubková* struktura chomskyanů.

S takovými metaforami je příbuzný případ intersémiotické analogie schémat: např. elipsy Saussurovy, Tesnierovo *stemma* ("koruna"), trojúhelníky Ogdena & Richardse i Ste-

phena Ullmanna, Greimasovo schéma sémiotického čtverce, nebo trapezoid Hegerův (srv. Klaus Heger 1987)¹.

Na druhé straně básníci vytvářejí metapoetické definice metaforické. Pro Saint-John Perse jsou ptáci, jako slova, "jádem síly i dění, ohniskem blesků a znamení (émissons), nesoucí do dálky počin a předtuchu (initiative, prémonition)" (1972:417, "Oiseaux"). Pro René Chara jsou slova "živými prameny podobnými delfinům, kteří si vyměňují znaky a zřejmě si rozumějí" (1983: 828, "Sous ma casquette amarante", 1980). Pro Clauda Simona jsou slova (v textu) jako "římské svíce, jež vrhají proudy světla všemi směry", jsou "křížovatkami, na nichž se protíná několik cest" (1970: /10/, "Orion aveugle"). V lexikografii již existovaly i tzv. definice metaforické, oživující suchý diskurs lexikografický; Quemada uvádí např. "ZEMĚ: špitál šilenců vesmíru" (1968: 412).

Jestliže soudobá poezie vykazuje jisté úsilí definiční a ochablý zájem o metaforu, současná věda jeví oslabenou víru v definici (srv. Slodzianová 1994/95) a určitou angažovanost metaforickou, zvláště pak věda, jež se zajímá "o různé přechodné formy a potenciality, o pružné, otevřené systémy, o měkké, rozptýlené struktury, o mlhavé množiny a neostře relace" (Hoffmannová 1991:147, o referátu J. Vaňka).

Široká distribuce termínů definice a metafora, a jejich bohatá historie i typologie, jsou nicméně pozoruhodné. Že by nebyla možná poezie bez volné, živé metafory a věda bez definice? Ale ano, leč zřeknout se těchto mocných jazykových prostředků je akrobatickým intelektuálním kouskem, jenž sice ukazuje možnost omezenějšího uplatnění těchto prostředků, ale nijak vážně jejich důležitost v pochybnost neuvádí.

¹ Při revizi tohoto textu došla mi smutná zpráva o náhlém úmrtí (8. prosince) významného jazykovědce naší doby, heidelberského ordinaria Klause Hegera (1927-1993). Vzpomeňme jeho velké osobnosti odborné i lidské.

3 Příbuznost mezi definicí a volnou metaforou

Definice a metafora jsou dva protichůdné pojmy: definice je zřejmá (patentní), explicitní, kdežto metafora je latentní, implicitní i v případě, že v textu uvádí vedle metaforického i výraz literální. Definice chce být jednoznačnou, univalentní, metafora je mnohoznačná, plurivalentní. Na citátech básníků jsme viděli, že i metafora může být generická, pojmová, ale na rozdíl od definice se může týkat jen jediného užití, jediného okurence daného výrazu v textu. Metafora může popisovat, charakterizovat, tlumočit pojetí určitého jedinečného referentu v jednom daném okamžiku. To si definice za úkol neklade.

Jsou to dva pojmy protichůdné, které však sdílejí některé důležité rysy. Je mezi nimi skutečná příbuznost, byť na první pohled nepravděpodobná. Tyto dva pojmy jsou těsně spjaty na lexikální rovině, týkají se významu lexikálních jednotek. Jsou to tedy v podstatě jevy lexikálně sémantické, na čemž nic nemění jejich silná integrace a poplatnost syntaktická a textová.

Jak definice tak i metafora jsou v době svého vzniku individuální a subjektivní, a jako takové mohou být předmětem hodnocení, rovněž individuálního a subjektivního; existují dobré a špatné definice i dobré a špatné metafory.

Jak jádrová tak i kanonická syntaktická forma definice i metafory jsou si velmi blízké:

SLOVA : mimimální znaky permutabilní (*Hjelmslev 167, č. 61*),

SLOVA : křížovky mnoha cest (Claude Simon).

Příbuznost zasahuje tedy rovinu syntaktickou, kde je vedle tvarů jádrových možno pozorovat i pozoruhodnou rozmanitost forem, jež v textech nacházíme a jež možno na jádrovou a kanonickou formu převést.

Nejprve několik příkladů definic, kde D je definiendem a abc je definientem. Díky syntaktické tvořivosti je množství variant bezbřehé: D est abc; D designe abc; le terme D désigne abc; D peut être défini comme abc; abc constitue D; on définit D comme abc; on donne le nom de D à abc; on donne à D le sens de abc, a mnohé jiné.

Podobně nevyčísitelné, mnohem větší než se má za to, je množství variant metaforických. Napřed několik variant

Hugových, zjednodušených, z *Dělníků moře*: sen je akváriem noci / sen, to akvárium noci / mořská hlubina, jaký to umělec / popřete (existenci) upíra, zjeví se chobotnice / atp. Ještě několik zjednodušených variant Shakespearových: krutý biřic, Smrt / tento svět...toť nevypletá zahrada/ Čím je člověk?... pouhým zvířetem / Je-li hudba potravou lásky.../ atp.

Mnohých metaforických syntaktických konfigurací lze použít i pro definici (přístavek, připojená výkladová věta, otázka-replika, podmínková věta, aj.).

Mezi definicí a metaforou existuje i hlubší příbuznost, jež je důsledkem jejich sémantické a konceptuální (tj. sémické) podstaty. U definice je přijetí její sémické povahy poměrně bez problémů. Definiens je slovním vyjádřením pojmu tj. sémému) označovaného definiendem. *Greimas a Courtés* konstatují, že "definice sémému spočívá v jeho rozložení na sémy a ve zjištění jejich vzájemných vztahů" (1979:86, 2).

A jak je tomu u metafory? Volná metafora je užitím lexému s významem latentním, vzniklým často spontánně a bez konceptuálního záměru. Když však chceme volnou metaforu uchopit sémanticky, nezbyvá než se uchýlit k prvkům sémického rozboru.

Všimněme si metaforické konstrukce veršů *Philippa Jaccotteta* (1977):

a naše lebka /je/ džbánem z kostí
brzy k zahození.

Jak jinak než jakousi sémickou analýzou stanovit, že literální termín *L lebka* (znamenající synekdochicky hlavu nebo fyzickou schránku lidské bytosti) má s metaforickým výrazem *M džbán /z kostí/ brzy k zahození/* společné sémy "křehkosti", 'pomíjejícínosti', 'blízkého konce', 'pochybné hodnoty', 'kulatosti', a ve franštině potenciálně i 'hlouposti' (*quelle cruche!*), nebo i 'ztracené nevinosti' podle Greuzova obrazu *Rozbitý džbán*.

Podobně v metafoře:

But my kisses bring again, bring again,

Seals of love, but seal'd in vain, seal'd in vain,

jsou *polibky* literálním výrazem *L* a *pečeti* lásky jsou metaforickým výrazem *M*. Sémická analýza nám pomůže určit společné sémy *T* (tertium). Polibky nejsou v úvodní písni čtvrtého

dějství *Vety za vetu* viděny jako prosté projevy lásky, nýbrž jako její pečť, její 'stvrzení', jako 'závazek', vlastně 'slib manželství', který proradný Angelo své snoubence Mari-
aně dal, ale porušil, zlomil.

Když český básník vidí zpěv naděje jako *poprchávání sý-
korek* v zimním lese, chápeme, že společným základem jsou sé-
my: 'občasnost', 'tichost (slabá intenzita)', 'letmost',
'křehkost', 'životnost' ap.

Skrytá konceptuálnost je mi tedy rysem metafory, jenž
umožňuje její sémantickou analýzu. Tato v podstatě racionál-
ní vlastnost snad vysvětluje negativní postoj proudů, které
se staví proti konceptuálnímu myšlení a ani k metafoře nema-
jí kladný vztah. *Václav Černý* kdysi hovořil o "nenávisném
nepříteli všeho analytického", o "barbarství tyranie slova
zbaveného smyslu" (1992 /1935/:392).

Povšimněme si postoje citovaného v předmluvě k *Diction-
naire des symboles* *Jean* *Chevaliera* a *Alaina Gheerbranta*
(edd. 1982: XXIX-XXX): "Rozebírat symbol intelektuálně, to
je loupat cibuli s úmyslem cibuli najít." To je duchaplná
metapoetická metafora *Pierra Emmanuela*. Praví, není-liž
pravda, že intelektuálně analyzovat (loupat) symbol (cibuli)
nevede k uchopení a pochopení symbolu (nalezení cibule), ale
k zničení symbolu tímto /absurdním/ počinem (loupání cibu-
le).

Nedbajíce perspektivy antikonceptuální, můžeme se vždy
snažit lépe poznat metaforu tím, že budeme zblízka pozorovat
její sémické ustavení. Prošedši takovou analýzou, ztrácí me-
tafora in vitro trochu ze své bezprostřednosti. Rozborem se
nám však její sémantický základ objasňuje. Proti metafoře
cibule možno vždy postavit metaforu ústřice nebo i perlodod-
ky.

4 Charakteristika definice

Nejprve povšechná charakteristika definice v přirozených ja-
zycích (Kocourek 1989 a 1993). Jádrová definice je juxta-
pozici definienda (definovaného výrazu) a definientu (výrazu
definujícího). Je transformovatelná v řadu věd (i souvětí
a skupin vět), jež spojují definiendum a definiens a jejichž
kanonická forma je "sponová věta, jež vyjadřuje význam nomi-

nální lexikální jednotky v podmětu (D) pomocí doplňkové vol-
né nominální fráze (abc)" (:32), tj. "D je abc".

V tomto pojetí je definice jevem sémanticko-lexikálním,
jenž má formu větnou a výskyt textový a jenž je normálně po-
važován za charakteristický pro prózu nefigurativní, věcnou,
racionální, odbornou a vědeckou.

Podmět a doplněk kanonické definiční věty představují
potazmo definiendum (signans, signifikant, forma) a defini-
ens (signatum, signifikát, pojem). Jsou druhem explicitní
formulace významového vztahu, jenž je podstatou jazykového
znaku, tj. lexikální jednotky, která je definována, a o je-
jímž významu je řeč. Definice je tedy explicitním vyjádřením
lexikálního významu. Je výrazem metajazykovým, v němž vlevo
je signans, ad hoc prosté významu, a vpravo signatum, pojí-
mané jako příslušný význam a ne jako skupina slovních eti-
ket.

Mezi definiendem a definiendem existují zajímavé vzta-
hy. Předně asymetrie (přijmeme-li mé vymezení definice: na-
pravo je výraz složitější, ne pouhé synonymum). Je-li defi-
niendum slovem - lexémem nebo lexikalizovaným syntagmatem,
je definiens syntagmatem volným, rozvitějším (rozvitým např.
participiální vazbou nebo vztažnou větou). Za druhé je tu
recipročnost, která spojuje definovaný a definující výraz
a jež dovoluje vidět definici buď jako proces onomaziologic-
ký, jdoucí od definujícího k definovanému, od pojmu k pojme-
nování, či naopak jako proces sémaziologický, jdoucí od de-
finovaného k definujícímu, od pojmenování k pojmu. V prvním
případě jde o nominaci, o pojmenovávání (*abc* » D): dáváme
jméno pojmu vyjádřenému definující výrazem, ve druhém pří-
padě jde o konceptualizaci (D » *abc*): vyjadřujeme slovně,
volným syntagmatem, význam lexikální jednotky (tj. její sé-
mem, koncept).

Navíc je tu lexikální, terminologická systémovost defi-
nice. Tím, že přiřazujeme lexikální jednotku definovanou
a volné definující syntagma, činíme explicitním vztah jedné
lexikální jednotky (té v definovaném výrazu) s jinými, to je
s těmi, jež tvoří definující syntagma. Definice jsou tedy
nástrojem explicitace sémantického lexikálního systému a de-
finice nové mohou být jeho rozšířením. Tato slova, která

skládají definiens, mohou se považovat za vyjádření sémů, jež význam definienda skládají.

5. Definiční otevřenost: nominace a konceptualizace

Předně je tu tedy nominační, pojmenovovací funkce definice. Pro daný pojem vyjádřený definujícím syntagmatem se najde, navrhne, uvede signifikant, etiketa, pojmenování, výraz definovaný. Tento nominační postup užívá nejrůznějších prostředků neologické motivační a slovotvoroné kreativity k vytvoření výrazu nalevo v definiční rovnici (srv. Kocourek 1991:105-183).

Chceme-li pojmenovat pojem, máme celou řadu možností, z nichž jich může být realizováno několik, čímž vznikne synonymická řada pro jeden daný pojem. Dochází tedy k násobené nominaci, nazývané též polyonymií, polylexií (což je onomaziologická stránka synonymie).

Tyto řady nejsou uzavřené, jsou otevřené, neboť v kterémkoli okamžiku se může v textech objevit nové pojmenování (a ostatně i nový definující výraz) následkem nového objevu, nového přístupu, následkem touhy po změně či originalitě, i z důvodů didaktických, reklamních nebo propagačních.

Skutečný počet takových synonym může být vysoký (srv. Kocourek 1991:136-137), ale ne nutně. Realizované motivace se často omezují na několik řešení. Tak pro chobotnici, definovanou v SSJČ jako "mořský měkkýš s osmi chapadly kolem úst", se ve franštině realizují dvě motivace. První je 'mnoho noh', v pojmenováních *polype*, *poulpe*, *pieuvre*, druhá je 'osm noh', původní motivace řecká (*oktopus*) i latinská (*octipes*), používaná v angličtině (*octopus*) a v ruštině (*os'minog*); ve franštině je *octopode* (s širším významem). V přímořských krajích se vyskytne navíc mnoho synonym a parasynonym dialektových. Našel jsem například tento výčet: *chtrou*, *satron*, *satrouille*, *minard*, *minan*, *baligand*, *minna*, *morgaz*.

Otevřenost definiční rovnice nalevo alternuje s její otevřeností napravo, jež je složitější a hůře se uchopuje. Pro daný výraz definovaný je velké množství možných výrazů definujících. Předně je samozřejmě možné vyjádřit tentýž pojem různými synonymními výrazy definujícími, jež mohou být

syntaktickou či lexikální variantou, nebo kontextovou fokalizací daného pojmu (V. Kocourek 1993). Jestliže *Jean Dubois a kolektiv* (et al. 1973:32-33) definují termín *moném* jako "elementární významovou jednotku", je to definující výraz zhruba synonymní s výrazem, jehož se používá ve slovníku *Mouninově* (ed. 1974:218): "minimální jednotka první artikulace obdařená formou (svým signifikantem) a významem (svým signifikátem)", a také s definientem u *Greimase a Courtése* (1979: 244): "minimální lingvistický znak". Když však *André Martinet* (1985:30) definuje *moném* jako "významový efekt odpovídající formálnímu rozdílu", vidíme, že etiketa *moném* byla nově konceptualizována, redefinována. Vznikla nebo se rozšířila polysémie signifikantu *moném*.

Násobená definice je běžným jevem učeného diskursu, jevem, který provází důležitou část jeho výkladů, jeho argumentací a dynamickou strukturací jeho terminologického systému.

Oborníci, kteří chtějí podat definici organismu jako je *pieuvre* (chobotnice), mají před sebou veškeré bohatství biologického umu klasifikačního a sytematizujícího. V práci *Réjane Bernier* (1983) se osvětluje rozmanitost definičních přístupů v biologii. Uvádí se pět typů: klasický, numerický, evolucionistický, et(h)ologický a polytypický (*cluster concept*; srv. pojem prototypu).

Nebiologům nepřisluší konkretizovat takto naznačené možnosti definice chobotnice, je však zřejmé, že definice chobotnice by pro každý z pěti typů biologické definice byla jiná.

Definice je tedy charakterizována otevřeností umožňující násobenou nominaci téhož signifikátu a násobenou konceptualizací daného signifikantu. Princip otevřenosti zřejmě působí proti biunivocitě (*Einindeutigkeit*), tj. nepřítomnosti homonym a synonym, již mnohdy vyžadují terminologové. Pojmenovací a pojmotvorná kreativita je důležitou charakteristikou definice, a tím též lexikální sémantiky. Má ovšem své hranice, o čemž při jiné příležitosti (srv. Robinson 1968:82).

6 Charakteristika metafory

Přejdeme k volné metafoře a k otevřenosti metaforické. Metaforizace postihuje silná slova-lexémy, dotváří jejich význam. Je to tedy stejně jako definice jev sémanticko-lexikální, a stejně jako definice je to podstatný prostředek či princip jazykový. "Není žádných pochyb o tom," psal ještě organisticky *Otto Jespersen* (1969/1922/:431), "že obrazné či metaforické užívání slov je veledůležitým faktorem všech jazyků".

Volná metafora je spojena s obrazným srovnáváním (příměrem). Vzdor různým námitkám proti tomuto klasickému pojetí a návrhům přísně oddělit metaforu od příměru nelze popřít, že existuje celá škála analogií počínajíc příměrem, přes trojčlennou (MLT) a dvojčlennou metaforu (ML), až k metafoře jednočlenné (M). V literatuře lze hlavně mluvit o třech klasických druzích analogie:

a) příměr, tj. obrazná analogie, v níž je srovnávací ukazatel explicitní, např. "obě skály dosud vlhké od včerejší bouře *připomínaly* zápasníky potem pokryté" (v příkladech zde budu citovat hlavně obrazy z *Travailleurs de la mer* od *Victora Huga*, (1975 /1866/:814). Komparandem zde jsou vlhké skály, komparátem zápasníci pod potem a komparační ukazatel je sloveso *připomínat* (podobat se). Tertium comparationis je zde 'vlhkost' a 'tvar (postav, skal)'. Je jen malý formální krok mezi příměrem a) a typem b) níže. Často stačí vynechat srovnávací ukazatel *jako, jak* ap.: *My love is as a fever* je typ a), » *My love is a fever* je typ b). Podobně:

Však běda, běda,

jestli v té chvíli zpěv naděje neozve se tichounce
jak poprchávání sýkorek v zimním lese.

b) metafora in praesentia, tj. taková, v níž je vyjádřen v blízkosti metaforického výrazu M i výraz literální, doslovný L, např. "Mořský útes je zkamenělá bouře" (*Un écueil, c'est de la tempête pétrifiée*) (:849-850). Literálním výrazem je *mořský útes*, metaforickým výrazem je *zkamenělá bouře*, či vlastně jen *bouře*, neboť adjektivum *zkamenělý* je jakousi metaforickou korekcí a je součástí sémantického spektra útesu a ne bouře. Společným základem čili tertiem T je 'změť, rozervanost' (změť vln při bouři a rozervaný po-

vrch erodované skály): v textu vlevo je blízký ukazatel tertium, slovo *tumulte* (vřava, hlučná změť). Metaforičnost je ve výrazu *de la tempête pétrifiée* posílena elegantním užitím partitivního členu *de la*, jenž ve franštině může působit jako zvláštní ukazatel figurativnosti.

V příkladu *My Reason, the physician to my love* je L *Reason*, M je *physician*, T je 'činitel zmírňující (lásku, nemoc)'.
c) metafora in absentia, tj. metafora, v níž se literální výraz nevyskytuje v blízkosti výrazu metaforického a musí být doplněn nebo opsán na základě interpretace textu, např. "Obrovské kamenné ropuchy, vynořivší se z vody, zřejmě aby se nadechly; olbřímí jeptišky spěchající shrbeny na obzoru" (:571). Literální výraz L k metaforickým výrazům M *ropuchy a jeptišky* ve větě chybí. Je to zřejmě výraz skály, popř. *žula* (rochers, granit), jež jsou reperabilní, nalezitelné v předchozím textu a jež jsou již naznačeny metaforickou korekcí *kamenné* a částečně také adjektivem *olbřímí*, dvěma to přívlastky, jež jsou kompatibilní se skalami spíše než s ropuchami respektive jeptiškami. Společným základem výrazů L a M je tvar určitých a jednotlivých skal, jejichž vlatní jména bývají ostatně často metaforická: bretaňské skály nesou například jména: *Tortue* (želva), *Bateau* (loď, obětní kámen v Kermariu), *Géant* (obr, menhir v seskupení v obci Méneec); anebo vápencové útvary *Kolébka*, *Sloní ucho*, *Římské lázně* v jeskyni na Pomezí u Jeseníku.

Podstatou metaforizace je kontakt zřejmý nebo skrytý mezi dvěma výrazy, jež spolu mají některé rysy společné (tato skála a ropucha mají společný tvar), ale současně obsahují sémý rozdílné i rozporné (skála je neživotná, velká a aforická, ropucha je životná, malá a mnohdy dysforická), není tu příbuznost vertikální (hyperonymum-hyponymum) ani horizontální (ko-hyponyma, ko-meronyma).

Metaforizace přesahuje pouhé srovnávání. Uvádí do pohybu syntézu, někdy kognitivní, někdy konotační, někdy kryptickou či enigmatickou. Dochází předně k intersekcí, částečnému překrytí dvou sémantických spekter, při čemž některé sémý se aktualizují, fokalizují na úkor jiných. Z mnoha sémů *p o p r c h á v á n í* se fokalizují sémý 'občasnosti' ap. Intersekce však může přejít i v rozsáhlejší splynutí sémů

obou spekter a může nastat vzájemné působení i těch sémů, jež nepatří nutně ke společnému základu. Nejen životnost sýkorek, ale i jejich drobnost, křehkost, letmost se trochu přenáší na naději.

Složitost splynutí mezi L a M spočívá hlavně v tom, že kromě sémů tertia splývají dvě sémantická spektra převážně disparátní. Vzdor důležitosti sémů společného základu uedomujeme si stále více, že sémy, jež se považovaly za nesdílené, se ve skutečnosti metaforické interakce tlumeně účastní. Metaforizace má právě tu dynamickou stránku, že umožňuje vyvolat si v sémickém splynutí, byť nakrátko, disparátní relaci, jež se brzy zruší, aniž je nicméně zcela smazána. Někteří básníci jsou si toho vědomi: René Char říká kdesi: ruiner les interprétations bientôt, "mais en les maintenant dans nos tissus" (1983:729, "Arthur Rimbaud", 1956).

Metafora je potenciálně plurivalentní. To znamená, že často připouští více interpretací, které racionalista chce dezambigizovat, jež však ne jeden dnešní básník míní vnímat paralelně jako esenci poezie. Interpretace metafory je někdy obtížná, obraty se stávají obrazem opákním až hermetickým, jež se i záměrně vymyká racionálnímu rozboru (*Na mostě rosa s hlavou kočky se kolébala*).

7 Otevřenost metaforická: L a M

Pohledme nyní na výraz literární, doslovný, L, s použitím příkladu *pieuvre* (chobotnice). Je-li *pieuvre* výrazem doslovným L, jeho význam může být vyjádřen v textu jiným metaforickým slovem-lexémem nebo metaforickým syntagmatem, buď jednorázově nebo pravidelně, systémově. K označení chobotnice bychom mohli použít výrazu *poisson-diable* (Hugo má *le Devilfish*), přirovnávající chobotnici k ďáblu a přidávající jí sém zla, jež se stal základem romantického symbolu, jak to vystopoval a dokumentoval Roger Caillois (1973); srv. též *Kryptozoologii Jaroslava Mareše*.

Ze tří francouzských mistrů chobotnice, Michelet užívá termínu *poulpe*, Verne říká *poulpe* nebo *calmar*, zřejmě promiscue. Victor Hugo však neologizuje zavedením dialektového výrazu *pieuvre*, jež byl přijat do spisovné franštiny vlivem *Dělníků moře*.

Bylo by možno použít pro *pieuvre* různých metaforických výrazů jako *comte de la mer* (mořská kometa) nebo *boulet à trainée* (dělová koule s chvostem), s motivací tvaru, jež mají tělo a chapadla za pohybu; nebo *bolide des rochers* (mořský povětroň) s motivací bleskového výpadu. U Micheleta titul kapitoly IX zní "L écumeur de mer (poulpe, etc.)", čímž se chobotnice přirovnává ke korzárovi svou loupeživostí a dravostí. Ovšem s určitým euforickým příděchem, jež jinak celkem chybí, srv. však naši dětskou literaturu, kde chobotnice je kouzelná a povahy dobré. Dále u Micheleta najdeme metaforické fráze jako *prodigieuse araignée* (báchorečný pavouk, 1861:200), *suceur du monde mou, gélatineux* (upír měkkého světa rosolu), s motivací sání /krve/ a neuchopitelné konzistence těla. Chobotnici by bylo možno nazvat *sangsue des roches* (pijavice skal), Hugo ji jmenuje též *le Blood-Sucker* i *Suceur de sang* (1975 /1866/:933), používaje téže metafory sání krve. Bylo by možno se inspirovat motivací českou přirovnávající chapadla k chobotu a říci *poisson à trompes*.

Hugova záplava metafor obsahuje i syntagmata jako: *hideuse étoile vorace de la mer* (ohavná žravá hvězdice mořská), *la glu pétrie de la mer* (uhnětený lep, kliš moře:934), *gélatine animée* (oživlý rosol), *amphibie de la mer* (obojživelník mořský:936), *un Sphinx terrible* (hrozivá Sfinga:937), *vampire de la mer* (mořský upír:936) nebo podobně jako Michelet *araignée de la mer* (mořský pavouk:939).

Ve druhém případě, tj. když se *pieuvre* stane výrazem metaforickým M, tento lexém nabude významu jiných lexémů a volných syntagmat, lexémů a syntagmat literálních, doslovných L, tím, že fokalizuje určité sémy lexému *pieuvre*.

Existují metafory již značně lexikalizované, jež jsou zanesené v důkladných jednojazyčných slovnících a dokumentují i přechodnou oblast, ten šedý prostor mezi uzuálním (lexikalizovaným) a aktuálním (nelexikalizovaným). Podle velkého slovníku *Trésor de la langue française* (TLF 1988) znamená *pieuvre* neodbytnou, nenasytnou osobu, jež ve svých nárocích nepustí svou oběť ze spárů, nebo vydržovanou osobu, jež přivede svého ochránce na mizinu.

Další uváděný sémem je bližší metafoře volné: vše, co obe-piná, ochromuje a uvěznjuje (*enlace, paralyse, emprisonne*).

V slovnících zatím většinou chybí dnes běžný sémem zlovolná organizace, zavedený původně v angličtině, ale dnes i v češtině, zřejmě vlivem knihy o maffii nazvané *Octopus*.

Váha a stupeň ustálenosti a lexikalizace metaforických výrazů je v různých případech různá. Volná, živá metafora musí v podstatě nejdříve být analyzována jako alolex, výskyt lexému v textu (Filipec & Čermák:29); výskyt spojený sice s nahodilým významem ad hoc, odpovídající však významnému všeobecnému principu jazyka. Pomíjivá platnost se může někdy upevnit opakováním, kodifikací, a nabývat pevnějšího postavení a sociální platnosti. Volná metafora se pak stává pevnou, uzuální, a je pojata do sémantického spektra dané lexikální jednotky, daného polysémického lexému. Tím je postupně potlačena metaforická interakce i splynutí literálně metaforické. Metaforično se tak stane literálním. Mezi oběma je však škála přechodných stupňů. Potlačená metaforičnost může být znovu aktualizována uživatelem, třeba básníkem, například oživením etymologie.

8 Otevřenost, extenze, systém

Jako metafora je slovo *otevřenost* mnohoznačnou sémantickou motivací, již musíme dezambigizovat definicí, čímž se z metafory stane odborný termín. Z metafory volně se stane pevná, terminologická.

Otevřeností definiční rozumím schopnost jazyka vymezovat a pojmenovávat nové pojmy pomocí definiční konceptualizace a nominace, tj. pomocí nového definientu nebo definienda. Tato definiční otevřenost je důležitým principem jazykovým uplatňujícím se zejména v jazyku odborné literatury.

Otevřeností metaforickou pak rozumím schopnost lexikálních jednotek rozšířit svůj sémantický dosah tím, že se ztotožní s výrazy sémanticky disparátními leč sdílejícími určité sémy. Tentýž lexém může tedy být výrazem literálním a mít řady synonymních vyjádření metaforických, nebo být výrazem metaforickým a ztotožnit se s jinými výrazy literálními. Metaforická otevřenost je důležitým principem jazykovým uplatňujícím se zejména v jazyku krásné literatury.

Tato dvojí otevřenost operuje v textech jednorázově na

rovině okurenční, na níž lze mluvit o definičním a metaforickém principu jazykového systému, jehož postupy umožňují ad hoc vyjádření nových nebo nově pojatých jevů. Za okurencí jedné definice nebo jedné metafory jsou trvalé principy, jejichž potenciálnost nezmenšuje jejich důležitost. Jsou mocným faktorem přirozeného jazyka, který představuje schopnost jazyka vyhovět novým skutečnostem a být právu vynalézavostí, obrazivostí, individuálností a tvořivostí mluvčích daného jazyka, nebo je též inspirovat. Otevřenost se projevuje v textech rozšířením distribuční sféry lexémů a je zárukou pružnosti jazykového systému a jeho fungování v textech.

Okurenční otevřenost, jež nabude systémovosti, společenské platnosti, přerůstá v metaforickou a definiční extenzi polysémických lexémů lexikálního systému. Otevřenost (kontextová) tak přechází v polysémii (systémovou). Je-li tedy definiční a metaforická extenze prvkem, jenž se účastní stability jazykového lexikálního systému, pak definiční a metaforická otevřenost je principem zaručujícím jeho pružnost. Klasické již pojetí jazyka, které pomíjelo okurence a texty a bylo chápáno jako systém, v němž drží vše pohromadě, jest tedy pojímat šíře a volněji jako systém, v němž vše drží pohromadě pružně.

BIBLIOGRAFIE

- Bernie, Réjane. 1983. *De l'essence de la définition en biologie*. Archives de philosophie, vol. 46:385-404.
- Bonnefoy, Yves. 1975. *Dans le leurre du seuil*. Paris: Mercure de France.
- Caillois, Roger. 1973. *La pieuvre. Essai sur la logique de l'imaginaire*. Paris: La Table ronde.
- Černý, Václav, 1992. *Tvorba a osobnost*, I. Praha, Odeon.
- Dubois, Jean, et al. 1973. *Dictionnaire de linguistique*. Paris: Larousse.
- Filipec, Josef, & František Čermák. 1985. *Česká lexikologie*, Praha: Academia.
- Greimas, Algirdas Julien, & Joseph Courtés. 1979. *Sémiotique. Dictionnaire raisonné de la théorie du langage /I/*. Paris: Classiques Hachette.
- Guillevic, Eugne. 1980. *Vivre en poésie*. Paris: Stock.

- Heger, Klaus. 1987. *Von Dreiecken, Trapezen und anderen Polygonen*. Pp. 421-442 in: G. Lüdi et al. edd. *Romania ingeniosa*. Bern: Peter Lang.
- Hjelmslev, Louis. 1969. *Prolegomena to a Theory of Language*. Tr. by Francis J. Whitfield, Madison, Milwaukee: The University of Wisconsin Press.
- Hoffmannová, Jana. 1991. *Metafora v kognitivních procesech a ve vědeckých textech*. Slovo a slovesnost, vol. 52, 2:144-149.
- Hugo, Victor. 1975. *Notre-Dame de Paris /1831/. Les travailleurs de la mer /1866/*. J. Seebacher & Y. Gohin, edd. Paris: Gallimard.
- Char, René. 1983. *Œuvres complètes*. Paris: Gallimard.
- Chevalier, Jean, & Alain Gheerbrant, edd. 1982. *Dictionnaire des symboles /.../*. Paris: Laffont/Jupiter.
- Jaccottet, Philippe. 1977. *À la lumière d'hiver précédé de Lecons et de Chants d'en bas*. Paris: Gallimard.
- Jespersen, Otto. 1969 /1922/. *Language. Its Nature, Development and Origin*. London: Allen & Unwin.
- Kocourek, Rostislav. 1989. *Définition, sémantique lexicale et théorie linguistique*. ALFA 2:27-50.
- . 1991. *La langue française de la technique et de la science. Vers une linguistique de la langue savante*. 2e éd. Préface de Alain Rey. Wiesbaden: Oscar Brandstetter.
- . 1993. *Term Definitions in Specialized Texts: A Linguistic View*. AILA Congress, Amsterdam, August 1993. Ms.
- Leuwers, Daniel. 1990. *Introduction à la poésie moderne et contemporaine*. Paris: Bordas.
- Mathesius, Vilém. 1964 /1911/. *On the Potentiality of the Phenomena of Language /O potenciálnosti jevů jazykových/*. Vachek, ed. 1964:1-32.
- Martinet, André. 1985. *Syntaxe générale*. Paris. Armand Colin.
- Michelet Jules. 1861. *La mer*. 2e éd. Paris. Hachette.
- Mounin, Georges, ed. 1974. *Dictionnaire de la linguistique*. Paris: P.U.F.
- Picoche, Jacqueline. 1986. *Structure sémantique du lexique français*. Paris: Nathan.
- Pottier, Bernard. 1987. *Théorie et analyse en linguistique*. Paris: Hachette.
- Quemada, Bernard. 1968. *Les dictionnaires du français moderne, 1593-863 /.../*. Paris Didier.

- Robinson, Richard. 1968 /1954/. *Definition*. Oxford at the Clarendon Press.
- Saint-John Perse. 1972. *Œuvres complètes*. Paris: Gallimard.
- Shakespeare, William. 1975. *The Complete Works*. Peter Alexander ed. London and Glasgow: Collins.
- Simon, Claude. 1970. *Orion aveugle*. Skira.
- Slodzian, Monique. 1994/95. *La doctrine terminologique, nouvelle théorie du signe au carrefour de l'universalisme et du logicisme*. ALFA vol. 7/8, v tisku.
- Šabršula, Jan, et al. 1983. *Základy francouzské lexikologie*. Praha: SPN.
- TLF. 1988. *Trésor de la langue française*. Tome treizieme. CNRS, INaLF, Bernard Quemada ed. Paris, Gallimard.
- Vachek, Josef, ed. 1964. *A Prague School Reader in Linguistics*. Bloomington: Indiana University Press.
- Verne, Jules. 1877. *Vingt mille lieues sous les mers*. Paris: J. Hetzel. /Reprint Hachette, Paris: 1966./
- Vellek, René, & Austin Warren. 1968 /1949/. *Theory of Literature*. Harmondsworth, England: Penguin Books.
- Zahradníček, Jan. 1993. *Dílo II*. Praha, Československý spisovatel.

Nada Stehlíková

1. Introduction

The analysis of the text on the basis of a functional approach in linguistics helps us to understand the text and to evaluate it specifically in terms of why the text is or is not an effective text for its own purposes. Let me give a brief description of the main ideas used.

There are two main structural textforming resources: the thematic structure (Theme and Rheme) and the information structure.

Every element of the phrase enables more or less the progress of information and so has different "communicative dynamism" /Laborde, 2/. On the scale of this dynamism we can distinguish:

- a thematic element (Theme) which does not carry new information and has a strong contextual linking. It is the starting point for the message; it indicates what the clause is about. It comes in the first position in the clause.

- a rhematic element (Rheme) which carries new information. Thus it has the highest communicative dynamism. It is the remainder of the message, the part in which the Theme is developed. It is not contextually linked. It is placed in the final prominent position.

Some authors recognize a third element - the transition or even some other functions /Svoboda, 3/. Halliday's theory will be followed here /Halliday, 1/: a message consists of a Theme combined with a Rheme.

The text consists of information units; in the unmarked condition they correspond with clauses. The information unit consists of the New element, which is obligatory and not recoverable by the reader and the Given one, which is optional and recoverable by the reader /Halliday, 1/. The New typically follows the Given and is marked by prominence. We are concerned with the written text so we will not go into details on phonological grounds.

The information focus is placed in the most prominent final position (in the New element). The choice of focus expresses the main point of the information unit. The unmarked focus is placed on the final lexical item (closed system items are given or situation-dependent /Halliday, 4/).

There is an association of Theme-Rheme with Given-New. The Theme is in the Given element and the focus of the New falls to the Rheme.

Two main rules must be borne in mind when analyzing the information units in a piece of writing as stated in /Halliday, 1/:

1. The information unit is a clause, unless some other unit is clearly designated by the punctuation.

2. The focus falls at the end of the unit, unless some positive signal to the contrary is given.

There are two main reasons for this kind of analysis to be done on mathematical word problems. First of all, a balance between the Rheme and Theme influences the progression which effects the reader's (in this case, student's) understanding. If the text has a rapid progression (a strong thematic component and a poor rhematic one), it taxes a reader heavily /Laborde, 2/. He/she has to organize all the new data and select the main element from among the rhematic ones. It is likely that a text with one new information item per clause is easier for a student. On the other hand, a too slow progression, i.e. not enough new information and too much known information, means an unnecessary burden of reading. And secondly, part of the meaning of any clause is dependent on the element chosen. (The meaning can be changed according to our changing the Theme.)

2 The analysis of word problem number 1

The English version (with numbered sentences):

¹Eve and John each have their own little garden. ²Eve says:
³"It is quite funny to have my own little garden. ⁴But sometimes John and I argue. ⁵When we got the strawberry seedlings, my brother took 20 of them and gave me just 13. ⁶He must give me several more. ⁷I want to be fair."
⁸Will they manage to make it fair? ⁹Why?

The Czech version:

Martina a Honza mají každý svoji zahrádku. Martina - "je to docela zábavné mít svoji zahrádku. Občas se ale stejně hádáme. Naposledy, když jsme dostali sazenice jahod. Bratr si jich vzal 20 a mně zbylo jen 13. Musí mi jich několik dát, aby to bylo spravedlivé."

Podaří se to? Proč?

2. 1. The comparison of the Czech and English versions

It is well known that a student, when solving a mathematical problem, does not choose a suitable operation on the basis of the profound semantic analysis, but follows a key word (or key words). Let us look at the presented problem from this point of view and find in which positions in the clauses linguistically these key words are. Have they the same communicative dynamism in both texts, in English and Czech? We cannot measure this dynamism on any scale, but we can compare key word functions in relation to other functions in the clause.

Table 1

KEY WORDS

strawberry seedlings	Rh	*	Th - part of the thematic component
sazenice jahod	Rh	*	Rh - part of the rhematic component
took	Rh	*	- information focus
vzal	Rh	(1)	less important key word, overlooking it does not necessarily imply the wrong solution
20	Rh	*	
20	Rh	*	
gave me	Rh		
zbylo mi	Rh		
13	Rh	*	
13	Rh	*	
gave me (1)	Rh		
dát mi (1)	Rh	*	
fair	Rh	**	
spravedlivé	Rh	*	

All the key words are parts of the rhematic elements which carry new information. Some of them are even placed on the

most prominent final position in the clause and the information focus is placed on them. Overlooking them is thus partly eliminated. Before taking a closer look at the possible differences and their consequences, one remark should be made. The linear arranging of the text represented by the order of words in Czech determines firstly communicable relevance of items and secondly their grammatical relationships. But in English these relationships are placed first and communicable relevance second. This relevance is then signaled by other factors - semantics, content or intonation /Svoboda, 3/. In the following comparison this must be borne in mind.

What are the differences? The first one is the fact that in the Czech version the information focus is placed on the key word *dát mi* while in English it is not. However, as introduced in the note for Table 1, this key word is not so essential to the solution as to cause any serious problems. Actually, overlooking or noting this word resulted only in choosing different strategies, both possibly leading to the correct answer. But these strategies are not the subject of this essay. The minor consequence is the fact that 18 % of the Czech children included this verb into their answers, while only 16,5 % of the English children did so. In the English version *several more* feature prominently in the sentence in question. In spite of this, *several* was misread by two children as *seven* and this led to the incorrect solution. The second difference observed is caused by the word *fair* which is used in the English version not only once, but twice. It occurs for the second time in the final question and, in my opinion, it makes it a little more explicit as to what the task really is. Does this affect the solution? I think it improbable. One of the reasons is that the word *spravedlivé*, even if it occurs only once, is on the final prominent position and there were no serious doubts concerning what the task was in the students' solutions.

Are there any differences in the meanings of the key words between the languages? Due to the closeness of the translation, the only one observed is *zbylo mi* and *gave me*. The Czech sentence *Bratr si jich vzal 20 a mně zbylo jen 13* implies more explicitly that there were 33 strawberry seed-

lings altogether than the English sentence...*my brother took 20 of them and gave me just 13*. The student could interpret it like this: *he took 20 seedlings and gave me 13 of them* (i. e. of these 20). The only cue to the contrary is the word *just* which has no information focus on itself and can be thus more easily overlooked. But the solutions show that none of the students interpreted this sentence as suggested.

Let us turn to the above introduced concept of the communicative dynamism. It is based on the following factors /*Svoboda*, 3/ the order of words, semantics, context and intonation (as we deal with the written text, we avoid this last agent).

Considering the individual factors, the order of words is similar in both versions with differences due to the different character of each language. But key words are placed in the same positions with regard to thematic and information prominence. In the area of vocabulary there are no major differences. The last factor which will be considered is context. Firbas /*Svoboda*, 3/ distinguishes three kinds of context: word context, situational context and context of experience. Obviously, the first two kinds of context are the same in both versions due to the close translation. The problem was given to 11-year-old students in England and the Czech republic and we can quite easily assume that children of the same age had similar experience.

From what has been introduced so far it can be concluded that considering the above given agents, the communicative dynamism of the key words in both versions is almost the same. From the linguistic point of view children in both countries had comparable conditions for solving this problem.

2. 2. The analysis of the text

Next we will deal only with the English version of the problem and analyze if its statement serves the purposes well. The main aim was to present a real-life problem to find out how students are able to cope with it. But let us look at it from the mathematical point of view first.

In any mathematical text the rhematic component is traditionally strong. It gives maximum information in the shortest way. There is a danger of omitting an important piece of information which may lead to the student's failure. The following phenomena will be considered in the analysis: progression (thematic and rhematic component), readability and redundancy.

2. 2. 1 Progression

Progression is based on our choice of the Theme and the Rheme. Looking at it from this angle, the thematic component is quite poor in the presented problem. As introduced earlier, all the key words are part of the rhematic component. If this component includes only one important information item (key word), it is quite easy for students to read and understand the problem (they are sufficiently used to working with simple word problems containing simple sentences with one number important for solution, at least at age 11). This condition is satisfied in sentences 6, 7 and 8 (only the sentences which include key words are taken into account). However, sentence number 5 deserves more attention. It is a complex sentence with three clauses which together contain five key words. It is likely to be demanding for a student to choose the relevant information items. Some of them failed to do so. They chose only numbers 20 and 13, omitting words *took* and *gave* which are necessary for deciding which mathematical operation to use and also *strawberry seedlings* which is necessary for the final interpretation of the result. Such students wrote 20:13 or 20×13 . For these solvers the operation of adding and subtracting (according to the strategy they used) should be expressed more explicitly. Consider the following example: (1) *One day we got the strawberry seedlings. My brother took 20 of them. I took 13*. Or a more standard version of the mathematical problem: (2) *My brother got 20 strawberry seedlings. I got only 13*. In these cases the rhematic component is also strong but this time students do not have to select more pieces of information than one in every sentence.

2. 2. 2 Readability

Comprehension in mathematics has two aspects. Firstly, there is the problem of comprehending the mathematical ideas in the text. Secondly, there is the problem of comprehending the language used in the text. Harrison (1977) /Rothery, 5/ defines readability as *those features of a printed text which make it easier or more difficult to read and understand*. The following agents influence the dual comprehension of mathematical texts:

1. How relations between the given and the unknown quantities are expressed and, especially, the degree of their explicitness.
2. The order of the information items.
3. The complexity of both syntax and vocabulary.

The first point is essential for the student's ability to solve a problem. The relation between the two numbers 20 and 13 is in the presented word problem expressed implicitly by means of words *took* and *gave*. The more explicit versions may be those stated above, (1) and (2).

It might be interesting to judge the point how explicitly the task of the word problem is expressed. The question is: *Will they manage to make it fair?* The semantic content of the key word *fair* is somehow ambiguous. Adults immediately assume that it means equality. But not all the children did so. In their children's world it is quite possible for a brother and sister not to have the same amount of seedlings. One can have more and even in this case it is perfectly fair for them (maybe the brother is stronger or older or, on the other hand, he is a gentleman). About 13 % children introduced this interpretation of fairness. Taken strictly mathematically, equality could be expressed more explicitly as follows: (3) *He must give me several more. I want to have the same number of seedlings*. Note: The other possible reason for solutions in which one child has more than the other might be the key word *more* used in sentence number 6 (*He must give me several more.*). *More* might have been understood as a mark of inequality as this word is used in standard word problems.

The order of the information items is also very impor-

tant for finding the solution. An item which appears at the beginning and cannot be used immediately in the task is likely to be omitted. This has a cognitive explanation; it is easier to use an information item at once than to memorize it. The words *strawberry seedlings* hide two dangers in themselves. They occur rather early in the problem and can be used only at the end of the solution when interpreting the result. Secondly, they do not look like key words at all. That is the cause of some students failure in the phase involving the interpretation back to reality. It would be easier for children if the words were reused in the question: (4) *Will they manage to divide the strawberry seedling fairly?*

The wording of the problem appears to influence the demand of the problem and the choice of strategy. The language of the statement is natural, there are no words difficult for children. 11-year-old children are familiar with words like *funny, garden, argue, give, take, fair*. Only the words *strawberry seedlings* could cause some difficulties due to their length but evidence of this did not appear in any of the students solutions.

The style of writing can, to some extent, be analyzed numerically. Many tests of readability have been devised. A Readability Graph by Edward Fry (1969) introduced in /Rothery, 5/ was used. It is based on the idea that polysyllabic words and long sentences make any text difficult to read. This test was designed for use on prose passages; however, the mathematical text includes not only ordinary English but also mathematical English. But the statement of the presented problem resembles more ordinary than mathematical English, and thus this test can provide guidance about whether or not children are able to read this passage. Even if the result of this test is only rough, it is positive as far as readability is concerned. The graph shows that the reading age for the problem in question is 7 years.

2. 2. 3 Redundancy

The last relevant phenomenon is redundancy. Redundancy has its important place in everyday speech, in literature, but

in most cases not in mathematics. As far as the problem in question is concerned, the first four sentences are in fact redundant. The text with no redundancy would look something like this: (4) *I got 13 strawberry seedlings. My brother got 20. How many seedlings should my brother give me to make it fair?* But redundancy is typical for natural language in an unmarked form and life does not usually present us with mathematical problems typical for the classroom, but with real ones. These do not contain only relevant information items and, therefore, we must be able to choose them from among others, and then be able to work with them. That is why a problem with redundancy and not a pure mathematical one was used. The same applies to the fact that there is more than one information item per clause in the problem. Finally, the context of extended word problems makes reasoning through solutions much easier than decontextualized problems.

On the basis of conclusions given in the previous paragraphs, it may be stated that this text serves its role satisfactorily.

3 The Analysis of Problem Number 2

The English version: *There are 40 litres of water in a fifty - litre pot. How many litres will there be if we pour in 15 litres?*

The Czech version: *V padesátilitrové nádobě je 40 litrů vody. Kolik litrů v ní bude, když do ní naleju ještě 15 l?*

3. 1. Thematic and information structure

Next another maths problem will be briefly mentioned because in its solution some mistakes occurred which can be explained in terms of linguistics.

The progression of this problem is quite rapid (this time it is a standard mathematical text) - it has strong rhematic elements. In each sentence there are two key words. On the other hand, it is not so demanding to read as the first problem. Some rewording could facilitate the solving

for those students who overlooked the word *fiftylitre* (see below): (1) *We have a fiftylitre pot. There are 40 litres of water in it.* The condition - one relevant piece of information per sentence - is thus satisfied. It draws the student's attention to the first sentence: something must be important even there.

Now let us consider the word *there*. *There* can express that something exists. It is required because of the need for a subject. *There* is in the important initial position and the key words *40 litres* come in the post-initial position. If a circumstantial element *a fiftylitre pot* is the thematic one, then the word *there* may be omitted: (2) *In a fiftylitre pot (there) are 40 litres of water.* In this case the order of the information items is the same as in Czech.

3. 2. The results and possible causes

The results of this problem are quite different in the two countries. 21 % of the Czech children did not notice the word *padesátilitrová*, while of the English children 50 % did not do so. This may be caused by the combination of several factors.

First of all, let us look at the position of key word *padesátilitrová*. In the Czech version it is placed in the first position (it represents the Theme). It is known that the order of the information items strongly influences solving the problem. If *padesátilitrová* is at the very beginning it is more likely to fix in the memory. The danger mentioned in the analysis of the first problem, the piece of information that cannot be used immediately is likely to be forgotten, can be omitted here because of the short length of the problem.

Secondly, a phenomenon of attraction may occur in the selection of the main information item (*40*) and the omission of other elements (*fiftylitre*); a numerical expression is more attractive than one given in words. Moreover, every relevant piece of information in maths problems is usually stated in numbers. So in the altered sentence (3) *There are 40 litres of water in a 50-litre pot* the important number

50 is more probable to catch student's eyes.

Last but not least, during maths lessons students experience that two pieces of data are usually sufficient for solving simple problems (and this problem seems to be a simple one at first sight). They found them very easily (40 and 15), and did not pay attention to the context.

3.3 Semantics

The second sentence is interesting especially from the semantic point of view. The Theme, the Rheme, the order of information items and the focus are the same in both versions. But let us take a closer look at the key words *do ní naleju ještě* and *pour in*. Any difference concerning the explicitness of relation between the two numbers 40 and 15 would not be noticed, if it had not been for one interesting solution.:

There would be 25 l if we poured 15 l out.

Why did this kind of explanation occur in the English version? There might be a linguistic reason. The important word here is *out*. Why *out* when *in* is in the problem? The possible explanation could be the following: let us compare *do ní naleju ještě* and *pour in*. In Czech there are three cues which tell us that the task is really to add some water even if the pot overflows. These cues are *do*, *naleju* and *ještě*. In English the situation is different, there is only one cue *in*. The operation is thus in Czech expressed more explicitly than in English.

A girl who wrote this solution might have thought like this: *There must be some mistake, because 55 litres will not fit into a fiftylitre pot.* (Remember that students are not used to meeting such kinds of problems). And actually, an easy solution is to change *in* into *out*. It is obvious that it would not be so easy for a Czech child to change *do ní naleju ještě* into *vyleju z ní*. This phenomenon is caused by the redundancy in the Czech language. This kind of misleading could be omitted. For example, consider the following rewording: (4) *How many litres will there be if we pour in additional 15 litres? This time students have two cues, in and additional.*

4 Conclusions

Two maths problems were investigated from a linguistic point of view, and it has been shown how a linguistic analysis could help in writing word problems in both English and Czech. Additionally, possible difficulties which could be avoided were pointed out; and it has been proved that this type of analysis could help to evaluate either a mathematical or non-mathematical text.

5 References

- (1) Halliday, M. A. K.: *An Introduction to Functional Grammar*. Edward Arnold, 1990.
- (2) Laborde, C.: *The Role of Language in the Teaching and Learning of Mathematics*. In: *2nd Bratislava International Symposium on Mathematics Education*. 1990, Bratislava, pp. 22-36.
- (3) Svoboda, A.: *Kapitoly z funkční syntaxe*. SPN, Praha 1989.
- (4) Halliday, M. A. K. *System and Function in Language, Selected Papers edited by G. Krees*, Oxford University Press, London 1976.
- (5) Rothery, A. and others: *Children Reading Maths. A Working Paper of the Language and Reading in Mathematics Group*, Great Britain 1980.

Marcel Girard

Les Français, on le sait, sont attachés passionnément à leur langue nationale. Elle forme à leurs yeux la base principale de leur identité. A tel point que les autres parlés ont été exclus du territoire, en principe ou en pratique, par la République comme jadis par les Rois. Cette langue, issue du latin et ennoblie par mille ans de littérature et de culture originales, constitue aujourd'hui plus que jamais l'âme et la sève de la nation française.

On ne s'étonnera donc pas de la voir faire l'objet actuellement d'une soucilleuse attention. En France, on ne compte plus les organismes, associations, commissions, journaux et revues qui se consacrent à sa "défense". Tous les milieux se sentent concernés, - éducatifs, culturels, professionnels, et même politiques, non sans arrière-pensées parfois. Beaucoup ressentent une certaine crainte de la voir, non certes disparaître, du moins se corrompre, s'altérer, perdre les qualités qui ont établi sa prééminence dans les siècles passés.

La langue française est-elle attaquée? Est-elle menacée? Est-elle minée de l'intérieur? Certains le pensent et se livrent à d'ardentes campagnes de vigilance et de purification. Cette attitude peut loin: il y a des gens qui rêvent de figer la langue dans les strictes limites du dictionnaire de Littré, proscrivant tout néologisme, toute insertion de mots étrangers, toute entorse, même minime, aux règles de la syntaxe et de l'orthographe entérinées par la tradition. Un véritable fanatisme les anime.

Quand on examine sereinement l'état du français dans le cadre de ses frontières naturelles, on constate, avec l'éminent linguiste Claude Hagège, qu'il existe peu de motifs sérieux de s'alarmer. Le grand danger, nous a-t-on dit, c'est l'invasion des mots étrangers, et spécialement du vocabulaire américain. On a été jusqu'à évoquer le spectre du "franglais". C'est un mythe brillamment forgé par Etienne

mble dans les années soixante à partir de quelques dizaines de vocables anglo-saxons relevés sur les enseignes des magasins et dans des publications diverses. En réalité, de quoi s'agit-il?

Il s'agit, au plus haut niveau, de mots créés par la communauté internationale pour baptiser des innovations scientifiques, techniques, industrielles, etc., dont l'initiative est due largement, surtout depuis la seconde guerre mondiale, aux Américains. En quoi le génie de la langue serait-il trahi parce qu'on y incorpore des mots comme nylon, laser, transistor, radar, motel, etc., ou des termes de sport dont l'Angleterre s'est fait depuis longtemps une spécialité? D'autres mots sont dictés par la mode, tels que jeans, hot-dog, baskets (dans le sens de chaussures de toile), comme le furent en leur temps spencer ou knickerbockers, que l'on n'emploie plus. Autant en emportent le vent et les chansons! Ces phénomènes se sont toujours produits d'une langue à l'autre. Au XVIème siècle, c'est à l'italien que nous avons emprunté quantité d'expressions, et le français s'en est enrichi. L'allemand et le russe regorgent de mots français, qu'ils utilisent sans complexe. L'anglais lui-même se présente souvent comme du français prononcé à la normande ou à la picarde, voire quand il s'orne d'une graphie apparemment germanique: fork, kennel, mushroom, ne sont rien d'autre que notre fourche(tte), notre chenil, notre mousseron. On a compté que l'invasion de Guillaume le Conquérant avait introduit dans l'anglais plus de 8 000 mots aujourd'hui le plus souvent déguisés. Dans les temps récents, un philologue a dénombré 1 800 vocables français qui émaillent sans aucun habillage les textes anglais: avant-garde, panache, savoir-vivre, tour de force, cul de sac, etc., - jusqu'au Premier Ministre de Sa Majesté, qu'on nomme le Premier. Le français, lui, s'avisait autrefois de franciser, dans une graphie répondant plus ou moins à leur prononciation, ces mots étrangers qui le défigurent; il adoptait paquebot, bouledogue ou redingote. On peut souhaiter que cet usage soit repris, comme l'ont osé Céline, Marcel Aymé ou Raymond Queneau.

Tous comptes faits, le français se défend plutôt mieux

que beaucoup d'autres langues contre l'intrusion des mots américains. Il leur substitue souvent des termes plus justes, préférant ordinateur à computer, réacteur à jet, stimulateur cardiaque à pacemaker, ... En vérité, il n'adopte volontiers le mot anglo-saxon que quand il présente une étymologie ou une structure latine ou grecque, ce qui en fait un mot français parfaitement constitué. C'est le cas des mots en -tion ou des mots en -ity (notre -ité), qui trouvent spontanément leur place dans notre vocabulaire. Bref, il existe tant de similitudes entre ces deux langues, il s'est produit tant d'allers et retours entre des peuples que l'Histoire a souvent rapprochés, qu'il me paraît fort mal venu au XXème siècle de professer une sorte de racisme lexical. Au contraire, ne doit-on pas se féliciter de voir les nations se rapprocher un peu par le langage, comme elles se sont rapprochées jadis par les chiffres, quand elles ont toutes adopté, au Moyen-Age, la notation des Arabes? Et souhaiter de même que le système métrique institué par la Révolution Française s'étende enfin au monde entier?

Ce qui est essentiel, c'est que le "noyau dur" de la langue soit conservé intact, c'est-à-dire ses structures, sa syntaxe. Rassurez-vous ! la bonne vieille grammaire enseignée à l'école est toujours en vigueur. Aucun emprunt n'a modifié la morphologie du verbe en du nom, ni le mécanisme de la phrase. Autrement dit, les Français disposent aujourd'hui des mêmes instruments de la pensée qu'aux temps de Descartes, Montesquieu, Tocqueville ou Valéry. Il ne tient qu'à eux d'en user aussi bien.

Le vrai danger pourrait venir des Français eux-mêmes s'ils se relâchaient dans la pratique de leur langage. Là, les opinions divergent. Vous trouverez des gens pour vous dire qu'on assiste à un total "avilissement" de la langue écrite et parlée, à une honteuse et scandaleuse dégradation. Les premiers responsables en seraient les enseignants, et d'abord les instituteurs, qui à l'école primaire ne veilleraient pas avec assez d'autorité à la correction grammaticale, ni à la propriété des termes. On accuse également la publicité, qui forge des mots sans queue ni tête; la radio et la télévision, dont on ne compte plus les bourdes et les cuirs. A l'opposé, d'autres vous diront qu'il

ne faut pas croire ces oiseaux de malheur, et qu tout ne va pas si mal dans les médias. Les journaux, notamment, n'ont jamais été aussi bien rédigés que de nos jours. Est-il vrai qu'à l'entrée au lycée les enfants "ne savent pas lire"? 2%, 5%, 10%, 20%, jusqu'à 50% !, les statistiques s'affrontent et ne signifient rien. Ces données fantaisistes proviennent du fait que l'on confond les niveaux de lecture et que les professeurs de l'enseignement secondaire, trop ambitieux ou mauvais pédagogues, mettent sous les yeux d'enfants de 10 ans des textes destinés aux adultes. A tout âge le plus lettré d'entre nous ne bronche-t-il pas devant certains écrits? En réalité, on est plutôt surpris d'entendre comme les écoliers s'expriment quand les fait parler à la radio ou à la télévision, par exemple, même ceux qui sont issus des couches populaires ou des milieux d'immigrés. Certes ils introduisent parfois dans leur discours des mots à la mode, sorte d'argot de la jeunesse, comme il en a toujours existé; ils expriment le superlatif par *hzper*, *super* ou *génial*, là où nous disions *maxi*, *formid* ou *sensass*! On ne voit pas quelle dictature du bon langage pourrait leur interdire ces créations verbales spontanées, d'autant plus qu'ils retrouvent parfaitement les expressions correctes quand ils sont ramenés à un style plus soutenu.

Le vrai problème est celui de l'orthographe. Depuis plus d'un siècle les Français en ont fait une religion, dont le "certificat d'études primaires" était la consécration. Moins de cinq fautes dans la fameuse "dictée"! Sinon, on était pratiquement condamné par la société. De nos jours, la plupart des adolescents sont défailants, et peu d'adultes sont irréprochables, même parmi les professionnels de l'écriture. D'où des cris d'alarme dans tous les journaux, la prolifération inouïe des dictionnaires, et les "concours de dictée", qui mobilisent les francophones de la planète entière, comme celui de Bernard P i v o t.

L'orthographe du français, certes, est difficile, vous le savez. Elle résulte d'un compromis historique, où la logique prend peu de place, entre l'étymologie, la prononciation et l'usage, et de l'héritage complexe de la syntaxe latine. Elle requiert des méthodes pédagogiques rigoureuses, une sorte de dressage, comme le pratiquaient

les instituteurs de la Troisième République. Depuis quelques décennies, on néglige les exercices de répétition et de mémoire, on a recours au raisonnement plutôt que de faire acquérir des automatismes. Cela est vrai, d'ailleurs, dans toutes les disciplines. A ce laxisme général, qui est le fait de la société où nous vivons, l'école commence à apporter des remèdes. Mais il se trouve des esprits, plus avancés ou inconscients, qui soutiennent que la solution ne peut être trouvée que dans la réforme de l'orthographe. Rares sont ceux qui vont jusqu'à préconiser l'orthographe phonétique; mais les modifications qu'ils proposent n'en défigureraient pas moins le français écrit, monument multiséculaire ennobli par une immense littérature, auquel on ne doit toucher que avec d'infinies précautions. Cette prudence est celle de l'Académie Française, et presque tout le monde finalement s'y est rallié. Certains réformateurs avançaient que nos difficultés orthographiques faisaient obstacle à l'apprentissage du français par les étrangers. Or l'orthographe anglaise est mille fois plus incohérente que la nôtre par rapport à la prononciation, et n'a nullement empêché la langue de se répandre dans les cinq continents.

Au lieu de se livrer à des discussions byzantines sur l'orthographe traditionnelle, on ferait mieux de s'interroger sur la capacité de la langue française à exprimer les réalités du monde moderne. Il faut avouer que son génie particulier s'y prête assez mal. En anglais ou en allemand - dans d'autres langues aussi comme le chinois - la création des mots s'opère par synthèse. Le français, lui, adopte l'ordre progressif, ou analytique, faisant figurer d'abord l'idée d'espèce, suivie de la notion qui lui est associée. Là où l'anglais dit letter-box (mail box en américain), le français, selon sa logique, exprime la notion principale, qui est la boîte, et il précise en ajoutant que cette boîte est destinée à recevoir les lettres. Il utilise en général une préposition, ce qui morcelle l'expression de la chose. Quand on a besoin de mots nouveaux pour rendre compte des réalités modernes, c'est une complication, un handicap certain. On est donc tenté d'introduire directement le mot en usage dans le pays auteur de l'innovation, - américain pour les techniques, allemand pour la philosophie.

C'est ainsi qu'on dit football et non "balle au pied". Le français n'est pas très apte à forger des noms simples.

Cependant, en cette fin du XXème siècle, la langue française commence à relever ce défi lexicogénique. Elle se souvient que certaines constructions synthétiques ne lui sont pas inconnues, dût-on remonter au Moyen Age, qui ne s'embarrassait pas toujours de prépositions: nos ancêtres disaient Hôtel-Dieu, Carême-prenant, Foire-le-Roy Aujourd'hui une tendance se fait jour, qui consiste à créer des espèces de mots composés, sur le modèle timbre-poste, pour synthétiser l'idée. C'est ainsi qu'on parle d'assurance-vie (pour assurance sur la vie), de rayon-homme (pour rayon dans lequel on ne vend que des articles pour les hommes, dans un grand magasin), de nuit-cinéma (pour séances de cinéma qui durent toute la nuit), etc. Des milliers de formules ramassées ont maintenant cours en France, que vous ne trouverez pas toujours dans les dictionnaires: système antiviol, peinture antirouille, rencontre interclubs, voiture tout terrain ... Il arrive même qu'on inverse l'ordre analytique pour adopter l'ordre régressif, comme dans auto-école (école où apprend à conduire les autos). On n'ignore pas non plus la composition à partir des sigles, à l'instar des Soviétiques, qui en ont usé et abusé: onusien, cégétiste, sidatique ... Vous le voyez, la langue française ne s'enferme pas dans son état ancien. Quand bien même les gardiens du temple s'y opposeraient, la pratique populaire les impose. Ce n'est pas trahir le génie d'une langue que de la laisser se revigorer dans son unique source légitime: l'usage qu'en fait la nation.

Le rôle des grammairiens est d'accompagner cette évolution en prenant garde qu'elle s'opère dans l'ordre et la mesure, sans se hâter de légiférer. Contre les puristes, qui ne se soucient que de "défense" et qui stériliseraient la langue si on les laissait faire, plusieurs entreprises se sont assigné pour but d'élargir le vocabulaire pour le mettre en conformité avec les besoins de notre temps. C'est ainsi que le Conseil International de la Langue Française a institué la Banque des Mots. On y trouve des créations verbales, comme baladeur qui a supplanté walkman; ou bien des mots internationaux qui ont été naturalisés par la

graphie et la prononciation (microclimat s'écrit et se prononce microclimat); ou encore des traductions de bon sens (pourquoi adopter nucléus en physique atomique, alors qu'il ne s'agit de rien d'autre que de notre noyau?). mille autres exemples montreraient qu'à peu de frais il est possible de conserver à la langue française son visage original sans nuire à la nécessaire communication internationale.

On tend aussi à s'ouvrir d'avantage aujourd'hui aux particularités des autres pays francophones. Il existe en effet des quantités de vocables en usage en Belgique, en Suisse, au Canada et ailleurs, qui nous arrivent avec leur saveur toute fraîche ou ancienne. Les Canadiens emploient le verbe picoter pour taquiner de façon continue et agaçante, les Belges appellent ramassette une petite pelle à ordures, les Suisses nomment grimpon un vulgaire arriviste. Les Africains ne sont pas en reste, à tel point que leur parler a fait l'objet de gros lexiques. Les Sénégalais n'ont-ils pas raison d'appeler gouvernance le siège du gouverneur d'une région, et primature la charge de Premier Ministre? S e n g h o r, qui est membre de l'Académie Française, n'a-t-il pas fait accepter le mot négritude? Il y a là des trésors de mots expressifs, que nos dictionnaires classiques tardent à enregistrer. Heureusement tout un travail s'accomplit sous nos yeux autour de la grande entreprise linguistique de ce siècle, le Trésor de la Langue Française (15 volumes parus), menée à bien par Bernard Q u e m a d a sous l'autorité de l'Institut National de la Langue Française rattaché au Centre National de la Recherche Scientifique. Là commencent à recevoir droit de cité "les mots de la francophonie". Vous serez surpris de les voir foisonner sous tous les horizons. C'est ainsi que cette vieille langue se rajeunit sous l'influx d'une sève nouvelle.

*

Autant que ces problèmes intérieurs, ce qui préoccupe les Français, c'est la place que leur langue est destinée à occuper dans le monde. Ils consentent difficilement à ce qu'elle ne soit plus la première, comme elle le fut si longtemps. Ils se souviennent avec nostalgie que l'Allemand

S c h w a b, en 1784, expliquait et justifiait la supériorité du français sur toutes les autres langues par ses qualités incontestables de clartés, de netteté, de précision, par sa capacité à exprimer les nuances les plus fines de la pensée, de la sensation, du sentiment. Sa syntaxe est à la fois rigoureuse et variée. Son vocabulaire, trop nombreux et inutilement foisonnant à l'origine, a été épuré, affiné, par les écrivains classiques, de telle sorte qu'il n'existe qu'un mot juste pour chaque chose et pour chaque idée. Ne tolérant aucune ambiguïté, elle excelle dans les relations diplomatiques. On a souligné également la qualité subtile de son chant, son charme qui envoûte les femmes. "Cum mulieribus loquendum est gallice", disait le vieil adage. Sur ce plan, nous n'aurions à redouter que la concurrence des Italiens! R i v a r o l, qui sur ce sujet remporta le prix de l'Académie de Berlin avec son fameux Discours sur l'Universalité de la Langue Française, renchérit sur cet éloge, et conclut que non seulement le français mérite sa prérogative, mais qu'on peut présumer qu'il la conservera durablement. Ernst J ü n g e r, relisant Rivarol, estimait pour sa part qu'il n'existe pas de meilleur moyen de compréhension entre les hommes.

Ces considérations rétrospectives flattent notre orgueil national, toujours très vif en matière de langue et de culture. De fait, on pourrait discuter sans fin sur les mérites comparés de toutes les langues du monde. Chacune a son intérêt et sa beauté. Et puis, pour toute femme, pour toute femme, la plus belle n'est-elle pas celle qu'il a apprise sur les genoux de sa maman?

Il faut plutôt s'interroger sur les motifs qui déterminent les individus à préférer telle ou telle langue étrangère au point de lui consacrer bien des efforts. On aimerait y découvrir des raisons purement intellectuelles ou esthétiques. Peut-on croire que c'est pour accéder directement aux chefs d'oeuvre qu'elle a produits? On sait bien qu'en dehors d'une élite de lettrés et d'humanistes, la grande majorité des lecteurs accèdent à la littérature universelle par des traductions. Lire M o n t a i g n e dans le texte n'est pas une mince affaire, ni lire R a c i n e, R o u s s e a u, H u g o, B a l z a c ou P r o u s t. Ni lire

Platon, Tacite, Dante, Cervantès ou Dostoïevski. On n'étudie pas le chinois pour pénétrer dans le prodigieux domaine littéraire de la Chine depuis plus de 2000 ans. On n'étudie pas le tchèque, hélas!, ni le hongrois, le danois le portugais, l'albanais, pour mieux connaître Seifert, Attila, Ibsen, Pessoa ou Kadaré. Non, ce n'est pas l'excellence de ses poètes, de ses romanciers, de ses dramaturges, de ses philosophes, qui peut, sauf exception, conduire tout un chacun à choisir la langue d'un pays plutôt que d'un autre.

Que voyons-nous quand nous examinons l'histoire linguistique des nations? Ne nous y trompons pas: c'est la puissance politique c'est le sort de la guerre, c'est la conquête, c'est la force, qui ont décidé de l'avenir des langues. Voilons-nous la face ! mais c'est l'évidence même. Les Français ne parlent le français, c'est-à-dire une variété du latin, et non le celtique ou un quelconque dialecte gaulois, que parce que la Gaule a été conquise par les Romains. Pour la même raison, la péninsule ibérique parle l'espagnol ou le portugais, autres variétés du latin, que s'est vue imposer toute l'Amérique latine, fruit des conquêtes. En Amérique du Nord, l'anglais l'a emporté sur le français à partir du moment où les armes de l'Angleterre ont été plus fortes que celles de la France, au XVIIIème siècle. Le découpage linguistique de l'Afrique Noire correspond exactement aux avancées des colonisations française, anglaise et portugaise. Et l'anglais lui-même, comment s'est-il formé, sinon, pour une très grande part, à partir du français imposé par Guillaume le Conquérant et les barons normands, qui réduisirent le parler saxon au petit peuple des campagnes, comme le déplore le porcher de Walter Scott au début d'Ivanhoe? Le vainqueur impose sa langue au vaincu: telle est la loi d'airain.

Je ne parlerai pas de la Bohême-Moravie, ni de l'Europe Centrale en général. Vous êtes mieux placés que moi pour vous souvenir des conséquences induites en faveur de l'allemand par votre appartenance séculaire à l'Empire des Habsbourg, puis par le protectorat du Troisième Reich. Enfin en faveur de la langue russe, pendant près de cinquante ans, par les contraintes du Pacte de Varsovie.

Il peut arriver toutefois que la civilisation de la nation conquise était si nettement supérieure que sa langue a survécu, et même parfois "conquis son farouche vainqueur". Le grec, par exemple, n'a pas été trop contaminé (plutôt l'inverse) par cinq cents ans d'occupation romaine. Les invasions barbares, celle des Francs en ce qui nous concerne, ont laissé peu de traces dans l'héritage latin. Notre langue française n'est pas la langue des Francs.

Qui niera enfin que la religion joue son rôle? En Afrique du Nord, les imams ont certainement plus fait que les militaires pour imposer l'arabe aux populations berbères, parce qu'il est la langue du Coran.

Ces réserves étant observées, il reste que la règle s'applique presque partout: la langue s'en va quand le drapeau se retire.

Le temps des conquêtes est-il révolu pour toujours? Les armées ont-elles renoncé à imposer, en quelque point de la terre que ce soit, leur domination politique, leur religion, leur langue? Nous voudrions y croire. En ce qui concerne mon pays, je pense pouvoir vous en donner l'assurance. Ce n'est peut-être pas le cas pour d'autres nations.

Aujourd'hui, dans l'équilibre plus ou moins garanti des forces qui mènent le monde, d'autres facteurs interviennent pour définir la zone d'expansion des différentes langues parlées et écrites. Le facteur démographique d'abord, dont l'action est manifeste. Si l'anglais est si répandu, il le doit en premier lieu au fait que l'Angleterre a colonisé naguère des pays extrêmement peuplés, ou qui le sont devenus par accroissement naturel. Il est devenu, en conséquence, un moyen de communication obligatoire pour l'Inde, qui totalise, avec le Pakistan et le Bangla-Desh autrefois réunis, plus d'un milliard d'habitants, aux quels s'ajoutent ceux de la Birmanie, de la Malaisie, etc. (une cinquantaine de millions), bref tout le Sud-Est Asiatique, prolongé par l'Australie et la Nouvelle-Zélande, ce qui fait que plus de la moitié de la population de l'Asie a été sous domination britannique et a reçu l'empreinte de la langue anglaise. En Afrique même, la souveraineté de l'Angleterre et de l'anglais s'est exercée dans les régions les plus denses: le Nigéria (90 millions), les Etats du Sud (50 millions),

l'Egypte et le Soudan (une centaine de millions), sans compter d'autres pays arabes placés autrefois sous mandat britannique. Les survivances en sont toujours si fortes qu'on ne peut pratiquement voyager dans ces vastes contrées de la planète sans une certaine connaissance de l'anglais, - du "basic english" à tout le moins.

Face à ces masses humaines, la part du français paraît étroitement limitée. L'aire géographique constituant ce que nous appelons la "francophonie" n'englobe guère plus de 150 millions d'habitants, avec le Québec, une partie de la Belgique et de la Suisse, le Nord, l'Ouest et une partie de Centre de l'Afrique - le Zaïre, étant le plus peuplé avec 33 millions, - quelques morceaux de l'Asie, de l'Océanie et des Caraïbes, au total une cinquantaine d'Etats ayant adopté le français en tant que langue officielle ou langue seconde, véhiculé de l'administration, de l'enseignement, des communications, des rapports internationaux ... C'est beaucoup, c'est assez pour qu'on lui confère le rang de langue universelle, mais c'est peu par rapport à l'extension de l'anglais.

La démographie n'est pourtant pas l'élément essentiel qui provoque la diffusion d'une langue hors des frontières d'un pays. La Chine a beau demeurer, avec un milliard deux ou trois cents millions d'habitants, l'Etat le plus peuplé de la planète, le chinois n'est pas devenu pour autant une langue universelle, pour toutes sortes de raisons linguistiques et géopolitiques qui appelleraient de longs développements. En cette fin du XXème siècle, le facteur primordial, c'est le facteur économique, c'est la guerre économique, qui partout impose ses lois. Et, là encore, les circonstances favorisent l'envahissement de l'anglais, ou plutôt de l'américain.

Car ce sont les Américains qui ont repris et exploité l'héritage de la langue anglaise. L'Amérique du Nord pèse moins par sa population, encore qu'elle soit importante, que par sa formidable puissance industrielle, commerciale et financière. Les deux facteurs associés font que l'anglais s'affirme indispensable.

Sur ce plan comme sur beaucoup d'autres, la seconde guerre mondiale a constitué un tournant décisif. Jusque-là

l'Europe, dans laquelle la France tenait une large place, faisait jeu égal avec les Etats-Unis dans tous les domaines des sciences, des techniques et des industries dont dépend le progrès humain. L'éclipse de notre continent s'est produite à un moment où celles-ci connaissaient un essor prodigieux. Dès lors les Etats-Unis ont occupé tout le champ, avec toutes les conséquences prévisibles sur l'expansion de leur langage.

Un exemple entre mille: l'aéronautique. Comment justifier que l'anglais en soit devenu le mode d'expression exclusif? La France a pourtant contribué au moins autant, dès l'origine, à la conquête de l'air. L'URSS avait à son actif, entre les deux guerres, des réalisations remarquables. Il n'en reste pas moins que c'est en anglais, exclusivement, que les pilotes du monde entier, y compris en France et en Russie, dialoguent avec les tours de contrôle; que c'est en miles, en pieds, en degrés Fahrenheit, que s'expriment la vitesse, l'altitude et la température. L'écrasante supériorité de l'industrie aéronautique américaine après la guerre explique à coup sûr ce monopole de la langue.

Il en est de même aujourd'hui pour la conquête de l'espace. Malgré les efforts des Russes, qui en furent les initiateurs, malgré les succès européens de nos fusées Ariane, tout se passe en anglais à Baïkonour aussi bien qu'à Kourou, en Guyane, parce que les Etats-Unis ont pris une telle avance, et leurs expériences une telle ampleur, que leur vocabulaire s'est imposé. Le mot sputnik, entré dans notre langue en 1957, n'est plus en usage maintenant. Le mot satellite n'a été retenu sans doute que parce qu'il appartient aussi, prononcé à leur manière, au répertoire des Anglo-Saxons. Le langage est obligé de suivre la supériorité scientifique et technique de la nation. Qu'il s'agisse de la production pétrolière, des télécommunications, du matériel audiovisuel, que sais-je encore?, il est impératif de posséder non point la langue de Shakespeare, certes, mais celle d'IBM ... Les Japonais le savent bien, qui, en matière d'informatique notamment, où cependant ils excellent, ne travaillent jamais en japonais.

Il existe encore quelques domaines où l'usage du

français s'impose universellement. Le mieux reconnu est celui des vins, à tel point que de l'Australie à l'Afrique du Sud, de la Californie à la Bulgarie, les étiquetters font allégeance à nos bordeaux et à nos bourgognes, cherchant à créer une confusion qui s'évanouit généralement quand on a débouché la bouteille! Dans tous les grands restaurants du monde, les menus sont rédigés dans un français touchant, quoique approximatif. Je veux parler des restaurants de luxe, et non des fast food, où fleurissent les expressions américaines. Quant à la Haute Couture et à la parfumerie, les appellations bien françaises témoignent que Paris demeure la capitale peu contestée de la mode et des produits de beauté. Ces domaines, et quelques autres, nous valent un certain prestige, mais ils sont très limités, et surtout ils ne concernent qu'une certaine classe sociale de gens riches, voire de snobs, pour qui "c'est chic de parler français".

L'anglais, lui, est la langue des hommes de toute condition, celle de la vie quotidienne, celle des bazars d'Orient et d'Extrême-Orient, des petites épiceries de Turquie, de Grèce ou du Maroc, voire de nos propres supermarchés. Partout vous trouverez les mêmes boîtes multicolores, qui contiennent rarement une marchandise anglaise ou américaine, mais qui s'affichent en anglais. Ce que voit journallement l'homme des grandes métropoles d'Asie, d'Afrique, d'Amérique du Sud, est un succédané des sodas américains. Ce qu'il fume, ce sont des cigarettes américaines, ou qui se font passer pour telles par leur emballage. Ce qu'il entend à la radio est chanté en américain. Ce qu'il voit à la télévision, ce sont des bandes américaines parfois doublées, le plus souvent sous-titrées, et la leçon d'anglais lui est ainsi donnée à domicile. Et dans les rues, la publicité constelle le ciel des villes de mots anglais. Ces mots-là lui entrent par les yeux et par les oreilles depuis le moment où il se rase avec sa "gillette blue" jusqu'à l'heure où il se couche avec les images de la CNN plein la tête. La langue française est impuissante à contrecarrer ce martèlement ininterrompu.

La France est, elle aussi, un grand pays exportateur, le quatrième au monde après les Etats-Unis et le Japon, juste derrière l'Allemagne, mais la langue française n'en

retire pratiquement aucun avantage. Par une curieuse évolution des choses, elle qui était autrefois une grande productrice d'objets de consommation courante, elle vend surtout à l'étranger de gros biens d'équipement et des millions de tonnes de produits alimentaires de base. Ces produits sont anonymes, à l'exception des voitures automobiles: le citoyen étranger ordinaire ne sait pas, ne voit pas, que le pain qu'il mange peut être fait de blé français; que la centrale nucléaire qui lui procure con électricité provient d'une centrale conçue et construite par des ingénieurs français; que des machines, des matériaux de construction, des tuyaux de gaz ou de pétrole, des câbles téléphoniques, des fibres textiles, des cargos, des pétroliers, des locomotives, des rames de métro, peuvent être de fabrication française. Pour le grand public, la présence de la France est invisible. Aucun besoin économique ne le pousse à s'intéresser à sa langue. Voilà donc le français en état d'infériorité manifeste, pour des raisons économiques autant que démographiques, dans la compétition où il doit affronter son tout-puissant rival américain!

Pourquoi s'étendre autant sur la concurrence de l'anglais, comme si c'était l'unique langue étrangère que nous trouvons en face de nous? Je n'ignore pas les autres, mais on constate qu'aucune d'entre elles n'a affirmé de prétentions mondiales, du moins jusqu'à présent. L'allemand rayonne sans conteste sur l'Europe Centrale; il en redevient le moyen général de communication au fur et à mesure que s'affirme la puissance politique, économique et financière de l'Allemagne; mais il ne déborde guère de sa sphère propre, qui est la Mitteleuropa. L'espagnol s'impose dans sa zone particulière, l'Amérique latine, encore que le portugais lui dispute l'exclusivité, avec le Brésil, qui comptera 200 millions d'habitants en 2010; mais il n'est pas parlé ailleurs, même pas aux Philippines, qui sont passées à l'anglais. De même pour le russe, sans doute destiné à ne plus déborder des territoires de l'ex-URSS, et encore il n'est pas du tout certain qu'il s'y maintiendra. Du français, au contraire, on peut dire qu'il a sa place partout, plus ou moins grande, mais réelle.

Les motivations en sont variées. Pour les touristes, qui furent soixante millions à visiter la France en 1992, c'est le désir de pouvoir communiquer avec ses habitants. Il y a surtout l'attachement des élites intellectuelles de tous les pays à cette langue, qui non seulement est porteuse d'une grande culture, mais qui encore permet d'exprimer les nuances les plus fines de la pensée. En tous les points du globe, vous trouverez des petites sociétés de francophones qui se réunissent pour parler français, et qui parfois écrivent leurs livres directement en français. De Samuel Beckett à Kundera, du romancier Elie Wiesel au poète égyptien Edmond Jabès, les exemples ne manquent pas. Enfin, dans les pays de langue anglaise, à commencer par l'Angleterre, le français est la première langue enseignée dans les écoles. Sans doute parce qu'elle est un moyen de formation de l'esprit, comme dans la société romaine on apprenait le grec pour affiner sa pensée. Ce n'est pas par hasard que les deux seules langues officielles de l'Organisation des Nations Unies, celle qui font foi dans les documents du Secrétariat Général, sont l'anglais et le français.

Qu'est-ce que la paix? "La paix, écrivait Paul Valéry, est peut-être l'état de choses dans lesquelles l'hostilité naturelle des hommes se manifeste par des créations au lieu de se traduire par des destructions, comme fait la guerre." Parce que ces créations, ces productions, sont l'objet d'une compétition effrénée entre les nations les plus développées, leurs langues aussi rivalisent entre elles. Quels sont en définitive les armes du français?

Si l'anglais prédomine dans les rapports économiques et commerciaux, le français possède cependant le pouvoir de ne pas lui abandonner tout le champ. En cette matière, on doit parler sa langue ou la langue de son partenaire, - acheteur ou vendeur -, et ne recourir qu'exceptionnellement à une troisième. Il n'y a pas de raisons pour que les échanges franco-tchèques, par exemple, s'établissent autrement qu'en français, sinon en tchèque. Vos écoles ont toujours formé d'excellentes secrétaires bilingues. Il faut les utiliser, sous peine de les décourager. Ces considérations vous

sembleront peut-être triviales. Ne vous moquez pas! Comme le disait Victor Hugo, "l'amphore qui refuse d'aller à la fontaine mérite les huées des cruches".

Mais évidemment il est plus essentiel encore de tenir l'autre bout de la chaîne ... C'est dans les productions intellectuelles que le français vise avant tout à conserver sa place. L'expérience tend à prouver que dans les domaines où les Français s'affirment, leur langue gagne du terrain. Parce que les mathématiciens français se situent au premier plan international, leurs collègues du monde entier apprennent le français pour suivre leurs travaux; je l'ai constaté notamment en Russie. Parce qu'en biologie, en médecine, en architecture, en archéologie, en théologie, en critique d'art - pour ne citer que quelques-uns de nos points forts - il vaut la peine de lire nos livres et nos revues, les spécialistes ne peuvent ignorer notre langue. Les rapports de nombre et de force étant défavorables, il nous reste à y substituer des rapports d'intelligence et de créativité.

Il nous appartient, à nous qui sommes à la source de ce langage, d'en conserver toutes les qualités, et là je rejoins mon premier propos. Le monde n'aura besoin de cet instrument de pensée que s'il apporte un "plus", comme on dit. D'où l'obligation pour les Français de préserver leur matériel linguistique, tout en l'adaptant aux nécessités de notre temps. Comme moyen de communication de masse, nous savons que notre langue n'a plus la force du nombre. Elle ne peut donc prétendre qu'à occuper dans le monde le rang de "brillant second". En revanche, comme moyen d'expression des idées, son exigence de rigueur et de clarté l'autorise toujours, me semble-t-il, à jouer les tout premiers rôles.

Enfin, la langue française bénéficie de l'avantage inestimable d'être servie dans les pays étrangers par des milliers et des milliers de professeurs convaincus et compétents: on en recense près de 300 000 répartis dans 150 Etats. Vous en êtes ici un vivant exemple. Instituteurs, professeurs des collèges, des gymnases et des lycées, professeurs d'Université, historiens de la langue et de la littérature, traducteurs, interprètes, partout, du Japon au Chili, de la Hollande à l'Australie, j'ai rencontré des

hommes et des femmes animés d'une authentique ferveur. Ils sont souvent épaulés dans leur travail par des enseignants de nationalité française exerçant dans les nombreux établissements que la France gère elle-même ou soutient dans des centaines de villes étrangères: écoles, lycées, instituts, centres culturels, sections d'Alliance Française, ou bien envoyés en coopération dans les Universités. Ces jeunes hommes qualifiés et ardents ne prétendent jamais se substituer aux professeurs nationaux. Comment y réussiraient-ils? Ils sont là pour apporter des conseils, suggérer de nouvelles méthodes, et surtout pour fournir l'exemple de la pratique d'une langue puisée à sa source - une source qui a besoin de se renouveler constamment.

Qu'il me soit permis, pour terminer, d'évoquer ici l'image et le souvenir de quelques-uns de vos aînés, aux côtés desquels j'ai travaillé quand je suis arrivé à Prague, jeune professeur, en 1945. Ils s'appelaient Václav Cerný, Josef Kopal, Vladimír Buben, Josef Dvůrák, Otakar Novák ... A l'Université Charles IV, ils ont été, avec plusieurs autres, les maîtres des maîtres d'aujourd'hui en philologie romane. Leurs noms, sans doute, s'effacent peu à peu des mémoires. Pour tout ce qu'ils ont accompli en faveur de la langue et de la culture française, je voudrais leur rendre hommage en ce jour. Rien de ce qu'ils ont fait n'aura été perdu. Rien ne sera oublié.

LE STRUCTURALISME

Jitka Radimská

Le terme « structuralisme » s'est appliqué à de nombreux courants et à des écoles différentes. Ils ont en commun un certain nombre de conceptions ou de méthodes qui impliquent la définition de structures. Ces dernières se définissent par une série de relations entre les éléments: « Ce n'est ni l'élément ni le tout, mais leurs relations qui constituent la structure, et le tout n'est que leur résultat. » (Dictionnaire de linguistique, Paris, Larousse 1991, p.455.) Le structuralisme pose d'abord le principe d'immanence et celui de distinction sous diverses formes d'un code linguistique (langue) et de ses réalisations (parole). Cf. Benveniste dans Structure en linguistique (in Problèmes de linguistique générale I, Paris, Gallimard 1966, p. 98): « la langue constitue un système, dont toutes les parties sont unies par un rapport de solidarité et de dépendance. Ce système organise des unités, qui sont les signes articulés, se différenciant et se délimitant mutuellement. La doctrine structuraliste enseigne la prédominance du système sur les éléments, vise à dégager la structure du système à travers les relations des éléments, aussi bien dans la chaîne parlée que dans les paradigmes formels, et montre le caractère organique des changements auxquels la langue est soumise. » Si l'on remplace le mot langue par oeuvre littéraire, on voit comment cette méthode peut être appliquée à la littérature.

Les structuralistes tirent le système des textes analysés, et en se limitant à l'étude du corpus, ils tentent de définir sa structure. Ils étudient le système tel qu'il fonctionne à un moment donné (étude synchronique) dans la mesure où l'étude diachronique semble la négation même du système. La relation entre signifié et signifiant est considérée comme arbitraire et, sauf exceptions (motivations), il n'y a pas de rapport entre la forme du signe et l'objet désigné. Ils posent a priori l'existence d'une structure qu'on doit ensuite dégager en se fondant sur une analyse immanente: les codes sont considérés comme

irréductibles les uns aux autres. (Cf. B a r t h e s dans S/Z utilise cinq codes hiérarchisés qui restituent au texte sa polyphonie et dont le code symbolique domine sur les autres, parce qu'il relève au signifiant pur.)

Quelles sont les conséquences méthodologiques de ces principes?

- Les structuralistes définissent des niveaux ou des rangs.

- La méthode du structuralisme est d'abord inductive, même si elle peut aboutir à la projection des résultats sur divers corpus qui n'ont pas été réalisés et dont on attend que les résultats rendent compte.

- La recherche des différences a abouti au binarisme: oppositions d'ordre syntagmatique (d'une unité avec celles qui précèdent ou avec celles qui suivent) ou d'ordre paradigmatique (avec toutes les unités qui auraient été possibles au point de la chaîne où se trouve l'unité étudiée).

Les mérites du structuralisme:

- Grâce aux distinctions introduites (synchronie/diachronie; règles du code/réalisation individuelles; traits pertinents/traités redondants, etc.) il a établi la science du langage dont il a permis de décrire le fonctionnement.

- Grâce à l'étude systémique et contrôlable des faits du langage il a permis de limiter le subjectivisme.

- Il a conduit le chercheur à s'occuper de recherches scientifiques dans le domaine des applications.

Et ses risques?

- L'analyse du texte n'est effectuée qu'une nouvelle présentation de celui-ci, elle ne peut pas en donner plus que ce qu'il contient.

- L'analyse réalisée à partir de textes conduit à négliger la créativité du langage.

- Le structuralisme a préféré la synchronie à la diachronie.

- Le désir d'objectivité a fait abandonner les

recherches sur l'incidence du locuteur dans son discours.

- N'étudiant que des corpus, il refusait de prendre en considération leurs conditions de production.

Dans un sens plus large le structuralisme fut une vision du monde qui privilégiait le signe aux dépens du sens. Dépassant les frontières et les générations, vivant les périodes fécondes et celles des crises, il représente une étape importante dans l'histoire des sciences humaines, surtout grâce aux personnalités qui furent capables de poser et d'exploiter d'une nouvelle façon les problèmes des sciences traitant du signe (parmi eux l'anthropologie, la psychanalyse, la poétique, la linguistique). Donc le structuralisme n'est-il pas plus une méthodologie qu'une philosophie?

Essayons de le démontrer en retournant à la source et en comparant ses deux approches, à savoir celle du Cercle de Prague des années vingt et trente, et celle de France des années cinquante et soixante. L'oeuvre de trois grands représentants de courants structuralistes à cette époque nous servira de guide.

Les grandes étapes de l'histoire du structuralisme

Le structuralisme naît en Europe avec le Cercle linguistique de Prague qui s'est constitué sur l'initiative de V. M a t h e s i u s en octobre 1926. Il se manifeste pour la première fois au Congrès linguistique de 1928 à La Haye, dans un texte signé par J a k o b s o n, T r o u b e t z k o y et K a r c e v s k i. Ce manifeste, remanié, développé, soumis à la discussion des membres du Cercle, et enfin publié en 1929 sous le nom de Thèses de Cercle linguistique de Prague dans le premier volume des Travaux du Cercle, fut à l'origine de tout le mouvement linguistique de Prague. Roman Jakobson qui joua le rôle majeur dans la création de l'école pragoise, évoque certains propos de l'entretien avec R. G e o r g i n: « Je suis arrivé à Prague en 1920. Ma rencontre la plus intéressante fut celle de V. Mathesius. C'était un homme de grand talent qui saisissait

parfaitement ce qu'il fallait faire en linguistique. Il avait publié, dès 1911, des études fort révélatrice sur ce sujet. Il voulait surmonter le particularisme, la spécialisation trop grande de la scientifique pragoise. [...] Je dois dire d'autre part que le rôle des jeunes savants tchèques a été énorme. Ils éprouvaient avec une immense fierté la libération de la Tchécoslovaquie et travaillaient avec enthousiasme à la liberté de sa pensée. Ils cherchaient des voies nouvelles pour créer la science de demain. » (in Cahiers Cistre 5, Lausanne 1975, p. 16).

Si Jakobson fut l'inspirateur du Cercle, Mathesius en fut le créateur. En offrant des possibilités de rencontre entre chercheurs autres que linguistes, voire des pays différents, il stimula ainsi leurs recherches. Participèrent à l'activité du groupe le Néerlandais A. W. De Groot, le Yougoslave A. Belic, le Polonais W. Doroszewski, les Français L. Tesnière et L. Brun, puis A. Martinet et E. Benveniste, l'Autrichien K. Bühler et bien d'autres. Mais ce sont les Russes N. Troubetzkoy, linguiste déçu par la doctrine des néo-grammairiens et S. Karcevski, disciple de F. de Saussure à Genève, qui sont devenus les véritables membres éminents du Cercle de Prague. Autour de Mathesius se trouvaient ses deux élèves B. Trnka et J. Vachek, ainsi que B. Havránek, J. Mukarovskij, K. Horálek, V. Skalická, M. Weingart, J. M. Korinek. Le Cercle s'était ouvert aux rencontres des linguistes avec certains représentants de l'avant-garde littéraire tchèque comme V. Nezval, K. Teige et V. Vancura. Ainsi l'étude de la langue et la pratique du langage littéraire, poétique s'étaient mêlées. La liaison avec l'avant-garde scientifique n'était pas encore établie, elle le sera plus tard à Copenhague. Le Cercle linguistique de Prague fit paraître huit volumes de Travaux de 1929 à 1939, rédigés en français, allemand et anglais, et à partir de 1935, il éditait une revue Slovo a slovesnost en tchèque. La fin de l'activité du Cercle de Prague coïncida avec l'arrivée de la guerre, la mort de Troubetzkoy en 1938, et la fuite de Jakobson au Danemark, puis plus tard

aux Etats-Unis. Après la guerre, la linguistique et la poétique tchèques étaient soumises aux tribulations idéologiques importées d'Union Soviétique.

Grâce à la personnalité de Roman Jakobson, le Cercle de Prague, rappelons-le, avait pu s'inspirer des démarches des formalistes russes que l'on retrouva dans deux institutions de l'époque en Russie, à savoir OPOJAZ, société d'études de la langue poétique, née à Petersbourg en 1914, et le Centre linguistique de Moscou, fondé en 1915 par les étudiants de l'Université, qui s'intéressaient à la linguistique et aux traditions populaires. Ce dernier, animé dès ses débuts justement par Jakobson, avait comme objectif d'élucider les problèmes linguistiques de la langue courante, de la langue poétique, ainsi que des questions de traditions populaires et d'ethnologie. En 1924, il fut dissous après une activité de dix années, riche cependant de résultats des discussions et des confrontations entre les théoriciens (le dialectologue Ouchakov, les savants Chakhmatov et Chklovskij, l'éthnologue Bogatyrev, le linguiste Jakovlev, le prodigieux polyglote Polivanov, le poéticien Jakobson) et les poètes de l'avant-garde russe (Maïakovski, Pasternak et d'autres). R. Jakobson relève l'atmosphère de ces débuts dans l'entretien publié dans les Cahiers Cistre 5: « Nous étions une organisation de jeunes chercheurs, qui ne voulaient rien de formel d'officiel, qui refusaient les conférences toutes faites et réclamaient avant tout la libre discussion. » (ibid, p. 12.) Il se souvient d'avoir détesté le nom d'école « formaliste » qui leur a été attribuée par leurs adversaires. Ils l'ont acceptée cependant comme une étiquette. Puis Jakobson a continué à expliquer l'esprit qui a toujours animé ces partisans de l'avant-garde: « ... très tôt nous avons compris que la langue n'était que l'un des systèmes sémiotiques possibles. Nous avons constaté que le problème essentiel était de nous doter d'un outil méthodologique, et c'est ce travail méthodologique qui nous a tous préoccupés. [...] Nous avons mis en évidence une relation étroite entre la poésie, la peinture, le cinéma et la langue. Cette corrélation nous a amenés aux études sémantiques qui

maintenant deviennent essentielles dans le domaine de l'ethnologie. » (Cahiers Cistre 5, p. 14.)

Le formalisme russe du début du siècle se présenta d'abord comme une école de critique littéraire. Peu à peu il élaborait une véritable théorie de la littérature. En réaction aux études précédentes qui utilisaient la littérature pour connaître la psyché de l'auteur, les moeurs de son époque, l'histoire des idées, ainsi les formalistes russes voulaient étudier la littérature en elle-même. Le structuralisme pragois s'opposa, lui aussi, aux écoles qui l'avaient précédé. Il voulait étudier la langue comme système. De façon progressiste Jakobson orienta alors sa recherche vers le langage tout entier. En 1978 ne constate-t-il pas: « Dans les années vingt et trente, le Cercle de Prague a pu aller plus loin que le Cercle de Moscou, car le rapport entre poétique et linguistique était déjà modifié: la linguistique structurale était fondée et la méthodologie était beaucoup plus assurée. Les structuralistes pragois ont pu ajouter à la théorie saussurienne des considérations dialectiques concernant la langue, son développement et son engendrement. » (Cahiers Cistre 5, p. 16.)

En France, le structuralisme connut un grand succès au cours des années cinquante et soixante. Il fut représenté par des divers courants de pensée communs à plusieurs sciences humaines: l'anthropologie (C. Lévi-Strauss), la sémiotique (A. J. Greimas), la psychanalyse (J. Lacan), la poétique ou la sémiologie (R. Barthes, T. Todorov, G. Genette, M. Serres), l'histoire ou l'épistémologie (L. Althusser, P. Bourdieu, M. Foucault, J. Derrida, J. P. Vernant). Même s'il n'y avait pas de solidarité de doctrine, le structuralisme devient la « koïné »¹ de toute la génération intellectuelle. (Cf. François D o s s e: Histoire du structuralisme 1, éd. La Découverte, Paris 1991, p. 14.)

Mais très peu de personnes en France, en 1963, connaissaient les formalistes russes ou les travaux des structuralistes pragois. Il fallait retourner à la source. C'étaient la traduction en français des Essais de linguistique générale de Jakobson, faite en 1963, l'entretien réalisé avec Jakobson et publié dans Les Lettres Françaises par Jean-Pierre F a y e en 1966 et la publication

des Thèses du C.L.P. de 1929, effectuée par J.-P. F a y e en 1969². Ces publications permirent d'éclairer les liens entre le structuralisme littéraire français, le structuralisme pragois et le formalisme russe du début du siècle.

Manifeste des années vingt - retour à la source

Les Thèses du Centre linguistique de Prague sont dans leur rédaction définitive une oeuvre collective. Elles sont au nombre de neuf: les trois premières étant consacrées aux problèmes de la linguistique générale et de la langue littéraire, les six autres traitant les problèmes propre à la slavistique.

Dans la première thèse, la langue est conçue comme un système fonctionnel qui possède un caractère de finalité comme les autres produits de l'activité humaine. « De ce point de vue, la langue est un système de moyens d'expression appropriés à un but » (p. 7) et l'analyse linguistique, c'est la priorité de l'étude synchronique qui doit être soulignée. D'un côté, la description synchronique ne peut pas exclure absolument la notion d'évolution (la conscience du stade en voie de disparition, du stade présent et du stade au formation), d'un autre côté l'étude diachronique n'exclut pas les notions de système et de fonction: elle serait incomplète si elle ne tenait pas compte de ces notions. Ainsi la synchronie et la diachronie apparaissent dans un rapport dialectique. La méthode comparative, jusqu'ici utilisée par les autres linguistes

¹ langue commune parlée et écrite en Grèce aux époques helléniste et romaine (Larousse)

² "En février 1969, je vais à Prague, et j'y retrouve quelques survivants du Cercle linguistique de Prague, comme Mukarovsky. Et l'idée nous vient de publier les Thèses de Prague de 1929. [...] Enfouies dans les bibliothèques de slavistes, elles échappaient au champ théorique. Hors Lévi-Strauss, elles n'avaient pas été étudiées par les structuralistes français, qui provenaient d'elles. Nous avons publié les Thèses de Prague et nous avons, à travers elles, vu peu à peu apparaître toute la constellation Jakobson entre 1915 et 1939." (J.-P. Faye: Prise du Palais d'hiver dans la langue, in Cahiers Cistre, p. 29).

pour reconstruire le patrimoine commun, doit être envisagée d'une façon plus large parce que « c'est une méthode propre à permettre de découvrir les lois de structure des systèmes linguistiques et de l'évolution de ceux-ci » (p. 8). L'objectif en effet de cette méthode est de constituer une typologie de toutes les langues.

La deuxième thèse énonce les tâches que doit aborder l'étude d'un système, telle que celle du système slave, du point de vue phonique et grammatical. Priorité doit être donnée à l'analyse acoustique sur l'analyse articulatoire (CF. « Nécessité de distinguer le son comme fait physique objectif, comme représentation et comme élément du système fonctionnel », p. 10.) La conception fonctionnaliste permet à la fois de relier les faits isolés, étudiés par la tradition grammaticale, et à la fois de constituer le système qui les explique (recherches sur le mot et le groupement des mots, théorie de procédés syntagmatiques, etc.)

La troisième thèse, intitulé « Problèmes de recherches sur les langues de diverses fonctions », s'attache d'abord à dénombrer les différentes fonctions de la langue. On distingue le langage interne et le langage manifesté, ce dernier peut être considéré comme un cas particulier du premier. On distingue, d'autre part, le langage intellectuel, destiné aux relations avec autrui, et le langage émotionnel, destiné à susciter chez l'auditeur des émotions au à décharger une émotion opérée sans égard pour l'auditeur. En ce qui concerne le rapport existant entre le langage et la réalité extra-linguistique, on distingue le langage de communication, quand l'énoncé est dirigé vers le signifié, et le langage poétique, quand l'énoncé est dirigé vers le signifiant. En plus, dans le langage de communication il faut distinguer le langage pratique et le langage théorique ou de formulation.

Dans le deuxième paragraphe de cette troisième thèse, on définit la langue littéraire en opposition à la langue populaire dans une optique synchronique. On constate que la langue littéraire n'est pas caractérisée par son aspect conservateur, mais par le rôle qu'elle joue dans la vie culturelle et scientifique. Elle est plus soumise aux règles

(aspect normatif) et son intellectualisation vise les termes, mais aussi les formes syntaxiques.

Le troisième paragraphe est consacré à la langue poétique. Celle-ci est restée longtemps un domaine négligé de la linguistique, compte tenu d'un manque de préparation suffisante en matière de méthodologie.

Une distinction nette entre la langue poétique et la langue de communication est affirmée. Leurs relations réciproques sont complexes et variées. Si en effet les moyens d'expression dans le langage de communication tendent à devenir automatiques, dans le langage poétique ils tendent à s'actualiser. Le langage poétique a donc la forme de la parole poétique actualisée par un acte créateur individuel dont le degré d'actualisation est différent dans chaque parole et dans chaque tradition poétique (d'où une hiérarchie spécifique des valeurs poétiques).

L'oeuvre poétique se présente comme une structure fonctionnelle où tous les éléments ne peuvent être analysés indépendamment de l'ensemble. Une oeuvre poétique du passé peut devenir partie intégrante d'un nouveau système de valeurs poétiques, mais en même temps sa fonction change et elle subit des modifications appropriées. Dans ce cas il ne faut pas projeter cette oeuvre artistique dans le passé sous son aspect transformé; il faut la restaurer dans sa formation originale. (D'où la nécessité de relever des genres poétiques pour chaque époque).

Les différents plans de la langue poétique sont si étroitement liés, qu'il est impossible de les étudier séparément. Tout cela résulte de la tendance du langage poétique dans tous les plans du système linguistique qui cherche à mettre en relief la valeur autonome du signe. « Le signe est une dominante dans un système artistique, et lorsque l'historien de la littérature prend comme objet d'étude principal non pas signe, mais ce qui est signifié [...], il rompt la hiérarchie des valeurs de la structure étudiée. » (p. 21)

Les structuralistes praguois constatent que le point de vue phonologique est seul en mesure de faire découvrir les principes des structures phoniques poétiques. L'examen de la structure phonique n'est pas important en soi, sauf dans le

cas où il fait apparaître les structures syntaxiques, morphologiques et sémantiques. De même les éléments lexicaux sont étudiés en liaison avec les autres éléments. L'étude sémantique reste le moins élaborée. On traite par ailleurs aussi les problèmes relatifs à la structure du sujet.

Quant aux vers, il s'agit d'une hiérarchie particulière des valeurs: c'est le rythme qui devient le principal organisateur, et avec lequel d'autres éléments phonologiques se combinent. La structure rythmique est en rapport étroit avec la structure syntaxique même si elles ne concordent pas. C'est le parallélisme des structures phoniques réalisées par le rythme du vers qui est à l'origine des procédés canoniques. La thèse s'achève en demandant d'étudier la langue poétique en elle-même.

L'application de la théorie

Une étape nouvelle s'ouvrait, avec les Travaux du Cercle linguistique de Prague, pour l'étude poétique. La nouvelle tendance linguistique, liant justement poétique et linguistique, apportait une nouvelle façon d'analyses.

Une part importante des travaux fut consacrée à des systèmes de signes autres que la langue (arts, architecture, coutumes) et avec M u k a r o v s k y à la littérature. Celui-ci situa les études littéraires dans le cadre de la sémiologie. (Cf. L'art comme fait sémiologique, 1934, in Poétique 3, 1970, p. 387-392.) D'après sa théorie, toute oeuvre d'art est un signe autonome, caractérisée par le fait de servir d'intermédiaire entre les membres d'une même collectivité. Elle est composée d'une « oeuvre-chose », fonctionnant comme symbole sensible, d'un « objet esthétique », qui est déposé dans la conscience collective et qui fonctionne comme « signification », et d'un rapport à la chose signifiée. Ce rapport vise le contexte total des phénomènes sociaux du milieu donné (p. 391). L'oeuvre d'art ne peut donc pas être identifiée ni avec l'état de conscience individuel de son auteur ou de n'importe lequel des sujets percevants, ni avec « l'oeuvre-chose ». Les états de conscience individuels provoqués par cette « oeuvre-chose » ne représentent l'objet esthétique que par ce

qui leur est commun à tous. L'art est capable de caractériser ou de représenter l'époque donnée, mais jamais une oeuvre d'art ne doit être exploitée comme document historique ou sociologique, interprétation préalable de sa valeur documentaire.

Mukarovsky distingue dans les arts à sujet (la littérature) une seconde fonction sémiologique qui est communicative: par ex. une oeuvre poétique fonctionne comme une oeuvre d'art autonome, mais aussi comme « parole » qui exprime un état d'âme, une pensée, une émotion, etc. du poète. Les deux fonctions sémiologiques constituent entre elles l'une des antinomies dialectiques essentielles de l'évolution d'un art: leur dualité se fait valoir, au cours de l'évolution, par des oscillations constatées du rapport avec la réalité (p. 392). Le rapport entre l'oeuvre littéraire et la chose signifiée n'a pas de valeur existentielle. Les modifications de ce rapport (différents degrés de l'échelle « réalité-fiction ») fonctionnent comme facteurs de sa structure. L'auteur conclut son exposé en disant: « tant que le caractère sémiologique de l'art ne sera pas suffisamment éclairé, l'étude de la structure de l'oeuvre d'art restera nécessairement incomplète » (p. 390).

La spécificité de la dénomination poétique et de la fonction esthétique de la langue est expliquée par M u k a r o v s k y en 1936 (in Poétique 3, 1970, p. 392-398). Il montre que les dénominations poétiques et communicatives sont différentes. En effet, la dénomination poétique n'est pas liée à la réalité visée, mais elle est déterminée par son enchaînement sémantique dans le contexte. Les fonctions pratiques de la langue se trouvent, dans la poésie, subordonnées à la fonction esthétique. Celle-là attire l'attention sur le signe même. En tant que dénomination globale, l'oeuvre poétique entre en relation avec l'univers qui se reflète dans l'expérience vitale du sujet récepteur et émetteur (ibid., p. 398). Mukarovsky a essayé d'appliquer à la poétique des méthodes élaborées en phonologie (cf. L'intonation comme facteur du rythme poétique; in Kapitoly z ceske poetiky I., Prague 1948, p. 170-185; Rapports de la ligne phonique avec l'ordre des mots dans le vers tchèque; ibid., p. 186-205). Mais son travail théorique s'organise

surtout autour de l'exploration de ce que peut être la structure en esthétique et en poétique. Dans son article *Strukturalismus v estetice a ve vede o literature* (in *Kapitoly z ceske poetiky I.*, Praha 1948, p. 13-18) il explique d'abord les rapports entre la philosophie et les sciences. Ensuite il montre les rôles différents du structuralisme: en esthétique il s'agit des problèmes noétiques abstraits en général, tandis que en théorie littéraire il s'agit de traiter le concret.

La notion de structure comme ensemble dynamique était appliqué non seulement pour une oeuvre littéraire, mais aussi pour tout l'ensemble des rapports d'une oeuvre vis-à-vis de l'évolution artistique, la société et la psychologie des individus créateurs et récepteurs. Cette démarche a permis à Mukarovksy de dépasser les positions des formalistes russes.

Aussi l'esthétique structuraliste abandonne-t-elle la différence entre le contenu et la forme en différenciant le matériel objectif et les procédés artistiques subjectifs d'utilisation de ce matériel. L'approche sémiotique permet d'éclairer dans les oeuvres artistiques les problèmes de l'individu.

J a k o b s o n fut¹ amené, lui-aussi, à s'intéresser à la linguistique pour trouver des moyens d'analyser le fait poétique (cf. sa confrontation de deux types de vers, le tchègue et le russe). Il approfondit le relativisme historique de la science littéraire et confirma la nécessité d'étudier la « poéticité ». Dans l'article *Qu'est-ce que la poésie*² (in *Huit questions de poétique*, Paris, Seuil 1977, p. 31-49), il critique l'approche des travaux d'histoire littéraire où on applique le schéma réalité psychique = fiction poétique d'une façon mécanique (cf. la critique de Soldan sur Hlaváček, où le rapport entre la poésie érotique et l'érotisme du poète était décrit comme si le signe et la chose signifiée étaient liés une fois pour toute, alors que la poésie érotique et l'érotisme ne représentent que des significations différentes d'une même expérience /ibid., p. 34-35/). Le passage constant existe cependant entre la poésie et la vie privée des poètes, de même qu'apparaissent des motifs littéraires dans leur vie (cf. Mácha, Král,

Nemcová et d'autres).

D'après Jakobson toute expression verbale stylise et transforme, en un certain sens, l'événement qu'elle décrit (ibid., p. 41), et le signe ne se confond pas avec objet (ibid., p. 46). C'est grâce à la phénoménologie qu'on a découvert la différence qui sépare le signe et l'objet désigné, la signification d'un mot et le contenu qui vise cette signification (ibid., p. 44). Jakobson affirme l'autonomie de la fonction esthétique, la « poéticité » qui n'est qu'une composante d'une structure complexe transformant les autres éléments et déterminant avec eux le comportement de l'ensemble. C'est la poéticité qui doit être étudiée et dénudée pour qu'on puisse faire apparaître son indépendance (cf. par ex. les procédés techniques des tableaux cubistes). Celle-ci se manifeste quand « les mots et leur syntaxe, leur signification, leur forme externe et interne ne sont pas les indices indifférents de la réalité, mais possèdent leur propre poids et leur propre valeur. » (ibid., p. 46). Jakobson reproche aux formalistes de ne pas comprendre les rapports de l'art et de la vie sociale³.

Le terme de « littéarité » avait été employé par Jakobson en 1919 dans les *Fragments de La nouvelle poésie russe, Esquisse première*: Vélimir Khlebnikov (in *Huit questions de poétique*, Paris, Seuil 1977, p. 11-29). C'est là où il constate: « l'objet de la science de la littérature n'est pas la littéraire. » (ibid., p. 16). En parlant du futurisme russe il affirme que la nouvelle forme peut déterminer le contenu et il souligne l'autonomie de la poésie: « La poésie, c'est le langage dans sa fonction esthétique. » (ibid., p. 16). La notion de la dominante, liée à celle de la structure, est développée dans l'extrait d'une série de conférences inédites données à l'Université Masaryk à Brno en 1935⁴. La dominante est une valeur maîtresse qui assure la spécificité de l'oeuvre dans sa globalité. Elle garantit la cohésion de la structure, et détermine et transforme les autres constituants. Elle peut exister dans l'oeuvre poétique d'un artiste, mais aussi dans l'ensemble poétique des normes d'une école poétique ou dans l'art d'une époque (par ex. romantique, cf. p. 79).

D'après Jakobson, l'oeuvre poétique doit se définir

comme un message verbal dans lequel la fonction esthétique est la dominante (ibid., p. 80). Cette définition permet de définir la hiérarchie de diverses fonctions à l'intérieur de l'oeuvre poétique (référentielle, expressive) et la distinction du langage poétique et du langage émotionnel. Dans l'évolution de la forme poétique, il s'agit moins de disparition de certains éléments que de glissements dans les relations mutuelles des divers éléments du système, autrement dit d'un changement de dominante: les éléments qui étaient originellement secondaires passent au premier plan et inversement (ibid., p. 82). Ces changements continuels dans le système des valeurs artistiques entraînent les changements dans l'évaluation des manifestations contraintes de l'art (ibid., p. 84).

Jakobson a appliqué sa théorie au Commentaire des Chats de Baudelaire, rédigé avec Claude Lévi-Strauss en 1962 (in Huit questions de poétique, Paris, Seuil 1977, p. 163-188). Cette description formaliste, présentée avec perfection, a influencé les poètes français à partir des années soixante.

De l'empire des signes à l'empire des sens

Le succès du structuralisme en France est, entre autres, le résultat d'une rencontre, en 1942 à New York, entre Jakobson et Lévi-Strauss qui

¹ Barthes: "Roman Jakobson nous a fait un cadeau merveilleux: il a donné la linguistique aux artistes (in Cahiers Cistre 5, Lausanne 1978, p. 9)

² Co je poesie? Volné smery, 30 (1933-1934), p. 229-239

³ "Ni Tynianov, ni Mukarovky, ni Chklovski, ni moi, nous ne prêchons que l'art se suffit à lui-même. Nous montrons au contraire que l'art est une partie de l'édifice social, [...] une composante en corrélation avec les autres, une composante variable, car la sphère de l'art et son rapport aux autres secteurs de la structure sociale se modifient sans cesse dialectiquement. [...] Ce que nous soulignons, c'est l'autonomie de la fonction esthétique." (ibid., p. 45)

⁴ Cf. La dominante, in Huit questions de poétique, Paris, Seuil 1977, p. 77-85.

étaient les étudiants l'un de l'autre. Après avoir discuté les rapports entre la langue et la société, ils ont abordé le problème des mythes. Ainsi par le biais de la linguistique et de la phonologie pragoise, Jakobson a contribué au développement de l'anthropologie structurale. (Cf. Cahiers Cistre 5, p. 17.)

Une autre rencontre importante, celle de Jakobson et de Lacan, avait permis d'établir un rapprochement entre la linguistique et la psychanalyse à Paris en 1950. Leur collaboration s'est établie sur le problème de la méthaphore et de la métonymie d'une part, et de la condensation et du déplacement freudiens d'autre part (ibid., p. 17). Mais il fallait attendre l'arrivée de Roland Barthes, "cet écrivain brillant et insaisissable dans la pensée critique et linguistique française, de tout ce qui a semblé moderne" (Tadié: La Critique littéraire au XXe siècle. Paris, Belfond 1987, p. 213). Cet écrivain dans ses *Éléments de sémiologie* (1964), a classé clairement les concepts empruntés à Saussure (Signifié/Signifiant), à Jakobson (Code/Message), à Hjelmslev (forme et substance), à Martinet (unités significatives - « monèmes » / unités distinctives - « phonèmes ») pour les appliquer plus tard à la littérature (notamment dans *S/Z*).

Barthes a trouvé dans la sémiologie les moyens d'ériger son programme en une science. Ladite sémiologie lui avait permis en effet de mettre à l'écart le contenu au profit de la logique des formes. Prenons comme exemple de l'approche structurale, son article intitulé Introduction à l'analyse structurale du récit (in *Communications* 8, 1966, p. 1-27).

Étant donné l'infini des récits existants d'une part et la multiplicité des points de vue de leur explication d'autre part, le chercheur est amené à chercher ce que les textes possèdent en commun, c'est-à-dire une structure accessible à l'analyse. Pour décrire et classer cet infini des récits, il faut, d'après Barthes, appliquer une procédure déductive; l'application d'une méthode purement inductive étant considérée comme l'utopie. C'est là où il propose la linguistique comme modèle fondateur pour l'analyse structurale du récit. Comme la linguistique

s'arrête à la phrase, que le discours, lui-même est un ensemble de phrases, sans pouvoir jamais se réduire à une somme de phrases, Barthes affirme qu'il y a un rapport secondaire entre la phrase et le discours (ibid., p. 4). Cette hypothèse s'harmonise bien, dit-il, à certaines propositions de l'anthropologie actuelle: Jakobson et Lévi-Strauss ont remarqué que l'humanité pouvait se définir par le pouvoir de créer des systèmes secondaires. Il y a donc nécessité d'une linguistique du discours, recherchée d'ailleurs par les linguistes eux-mêmes (cf. Benveniste), car la rhétorique, existant déjà, est passée du côté des belles-lettres qui s'étaient séparées de l'étude de langage. Structurellement, le récit (le discours métonymique) participe de la phrase. Aussi les principales catégories du verbe s'y trouvent: les temps, les aspects, les modes, les personnes, etc. En plus, la linguistique fournit à l'analyse structurale du récit un concept de niveaux de description: une phrase peut être décrite linguistiquement à plusieurs niveaux qui sont dans un rapport hiérarchique, mais aucun niveau ne peut à lui seul produire du sens. Barthes constate que les niveaux d'intégration ont été proposés par l'Ecole de Prague (Vachek, 1964) et repris par bien des linguistes. Parmi eux Benveniste en a donné l'analyse la plus éclairante (ibid., p. 5)

Pour mener une analyse structurale Barthes propose de distinguer dans l'oeuvre narrative trois niveaux de description:

- 1° le niveau des fonctions (d'après Propp et Bremond),
- 2° le niveau des actions (d'après Greimas lorsqu'il parle des personnages comme d'actants),
- 3° le niveau de narration (le niveau du discours chez Todorov).

Dans le niveau des fonctions, Barthes définit les plus petites unités narratives qui sont indépendantes des unités linguistiques tout en soulignant le caractère fonctionnel qui fait de certains segments d'histoire des unités. Du point de vue linguistique il s'agit des unités de contenu (c'est ce que veut dire énoncé, non la façon dont cela est dit). Barthes constate qu'« un récit n'est jamais fait que

des fonctions: tout, à des degrés divers, y signifie. Ceci n'est pas une question d'art de la part du narrateur, c'est une question de structure » (ibid., p. 7). Après, il décrit les deux classes d'unités fonctionnelles, à savoir les fonctions (qui impliquent des relata métonymiques) et les indices (qui impliquent des relata métaphoriques), les unes correspondant à une fonctionnalité du faire, les autres à une fonctionnalité de l'être, sans être réduites à des actions (verbes) ou à des qualités (adjectifs). Les sous-classes des fonctions distributionnelles (noyaux et catalyses) et des indices intégratives (indices proprement dites et informants) peuvent être redistribuées, plus conformément au modèle linguistique (voir p. 11). Barthes complète ce classement par une autre remarque: certaines unités peuvent être mixtes. En ce qui concerne leurs rapports, les indices et les informants peuvent librement se combiner entre eux, quant aux noyaux, c'est un rapport de solidarité qui les unit, et les catalyses n'ont qu'une relation d'implication simple. C'est dans l'ambiguïté entre la consécution et la conséquence, le temps et la logique, que Barthes voit le problème central de la syntaxe narrative. Ne pensait-il pas que les chercheurs actuels poursuivaient la conception d'Aristote à savoir la primauté du logique sur le chronologique. (Cf. Lévi-Strauss: « L'ordre de succession chronologique se résorbe dans une structure matricielle atemporelle. », ibid., p. 12). La temporalité en effet n'est qu'une classe structurelle du récit, et la tâche est de parvenir à donner une description structurale de l'illusion chronologique (ibid., p. 12). Par contre, Barthes refuse à la fois la conception aristotélicienne en ce qui concerne le personnage (= acteurs), qui a été reprise par des théoriciens classiques = agent de l'action) et à la fois la tendance de l'approche psychologique d'un personnage (= individu, personne). Après avoir dépassé la typologie simpliciste de Propp, fondée sur l'unité des actions (Donnateur, objet magique, Aide, Méchant, etc.), l'analyse structurale définit le personnage non comme un « être », mais comme un « participant » - d'après Greimas qui a proposé de décrire et de classer les personnages du récit non selon ce qu'ils sont, mais selon ce

qu'ils font (d'où le nom d'actants). Barthes en a repris une structure paradigmatique suivante: Sujet / Objet, Donateur / Destinataire, Adjuvant / Opposant.

Cette matrice des six actants, repris par T o d o - r o v, pose une autre difficulté, celle de la place du sujet. C'est là où B a r t h e s a de nouveau recours à la linguistique en constatant qu'il faut définir les catégories de personnes grammaticales par rapport à l'instance du récit, non pas par rapport à celle de la réalité. Pour donner sens aux personnages il faut les intégrer au niveau supérieur des Actions, à savoir celui de la narration.

Le récit, comme objet, devient alors l'enjeu d'une narration: il y a un donateur et un destinataire, il y a un code à travers lequel narrateur et lecteur sont signifiés tout au long du récit lui-même. Le narrateur et les personnages sont essentiellement des « êtres de papier » (« qui parle dans le récit n'est pas qui écrit dans la vie et qui écrit n'est pas qui est. » (ibid., p. 20). Comme les signes du narrateur sont immanents au récit, ils sont alors accessibles à une analyse sémiotique. L'auteur est celui qui maîtrise le mieux le code dont il partage l'usage avec les auditeurs, des signes du lecteurs paraissent moins visibles. Le code narratif d'après Barthes semble bien le dernier niveau que l'analyse peut atteindre. Au-delà de ce niveau commencent d'autres systèmes: sociaux, économiques, idéologique, dont les termes sont des éléments d'une autre substance. Alors, l'analyse du récit s'arrête au discours. Ensuite, il faut passer à une autre sémiotique.

Aves B a r t h e s, le structuralisme a pris son envol grâce à son rayonnement en cette période. Sa conception de la sémiologie est beaucoup plus large que celle de S a u s - s u r e (le signe chez Barthes recouvre tout ce qui revêt une signification), et sa vision extensive du langage a contribué au succès de la linguistique dans son rôle de science pilote, quand bien même les linguistes professionnels n'y retrouvaient plus leur objet.

Conclusion

Le structuralisme a trouvé son point unificateur dans le modèle de la linguistique moderne. La nouvelle orientation offerte par S a u s s u r e a permis la prévalence du système, l'approche descriptive de la langue et l'analyse remontant jusqu'aux élémentaires à partir des procédures explicites.

Les fondateurs du Cercle de Prague respectaient avec rigueur la notion saussurienne de finalité et de fonction de la langue, mais ils ne posaient pas de barrières infranchissables entre la méthode synchronique et celle diachronique. En revanche, B a r t h e s a dépassé la fermeture de la langue sur elle-même en choisissant le sens contre le signe. Il a remplacé la sémiologie de communication de Saussure par celle de la signification.

Les structuralistes français comme ceux qui sont issus du Cercle de Prague soulignaient l'autonomie de la fonction esthétique de la langue poétique et proposaient de l'étudier en elle-même. Ils considéraient l'oeuvre littéraire comme signe autonome (Mukarovsky, Jakobson) ou comme l'ensemble de signes structurés (Barthes). Ils l'envisageaient comme réalisation concrète individuelle qui fonctionnait comme la parole. Les deux approches structuralistes distinguaient la seconde fonction sémiologique des oeuvres artistiques.

Les deux courants prônaient la nécessité de fonder une science de la littérature dont l'objet d'étude ne serait pas la littérature mais la littérarité. Pour les Pragois, c'était la phonologie qui pourrait servir de modèle de méthodologie, B a r t h e s a trouvé ses modèles chez G r e i m a s et B e n v e n i s t e. J a k o b s o n a contribué à la diffusion du programme structuraliste en Occident ainsi qu'à l'application de ses acquis aux sciences humaines, telles que l'anthropologie et la psychanalyse, le structuralisme français est devenu pluridisciplinaire. Mais cet élargissement dans l'espace et dans le temps a introduit un changement essentiel de l'orientation. Aboutissant à la négation des différences entre les textes, l'ambition

structuraliste a été remplacée, dans les années soixante-dix, par l'ouverture de l'écriture.

Références bibliographiques

- BARTHES, Roland: Eléments de sémiologie. (in Communications 4, 1964).
- BARTHES, Roland: Introduction à l'analyse structurale du récit. (in Communications 8, 1966, pp. 1-27).
- BARTHES, Roland: Le Degré zéro de l'écriture. Paris, Points 1972.
- BARTHES, Roland: S/Z. Coll. « Tel Quel ». Paris, Seuil 1970.
- BENVENISTE, Emile: Problèmes de linguistique générale I. Paris, Gallimard, 1966.
- Dictionnaire de linguistique. Paris, Larousse 1991.
- DOSSE, François: Histoire du structuralisme I, II. Paris, Découverte 1991.
- FAYE, Jean-Pierre: Prise du Palais d'hiver dans la langue. (in Cahiers Cistre 5, Lausanne 1975).
- FONTAINE, Jacqueline: Le Cercle linguistique de Prague. Tours, Maison Mame 1974.
- JAKOBSON, Roman: Essais de linguistique générale. Paris, Minuit 1963.
- JAKOBSON, Roman: Huit questions de poétique. Paris, Ed. du Seuil 1977.
- MUKAROVSKY, Jan: L'art comme fait sémiologique. 1934 (in Poétique 3, 1970, pp. 387-392).
- MUKAROVSKY, Jan: Kapitoly z ceske poetiky, I. Praha, Svoboda 1948.
- PIAGET, Jean: Le structuralisme. Coll. « Que sais-je? » P.U.F., Paris 1974.
- PROKOP, Dusan: Studie o Janu Mukarovkém. Praha, Karolinum 1991.
- Réunion phonologique internationale 1930. Prague, Jednota ceskoslovenskych matematiku a fyziku 1931.
- TADIE, Yves: La Critique littéraire au XXe s. Paris, Belfond 1987.
- Travaux du Cercle linguistique de Prague, 1. Mélanges

linguistiques. Prague, Jednota ceskoslovenskych matematiku a fyziku 1929.

Travaux linguistiques de Prague, 1. L'école de Prague d'aujourd'hui. Prague, Académie tchécoslovaque des sciences 1964.

VACHEK, J. - DUBSKY, J.: Dictionnaire de l'Ecole de Prague. 2e éd. Utrecht-Anvers, Spectrum 1966.

OBSAH

Jan Firbas: 85. narozeniny Prof. Dr. Josefa Vachka	1
Libuše Dušková: K životnímu jubileu univ. prof. PhDr. Jiřího Noska, DrSc.	4
Zuzana Jettmarová: K 75. narozeninám profesora Jiřího Noska	7
Jiří Nosek: Metody a cíle lingvistické stylistiky (přednáška u příležitosti 75. narozenin)	12
Zdeňka Stavinohová: Bohuslav Reynek, překladatel francouzských literárních děl (přednáška u příležitosti 80. narozenin)	20
Jan Šabršula: Bibliografie prací doc. PhDr. Zdeňky Stavinohové	30
Zdeňka Stavinohová: K životnímu jubileu PhDr. Jiřiny Smrčkové	44
Zdeňka Stavinohová: Profesor PhDr. Otto Ducháček, DrSc. In memoriam	47
Miloslav Dlouhý: K stému výročí narození profesora L. V. Kopeckého	49
Leoš Houska: Otto František Babler: 1901 - 1984	51
Jiřina Smrčková: Trvalé hodnoty díla Jana Urbana Jarníka (k 70. výročí úmrtí)	55
J. L. M. Trim: Acceptance Speech on the award of the Honorary Degree of Doctor of Pedagogical Sciences by the Charles University of Prague - 7 April 1974.	58
+ Jiří Straka: Úvod do staré provensálštiny	64
Zdeňka Stavinohová: Vzpomínka na profesora PhDr. G. Straku ze štrasburské univerzity	82
Rostislav Kocourek: Definiční a metaforická otevřenost a extenze	85
Nada Stehlíková: The analysis of two mathematical word problems	102
Marcel Girard: La langue française aujourd'hui en France et hors de France	114
Jitka Radimská: Le structuralisme	131

XX. ROČENKA KRUHU MODERNÍCH FILOLOGŮ
Vydal Kruh moderních filologů v Praze roku 1994
pro vnitřní potřebu svých členů
redakce: PhDr. Jelena Hlavsová